

Benedek István

Varázslás

orvoslás

és

az azték, maya és inka
birodalomban

Gyorsuló idő

Benedek István
VARÁZSLÁS ÉS ORVOSLÁS
AZ AZTÉK, MAYA
ÉS INKA BIRODALOMBAN

© Benedek István, 1976

Részlet a Mandragóra, avagy az orvosi gondolkodás története című, a Gondolat kiadásában megjelenés előtt álló művelődéstörténeti munkából

MEZO-AMERIKAI MAGAS KULTÚRA ÉS EGY NAGY TÉVEDÉS

Sehogy sem értettem – tudniillik középiskolás koromban, földrajzórán – Közép-Amerikát. A térképen oly picinek látszik az északi és déli óriás-földrészek közötti kesze-kusza földnyelv, hogy alig akartam elhinni: ez is *valami*. Tanárunk megmagyarázta, hogy a Tehuantepeci-öböltől a Panama-csatornáig tart Közép-Amerika, és földtanilag semmi köze két hatalmas szomszédjához, mert azoknak hegységei vetődéssel keletkeztek, az övéi viszont gyűrődéssel; nem is olyan régóta függ össze egymással a három szárazföld: csak valamikor a harmadkorban szűnt meg Közép-Amerika sziget lenni. Hogy jobban megértsük, tenyerével a térképen letakarta Közép-Amerikát, és akkor két hatalmas, független földrésznek látszott Észak- és Dél-Amerika, aztán két tenyerével ezeknek a partvidékét fedte el, mire Közép-Amerika egységes szigetvilággá változott a közelében levő Nagy- és Kis-Antillák szigetvilágával, vagyis Kubával, Jamaicával, Haitivel stb. Ez így valamivel érthetőbbnek tűnt, és tanárunk azt is mondta, hogy bár a térképen kicsinek látszik az összekötő híd a két nagy földrész közt, azért ne becsüljük le a méreteit: a Tehuantepeci-öböltől körülbelül olyan messzi van a Panama-csatorna, mint tőlünk Madrid.

Így egy pillanatra egységnek látszott a közép-amerikai szigetvilág, de amikor a hegy- és vízrajzi térkép helyett a politikaira tértünk át, egyszeriben még jobban összekuszálódott minden. Kiderült, hogy a Tehuantepeci-öböl semmit sem választ el, mert fölötte is, alatta is Mexikó van, ugyanígy Panama csatornája is csak képletes vonal: ez a két ország semmibe sem veszi a földrajzi határokat, átnyúlik egyik földrészről a másikra. És közöttük öt kis ország húzódik meg: Guatemala, Honduras, Salvador, Nicaragua, Costa Rica, amelyek 1821-ig a spanyolok kezében voltak, azóta kivívták önállóságukat,

és hol szövetséget kötnek, hol háborúban állnak egymással; és a tarka szigetvilág: egy része önálló, más része francia, holland, angol, dán gyarmat, protektorátus – vagy épp felszabadulóban... Lemondtam arról, hogy megtanuljam a leckét, és talán jól is tettem, mert mire megtanulom, kitör egy forradalom, kötnek vagy megszegnek egy szövetséget, kiűznek egy gyarmatosítót – már nem is érvényes, amit tanultam.

A régészek aztán igazolták iskoláskori aggályaimat: az idő hosszában nem használható a Közép-Amerika elnevezés. Átjáróház volt ez a terület, nagy kultúrák jövés-menésének folyosója, és ezek a kultúrák egyáltalán nem méltányolták a földrajzi határokat. Texastól – amely csak 1835-ben függetlenítette magát Mexikótól, 1845 óta tartozik az USA-hoz – Mexikón és a középamerikai államokon túl messze lenyúlik Dél-Amerikába, Columbiába, Peruba, sőt Chilébe az a terület, amelyen egymást követték az ősi kultúrák, ennek északi felét a régészek jobb híján *Mezo-Amerika* néven emlegetik.

Egy kivételes tájékozottságú svájci író-utazó, Hans *Leuenberger* jól áttekinthető összefoglalást közöl az ősi kultúrák fejlődéstörténetéről. Adatai főként Mexikóra szorítkoznak, de ez lévén a központ, könnyen kiegészíthetjük a perifériás eseményekkel.

Mintegy húszezer éve kezdődött a nomád törzsek bevándorlása Ázsiából Észak-Amerikába, további tízezer év során egyre délebbre jutnak, elérik Mexikót is. Időszámításunk előtt ötezer körül vadászó és gyűjtögető életmódot folytatnak, földművelés még nincs, újabb kétezer év múlva faluközösségek alakulnak kezdetleges földműveléssel. Az időszámításunk előtt 1700-tól 100-ig terjedő tizenhat évszázadot preklasszikus kultúrának (mások archaikus korszaknak) nevezik: viszonylag fejlett technikával kultúrnövényeket termesztene – főként kukoricát –, a kézművesek művészi megmunkálású edényeket és szobrocskákat készítenek, a táncjelenetek és zenészek ábrázolása rituális kultuszra utal, a temetkezés is szertartásosan történik. Megindul a kereskedelem. A politikai vezetés a papság kezében van. A korszak végén kezdetét veszi a nagyméretű templomok és piramisok építése.

Az időszámításunk előtt 150-től i. sz. 850-ig tartó szakaszt klasszikus korszaknak vagy *Teotihuacan* kultúrának nevezik. Leuenberger szerint Teotihuacan az ókori Görögorszáéhoz hasonló

szerepet játszott Mezo-Amerikában; ezt a nézetét nem osztom, csak közlöm. A nép, amelyik e kultúrát – az őslakossággal együtt – kialakította, az *olmekok* népe, akik a Mexikói-öböl északkeleti részéből nyomultak dél felé Guatemaláig, északon Mexikóvároson túl. Városokat építenek, és rengeteg piramist. „Monopolista teokratikus” államformában élnek, vagyis az állami apparátus a papság kezében van, a parasztok és kézművesek félig-meddig rabszolgák, a kereskedők szabadabban mozognak, de minden vagyon és hatalom az államé. Isteneiket – tűzisten, esőisten, termékenység isten stb. – nagy táncos ünnepeken imádták, művészi szobrokon ábrázolták. Halottaikat szertartásosan temették vagy hamvasztották. Szakrális épületeik elhelyezése alapos csillagászati megfigyelésekre vall, ismerték a naptárt – ebből a korszakból származik a híres Nap-kapu –, a hieroglifákat és a számjegyeket, valamint „feltehetően a füvekkel való gyógyítást is”. Falfestményeik és díszes kerámiáik a rituális kultúsz számára készültek. Birodalmuk nagysága majdnem elérte Európa területét.

Tulajdonképpen keveset tudunk erről a kultúráról, amely a 9. században elsorvadt, szinte hangtalanul elenyészett. Annyit tudunk, amennyit a kiásott kövek árultak el vagy sejtetnek; és még sok kiásatlan kő van, tehát a jövő hozhat újabb ismereteket. Az orvostudomány szempontjából be kell érünk az idézett szerény mondattal a „füvekkel való gyógyításról”, és még egy egészségügyi adatunk van: a koponya deformálásának szokása. Újszülött korban lécek közé szorították a koponyát, miáltal elől lelapult, hátrafelé csúcsosan kinyúlt.

Más kultúrák is fejlődtek a közelben, így erre az időszakra esik a maya kultúra palenquéi korszaka, de az ő világuk nem hanyatlott még le – róluk később.

Teotihuacan városát is, kultúráját is a toltékok és „barbár” chichimekek vették át, s nem hagyták veszni: beolvasztották saját kultuszaikba, de, bár iparművész készségük magas színvonalú volt, Leuenberger szerint ők is, majd az őket követő aztékok is „nagy elődeik kulturális vívmányait csak úgy magukra aggatták, mint valami díszruhát”. De úgy látszik, beletanultak a díszruha viselésébe, hiszen ők vették át később a maya kultúrát, ők alkották az inkák birodalmának törzsét is.

Egyelőre keresztül-kasul harcoltak egymással, és sorra megsemmisítették a régi vonásokat. Körülbelül akkor, amikor nálunk I. István király a pogány Magyarországot bekapcsolta Európa kereszténységébe, Mexikóban egy legendás főpap- király uralkodott, Kecalkoatl, amíg őt is el nem űzték. És amikor nálunk a tatárjárás pusztított, Mexikóban „a toltékok teokratikus-militarista birodalmát az aztékok hasonló jellegű impériuma váltotta fel”. Papi és arisztokratikus uralom továbbra is, de új istenséggel: az embervéren élő Huicilopocstlival, akinek nevében gyilkolják és dolgoztatják a környékbeli törzseket. Közben ráérnek – ugyancsak a környékbeliek munkaerejével – ismét városokat és óriási piramis-templomokat építeni, nagy művészettel. Egyik városukat Leuenberger egyenesen a mexikóiak Athénjének nevezi, mivel „egy magasrendű szellemi kultúra központjává vált”.

Erről a magasrendű szellemi kultúráról még lesz egy-két szavunk.

Párhuzamosan Guatemala és Honduras területén, majd a Yucatan-félsziget ösrengetegében kifejlődött egy másik magasrendű szellemi kultúra: a *maya* birodalom. Eredete visszanyúlik az időszámításunk előtti évezred homályába, fénykora és bukása egybeesik a többi mexikói kultúrbirodaloméval. Nem tudni, mióta ismerték a mayák a csillagok járását, a számjegyeket és a hieroglifikus írásjegyeket, a kőfaragás, szobrászat, iparművészet, falfestészet és építészet valóban magasrendű művészetét, valamint a pontos időszámítást, mindez készen volt a 8. században, és nem sokat változott az alatt a fél évezred alatt, amikor Palenquéból Csicsen Icába helyeződött át a szellemi és hatalmi központ.

A maya kultúra népszerű ismertetői alig találnak eléggé elragadtatott szavakat műveltségük dicsőítésére. „Felemelkedtek az elvont gondolkozás csúcsára” – olvassuk például, vagy: „Csak csodálhatjuk és dicsérhetjük ennek a nagy civilizációt alkotó népnek bámulatos bölcsességét és hihetetlen racionalizmusát.” Továbbá: „A fennhéjázó Európa még ujjain számolt, amikor az ősi mayák matematikusai bevezették a zéró fogalmát, és végtelenül nagy számokkal operáltak. Hát nem csodálatos ez?...”

Valóban csodálatos, különösen, ha megfeledkezünk arról, hogy a fennhéjázó Európának ekkor Homérosza, Eukleidésze, Arisztotelésze volt, ha a zérót nem ismerte is, továbbá hogy milyen

eredményekhez jutottak a mayák matematikai tudásukkal? Naptárt készítettek, ami szép teljesítmény, de egyes csillagászok Mezopotámiában ezt már jóval korábban is megtették; kiszámították, hogy a világ teremtése időszámításunk előtt 5041 738 évvel történt, továbbá ilyen bölcs megállapításaik voltak:

„A mayák például azt tartották, hogy az, aki *Imis* napján születik, zavaros és bolond; aki *Ik'* napján, az állhatatlan; aki *Ak'bal* napján, szegény lesz; aki *K'-an* napján, az bölcs, és *Kimi* napján jönnek a világra a gyilkosok...”

Valóban csodálatos, hogy egy „nép”, amelyik – mondjuk – kétezer éve szellemi életet él, a szellemiségnek mindössze ilyen magaslatára jut el; a fennhéjázó európaiak kétezer év alatt egy kicsit többre mentek... Joggal lehet az ellenkezőjén is csodálkozni: hogy egy „nép”, amely ennyire primitíven babonás, mégis pontos naptárt tudott készíteni. A *nép* szót azért tettem idézőjelbe, mert a maya kultúrának semmi köze nincs a néphez; erre még később visszatérek.

A maya birodalmat nem a spanyolok rombolták le, széthullt magától. Belső viszály, dinasztikus küzdelmek, az elnyomott törzsek lázadásai és szökései, a toltékok és aztékok támadásai, pusztító járványok és éhínségek, a sajátos termelési mód, amely a kihasznált kukoricaföldek elhagyásával járt – így a városoktól egyre távolabb került az új termőföld –, az uralkodó osztály és a kizsarolt dolgozók közt egyre mélyülő szakadék: mindez arra vezetett, hogy a benyomuló spanyolok csak szétzilált nyomait találták a hajdani maya birodalomnak, amelynek területén most az aztékok uralkodtak.

Az aztékok „magukra aggatták” előbb a teotihuacani kultúra maradványait, aztán a leigázott és magukba olvasztott toltékok kultúráját, végül a mayák kultúráját, tehát a maguk harcias módján ők is kulturált nép voltak. A leigázott toltékok beolvasztása nem ment egészen simán: titokban még mindig imádták szelíd istenüket, Kecalkoatlit, és visszatérésére vártak; ennek a reménységüknek utóbb nagy szerep jutott Cortez hadjáratában.

Az aztékok a szokásos mexikói recept szerint nagyszerű városokat és impozáns piramis-templomokat építettek; ezeken zajlott vérengző istenük kultusza.

„Istenségük, Huicilopocstli, a vérengző Napisten, csak akkor világítja meg a földet, ha emberszíveket ehet, és vért ihat. Nem elégedett meg azzal, hogy papjai az oltárok előtt garmadával tépték ki az emberáldozatok szívét, hanem kedves népét szakadatlanul harcra tüzelte, hogy emberszívvvel és embervérrel jóllakhassék. Valósággal az isteneiket tápláló emberáldozatokra építették az aztékok egész életrendjüket, amelynek alapvonása a kegyetlenség és a hősiesség volt.”

Megjegyzendő, vérengző istenüket és szokásaikat örökölhetlek a mayáktól is: a mayák ugyanis jó élvággal megették ellenségeiket, sőt ha idejük volt rá, előzetesen fel is hizlalták őket, miként Valdivia kapitánnyal és néhány társával történt, akiket egy hajótörés maya fogságba juttatott. Mégsem kell a hagyományok átvételére gondolnunk: e tekintetben Közép-Amerika törzsei és népei nem különböztek egymástól.

A lerombolt maya városok helyébe az aztékok három káprázatos várost emeltek, köztük Tenocstitlan a legpompásabb: egy tó közepén épült fel. Ebben lakik II. Montezuma, a korlátlan hatalmú uralkodó, vele az arisztokrácia és a papság – a birodalom vezetői. A város cölöpökre épült, akár Velence, a tó partján két másik városban (Tezkukó és Tlakopan) két másik uralkodó székel az udvartartásával, mert hármass szövetség agyaglábán és leigázott, munkára és adófizetésre kötelezett indián törzsek laza halmazán terpeszkedett a birodalom.

A legendás történelem nagy súlyt helyez egy jóslatra, amely réges-régen megjövendölte, hogy időszámításunk szerint 1519-ben szakállas katonái élén visszatér Kecalkoatl isten, letaszítja trónusáról a vérengző Huicilopocstlit, felszabadítja az elnyomott népeket, és eltörli a föld színéről az aztékok harcias birodalmát. Bár felette valószínű, hogy a jóslat utólagos koholmány, annyi bizonyos, hogy az elnyomott toltékok és más törzsek titkon remélték valamiféle megváltó eljövételét – például Kecalkoatl istenük személyében –, és az aztékok ugyanígy féltek ettől. Az aztékok uralkodója, II. Montezuma király ugyanolyan babonás volt, mint egész népe, és amikor lovaik hátán, mennydörgő fegyvereikkel a tenger felől megjelentek a szakállas spanyol martalócok, nem kellett semmiféle

jóslat ahhoz, hogy a király is, népe is azt higgye Cortezről: Kecalkoatl isten személyesen jött el a végső leszámolásra.

Így történt, hogy a konkvisztádor átmenetileg isten lett.

Aki sem mint konkvisztádort, sem mint istent nem tiszteli, annak is el kell ismernie, hogy kitűnő katona volt Cortez, bátor harcos és okos stratég, maroknyi züllött csapatával világtörténelmi hadműveletet hajtott végre. Ügyes diplomata is volt, szükség esetén fondorlatos és álnok. Ellenfelei és barátai egyaránt számíthattak kíméletlenségére, hajthatatlan elszántságára, vakmerő csalafintaságára. Alkalmas volt arra, hogy történelmet csináljon.

Nyomban átlátta, milyen hasznot húzhat isteni szerepéből, ki is használta, ameddig lehetett. A leigázott törzsek szemében felszabadító volt, tehát segédcsapatokat szervezett belőlük. Montezuma azonban, minden babonás ijedelme dacára, nagyobb hatalom ura volt, hogyses egy csapásra leszámolhasson vele – tehát barátságot és engedékenységet színlelve közeledett hozzá. Montezuma a Napistennek kijáró tisztelettel, pompás ajándékokkal fogadta.

„Montezuma egyik unokaöccse néhány napi járőföldre elénk sietett, és egy félig szárazon, félig vízen épített városban találkozott velük. Drágakövektől ragyogó kerevetét rabszolgák hordozták, kíséző személyzete pedig tisztára söpörte a földet, mielőtt a főúr kiszállott és Cortezt üdvözölte. 1519. november elején a spanyolok Iztapalába, a fővároshoz közeli városba értek, 1519. november 8-án hajnalban pedig útnak indultak Mexikó (Tenocstitlan) felé. Egy töltésen haladtak: ez olyan széles volt, hogy nyolcan lovagolhattak egymás mellett. Szabálytalan közökben hézagok szakították meg a gátat; rajtuk leszerelhető fahidak vezettek át. A város előtt pompás ruhában és aranyos félcipőben Montezuma jött szembe velük. Ragyogó kerevetét 400 meztelen lábú nemes úr követte. Üdvözlés után a spanyolokat az egyik királyi palotába vezették. Amerre csak mentek, az utcákon, a háztetőkön, a vízen sikló kenukból sűrű tömeg csodálta őket.”

A bevonulás tehát olyan volt, mint a történelem során minden „felszabadító” ünnepélyes bevonulása.

„Montezuma palotájának pompája túltett a mesemondó képzelet legragyogóbb játékain is. Lakomáin garmadával hordták fel az ételt, az edényeket pedig a szolgáknak ajándékozták, mert az uralkodó kétszer nem használt egy tányért. Szórakoztatásáról táncosok, akrobaták és bohócok gondoskodtak. A palotához csodálatosan gazdag és változatos növényzetű kert, vadállatgyűjtemény, madárház csatlakozott. Mindezt természetesen rengeteg személyzet gondozta: örök, hivatalnokok, takarítónők, szakácsnők, kakaókészítők, tisztartók, konyha- és pincemesterek beláthatatlan sokasága. Az ámuló spanyolok számba vették, hogy a kápráztató fény óriási költséget emészthet fel. A lázongó, elkeseredett birodalmon csak az imént vonultak keresztül, és tudták, hogy Montezuma mesepalotájáért kik és milyen árat fizetnek. Az óriási templompiramistól lepillantottak a városra: lábuk alatt terült el az emberektől nyüzsgő piac, a szárazföldre vezető töltések és az egyenes, tiszta utcák tömege, az élelmiszerekkel és mindenféle árukkal megrakott kenek rajai. De a szentélyben elborzadtak a rettenetes szagtól és az emberáldozatok rémségeitől. Az áldozatot felhajszolták a lépcsőkön, öt pap leszorította az áldozati köre, a hatodik egy kőkéssel felnyitotta mellét, kitepte szívét és az istenszobor előtt elégette. A szertartás után a lépcsőn letaszították a holttestet, a szolgák az áldozat húsból a papoknak lakomát készítettek, a többit pedig a templomban őrzött ragadozó állatok közt osztották szét.”

A pazar látvány a spanyolokban valószínűleg reálisabb képet keltett, mint az utókorban; ők csak a gazdagságot látták – és valójában egyéb nem is érdekelte őket – meg a babonás kultuszt, és látták az uralkodó réteg gazdagságának eredetét is: a nép mérhetetlen kizsákmányolását. Az utókor szemében ellenben az uralkodó réteg fényűzése átalakult „az azték nép magasrendű kultúrájává”. A véres emberáldozat kultusza „rontott ugyan kissé a kép fönségén, erre azonban különféle mentségeket eszeltek ki: egyfelől a konkisztádor-irodalom eltúlozta a szörnyűséget, hogy ezzel saját embertelenségét mentse, másfelől – „a véráldozat mintegy beletartozott egy olyan teokratikus, vagyis papi uralmon alapuló birodalom kulturális képébe, amilyen az aztékok birodalma

volt – így nyilatkozott sok archeológus és történész Európában, Észak-Amerikában meg másutt is.”

Ezeket a szavakat a svájci Leueningertől idézem, aki nagyra tartja ugyan a mexikói kultúrát, de nem esik a romantikus magyarázatok csapdájába. Sőt a szép műemlékek iránt érzett minden lelkesedése dacára nagyon tárgyilagosan ítéli meg az azték kultúrát és kultuszt:

„Tenocstitlan azték várossal egy zsarnokuralom süllyedt el a romokban és az iszapban, anélkül azonban, hogy negyedmilliónyi lakossága elnyerte volna a szabadságot. Ahhoz a két évszázadig tartó vérfürdőhöz képest, amelyet az azték birodalom despotái rendeztek részint háborúk, részint emberáldozatok formájában, a történész szemében szinte eltörpülnek a spanyolok véres tettei.

Miközben a külföld, sőt a művelt mexikóiak egy része is díszhelyre állítja az aztékokat a nagy világkultúrák panteonjában, az archeológusok serényen tovább dolgoznak, és kevésbé dicső következtetésekre jutnak. Talán nincs messze az az idő, amikor sok mexikói már nem lesz büszke azték őseire. Egyre világosabbá válik az a felismerés, hogy az aztékok nem egy kultúra megteremtői voltak, hanem szétforgácsolói azoknak a magasrendű kulturális javaknak, amelyeket elődjeik alkottak meg az Anahuac völgyében, ott, ahol Mexikó mai fővárosa fekszik. A tudományos kutatások fényében az aztékok emberáldozatai az emberi méltóságot lábbal tipró terroruralom megnyilvánulásainak látszanak. Az azték államban a gondolkodás szabadsága elképzelhetetlen volt. És ha – mint állítani szokták – a napistenségnek feláldozott véráldozat a legmagasztosabb, a legfenségesebb aktusnak számított, miért áldoztak fel mindig csak rabszolgákat meg hadifoglyokat, miért nem kerültek az áldozatok közé olyanok, akik a felső réteg, a nemesség tagjai voltak? A foglyul ejtett ellenséges harcosok közül miért éppen a legkiválóbbakat áldozták fel? Nem egyszerűen az ellenfelek erejének megtizedelése volt ez? Miért sújtották kegyetlen büntetéssel a meghívott nézőseregből azokat, akik az áldozati oltárhoz vezető lépcsőkön nem mosolyogva lépkedtek, hanem a rémület jeleit mutatták, vagy éppenséggel sírva fakadtak? Korabeli azték krónikások elég sok leírást hagytak hátra ahhoz, hogy

helyesbíthessük az azték kultúrvilággal kapcsolatos eddigi elképzeléseket.

Micsoda világ volt az! Halállal büntették, ha valaki térden alul érő köntöst merészkedett magára öltetni; ilyen ruhadarabot csak a nemesség tagjai viselhettek. Halállal büntették, ha valaki eltévesztette a lépést a táncban, amelyben gyakran százak vettek részt egyszerre. Halállal büntették a hamisan játszó vagy rossz ritmusban doboló zenészeket. A spanyol hódítók leírása szerint az aztékok áldozati helyei valóságos mézárszékek voltak, falaikra ujjnyi vastagságban tapadt a megalvadt vér. Az áldozati templomok kamráiban a koponyák tízezreit találták. És mindezt – még sok más egyébbel együtt – egy *kozmozogikus kultúra* kifejezésének fogadta el egyszerűen a világ.”

Ezzel lényegében kimondta azt, amiért az egész fejezet anyagát összeszedtem: hogy a „kozmozogikus kultúra” magasrendűsége romantikus koholmány, óriási tévedés. De tágabbra szabnám a kört: ez a megállapítás nemcsak az aztékokra áll, hanem az egész mezo-amerikai kultúrára, sőt a peruire is, az inkák birodalmára is. Despotikus birodalmak voltak ezek, arisztokratikus felső tízezerrel, amely mérhetetlenül gazdag volt és fejlett ízlésű, de éppoly primitíven babonás, mint a nép, sőt talán még babonásabb, hiszen embertelen kultuszaikat ő eszelte ki és tartotta fenn. Szociológiai megfogalmazásban: monarchikus osztálytársadalom, szélsőséges kizsákmányolással. Politikai megfogalmazásban: imperialista hódító rendszer, a meghódítottak tökéletes leigázásával, részben kiirtásával. Kulturális megfogalmazásban: egyoldalúan fejlett civilizáció, a vezető réteg számára monopolizált – fejlett esztétikai ízlésű – művészet, primitív-vérengző bálványimádási kultusszal, *stacioner állapotban*.

Az utolsó mondat bővebb kifejtést érdemel: ebből eljuthatunk annak a pontos megfogalmazásához, hogy mikor és mitől magasrendű egy kultúra, mikor és mitől nem az.

MITŐL MAGASRENDŰ A KULTÚRA?

Tévedés volna azt hinni, pusztán az emberáldozat meg a kannibalizmus rontja le a mezo-amerikai kultúrák értékét. Ha legfejlettebb eredményeik alapján ítéljük meg tevékenységüket, akkor is csak nagyon közepes osztályzatot kaphatnak.

A kultúra *komplex* fogalom. Magas kultúráról csak ott lehet szó, ahol fejlett a termelési mód, a gazdasági és kereskedelmi élet, az ipar, a lakáskultúra, az egészségügy, a közlekedés, a közbiztonság – egyszóval: a civilizáció; továbbá ahol a művészetek és tudományok számos ágát magas fokon művelik.

Mezo-Amerikában a termelési mód kezdetleges, jóformán kimerül a nép alaptáplálékának, a kukoricának termesztésében. Az ipar szűk körre korlátozott, a kereskedelem fejletlen. Munkaeszközük alig van egyéb, mint a kényszermunkás keze; a legelemibb eszközöket, gépeket, fémeket, technikai segédeszközöket nem ismerik. Hasznos háziállatuk nincs, állattenyésztésük minimális, fegyvereik kőkorszakiak.

Annál meglepőbb, hogy a kezdetleges technikai felkészültséggel milyen hatalmas építkezésekre képesek. Az utak, hidak, talán az öntözőberendezések is, mindenesetre az erődítmények, piramisok, templomok, paloták – évezredes hagyományok alapján – nagy szakértelemmel és bámulatra méltó ízléssel készülnek. Ugyanilyen imponáló a képzőművészetük is: falfestészet, szobrok, domborművek, épületek díszítőelemei, kisplasztika, kerámia, ötvösmunka, szövés – az iparművészet több ága.

Lényegében ez – a magasrendű művészi produkció – a mezo-amerikai kultúra *egyetlen* olyan megnyilvánulása, amely más kultúrákkal versenyképessé teszi. Nagy dolog, de ahhoz kevés, hogy a kultúrájukat *egészében* magasrendűvé avassa. Hasonló színvonalú irodalomról, költészetéről, filozófiáról, metafizikáról, elmélyült vallási kultuszról, színes mese- és mondavilágról, vagy akár csak kifejező tánckultúráról nincs adatunk; tudományos ismereteik pedig éppenséggel semeddig sem jutottak el. Mert az, hogy számolni tudtak, szép teljesítmény, de nem tudomány. Egyetlen tudományosnak tekinthető működésük a csillagok ismerete, asztrológiai szinten – vagyis valahol a tudomány és babona határán. Az európai kultúrtörténetben az asztrológia idézőjeles „tudomány”-ként szerepel, mert végül asztronómia lett belőle – a mezo-amerikai

asztrológiából azonban semmi sem lett, csak egy naptár, amelynek pontossága imponáló, és pedig azért imponál, mert voltaképpen primitív kultúra gyümölcse; magas kultúrában magától értetődő volna.

A mezo-amerikai csillagászok is fölfedeztek az égbolton sajátos csillagképeket, mint a káldeusok, és őket is az segíti eligazodni a csillagok közt, hogy megalkották az „állatövet”, a zodiákust. Zseniális találmány a maga nemében a zodiákus – kos, bika, ikrek, vízöntő stb. –, nem véletlenül maradt fenn évezredek óta: amíg tudományos csillagászat nem volt a világon, addig a zodiákus nélkül senki sem ismerte volna ki magát az égbolton: ez a *fikció* volt az asztrológus ábécé alapja. Fikció, mert hisz állatöv a valóságban nincs, szellemes koholmány csupán. A világ, a természet meghódításának egyik első lépése, mert amiben egyszer az ember rendszert teremtett, azt elkezdte megismerni.

A mezo-amerikai asztrológiában nem tizenkét, hanem tizenhárom csillagkép alkotja a zodiákust. A különbség nem azért meglepő, mert van, hanem mert ilyen csekély. Minthogy a zodiákus emberi találmány, nem szükségszerű, hogy éppen 12 csillagképből álljon, állhatna ötből vagy 27-ből vagy 53-ból. Hogy ilyen csekély különbség van a mezopotámiai és a mezo-amerikai állatöv közt, ez felébreszti a gyanút: nem közös ősforrásból ered vajon a 12-es és 13-as zodiákus? Eredetét egyiknek sem ismerjük, mind a kettőt kész állapotban tárta fel a kultúrtörténet; könnyen lehet, hogy egyszer még megtudjuk: honnan s milyen úton jutott el ugyanaz az ősbölcsesség ide is, oda is.

Annál is inkább fölmerülhet ez a kérdés, mert van a mezo-amerikai kultúrának egy feltűnő jellegzetessége – amiben az egyiptomival rokon –: hogy *stacioner*. Fentebb kimondtam már ezt a szót; annyit jelent, hogy a kultúra többé-kevésbé fejlett formában jelenik meg kutató szemünk előtt, és a föltűnését követő évszázadok vagy évezredek során lényegében nem változik, *nem fejlődik*. Ez a döntő különbség egyfelől a mezopotámiai, egyiptomi és mezo-amerikai, másfelől az európai kultúra közt: a görög kultúrát ismerjük abban az állapotban, amikor emezeknél sokkal kezdetlegesebb volt, ismerjük Thalész, Aszklépiosz, Homérosz korában, amikor emezekkel sok tekintetben azonos szinten volt; ismerjük Periklész

korában, a hellenisztikus korszakban, majd átalakulva római, középkori-keresztény, reneszánsz stb. kultúrává: ismerjük fejlődésének egész hosszában, mert *volt* fejlődése, míg emezeknek nem volt. Márpedig nem lehet magasrendű kultúráról beszélni ott, ahol évszázadokon vagy pláne évezredekken keresztül megmerevedve él ősi állapotában a kultúra – bármilyen érdekes művészi eredményeket produkált is.

A magasrendű kultúra következő kritériuma, ami Mezo-Amerikában ugyancsak hiányzik: az *általánosság*, az egyetemesség. Azt kell ezen érteni, amit a katolikus szó eredetileg jelentett: hogy minden emberre egyformán érvényes, így sem lesz mindenki egyformán kulturált, ez természetes; egyéni különbségek és körülmények szabta különbségek mindig létrehozhatnak valamilyenfajta rétegződést a kultúrában, de a magasrendű kultúrára elvben minden ember jogosult, és nemcsak Görögországban, hanem Indiában is példáját látjuk annak, hogy ez a gyakorlatban is megvalósulhat. Gazdasági különbségek, osztálykülönbségek, kasztkülönbségek dacára lényegében a lakosság egésze éli és birtokolja a közös kultúrát – még a rabszolgák is!, lásd Rómában –, ezzel szemben a maya vagy azték birodalomban egy szűk papi-arisztokrata réteg magántulajdona volt az írás is, a számolás is, a képzőművészet is, a jólét is, míg a népnek csak a kötömbök maradtak, amelyeket cipelhetett vagy faraghatott, parancsszóra. Az arisztokratikus kultúra lehet érdekes, cizellált, kifinomult, túlfinomult, lehet magasröptű is és szárnyaló vagy fantáziadús, de lényegénél fogva retrográd, visszahúzó, fejlődésképtelen, öncélú, nép- és emberellenes, voltaképpen *kultúraellenes*.

Ezért nevetséges maya vagy azték népi kultúráról beszélni. Ilyen nincs. Kultúrájuk népellenes volt, kannibalizmusuktól függetlenül is embertelen, visszavonhatatlanul ártalmas.

Kultúrtörténészek néha meglepő erőfeszítéseket tesznek arra, hogy bevonják a népet a kultúra haszonélvezői közé:

„Rész kellett venniük a kozmikus küzdelemben, s a maguk javára eldönteni. Belevitték tehát életük, testi-lelki erejük teljességét, és olyan apparátusát teremtették meg, hogy romjai előtt is bámulattal állunk. De a cél, az eszme súlyát valójában nem kicsiny vagy nagy

arányok, hanem a jelentősége szerint mérték. A húsvét-szigetiek »konceptiójuk« lényegét, magvát egy borsószemnyi fecsketojásban látták; a tiahuanacóiak talán abban a lángocskában, amit a nap sugara lobbantott fel az aranytükörben, s noha nem ismerték Kepler törvényeit, Newton gravitációját, felismerték az életformáló teremtő erőt, amit a fecske költötte parányi csíra és a nap gyújtotta, mécs lángnyi tűz rejteget. Ez a *felismerés a nép tulajdona volt* itt is, ott is (kiemelés tőlem), ez ihlette meg alkotó erejét, és ennek jelentőségéhez szabta munkálkodását.”

Nagyon jellegzetes, bizonyos fokig szokványos szöveg, értelemszerűen következik utána az emberáldozatok „humanista” magyarázata. Milyen költői megfogalmazása a kizsákmányolásnak és halálra hajszolásnak: „ kozmikus küzdelem”. De ne hagyjuk magunkat félrevezetni, ez a nép semmiféle kozmikus küzdelemben nem vett részt, és semmiféle más felismerés nem volt tulajdona, egyedül az, hogy ha nem építi a piramist, akkor szíjat hasítanak a hátából, vagy kitépik a szívét, és fölfalják a testét. Ha ez „ kozmikus küzdelem”, akkor szögezzük le, hogy a kozmikus küzdelem kultúraellenes. De ne feledkezzünk meg arról, hogy ismerünk egy másik kozmikus küzdelmet, amelyiknek egy-egy tiszteletre méltó állomása Kepler és Newton volt, és az ő csírájukat meg lehet találni a görög ókorban, Arisztarkhosz és Arkhimédész személyében, és amit ők alkottak, közös tulajdon volt, általános kultúrkincs.

Emlékeztetem az olvasót egy nemrég idézett mondatra: „Az azték államban a gondolkodás szabadsága elképzelhetetlen volt.” Ez a mondat a magasrendű kultúra cáfolatának következő pontja: az olyan kultúra, amelyben elképzelhetetlen a gondolkodás szabadsága, nem lehet magasrendű.

De miért is „elképzelhetetlen” az azték államban – s a maya vagy az inka birodalomban ugyanígy – a gondolkodás szabadsága? Nem pusztán a hatalom birtokosainak önvédelme miatt, hanem a *babonás világkép* miatt is, amely a leigázókat és leigázottakat egyformán jellemezte. Ám a magasrendű kultúrának egyik legalapvetőbb követelménye, hogy a dogmatikus gondolkodással szemben a józan ész, a babonával szemben a természet természetes értelmezése, a mágiával szemben a tudományos gondolkodás hódít tért, vagy

legalábbis elindul térhódító útjára – miként például a görögöknél történt. Teljesen mindegy, melyikük ismerte előbb a zérót, de az már nem mindegy, hogy Thalész a vízből, Anaximenész a levegőből, Anaximandrosz az őszanyagból próbálta magyarázni a természetet, Hérakleitosz az egymással szembeszegülő természeti erőkből, vagyis nem kötötte őket gúzsba a babona és a mágia, rendelkeztek a gondolkodás szabadságával; az sem mindegy, hogy mindnyájuknak ismerjük a *nevét*, az életük történetét, és tudjuk róluk, hogy szabadon vitatták nézeteiket, amihez mindenki hozzászólhatott, cáfolhatta és fejleszthette tanaikat, mert a kultúra közügy volt, a közösség tulajdona. Ezért volt a görög kultúra magasrendű már kezdetleges stádiumában is: a józan ész küzdelme volt a varázslat ellen.

Mezo-Amerikát ezzel szemben a babona éltette, annak is legembertelenebb formája: a halállal kötött szövetség. Természetesen mindig a mások halálára köttetett ez a szövetség, mert mesebeszéd, hogy „a vallásos emberevő a maga testét is az értékskála ugyanazon fokára helyezte, és vonakodás nélkül feláldozta, ha úgy hitte, hogy az istenek akarata és a közösség érdeke megkívánja”. Nagyon elfogultnak kell lenni ahhoz, hogy ezt elhiggyük, és pláne magasabb szellemi értéket tulajdonítsunk az emberevésnek, mint nem egy művelődéstörténész teszi:

„A kezdetkori leletek... a régészek egybehangzó véleménye szerint mindig kultikus jellegűek, a mai természeti népek emberevése szintén. (?)

Végelemzésben, művelődéstörténeti szemszögből nézve, a kultikus emberevés nem jelent állati vadságot, még kulturálatlanságot sem, sőt inkább olyan szemléletről, értékelésről tanúskodik, mely a testet kevesebbre becsüli a benne lakozó szellemi »erőknél«, kvalitásoknál.”

Ilyen megható védelemben részesül a mayák, aztékok és peruiak szenvedélyes emberáldozása. Szinte-szinte felsőbbrendűség jele... Nem osztom ezt a divatos nézetet, és ha ismerjük is az emberáldozás különféle kultikus magyarázatát, pszichológiai és egyéb indokolását, ez mind nem teszi megengedhetővé, hogy magasrendűnek tiszteljük azt a kultúrát, amelynek legfőbb kultusza a

vergődő szív kilépése a még eleven mellkasból és az áldozat felfalása.

Egy elfajzott szekta a görögöknél is ismerte a kannibalizmusnak ezt a szakrális fajtáját, amely „a dionüszoszi misztériumokban orgiasztikussá vált”. Semmiféle mentséget nem találok rá, éppoly kultúraellenes, mint az amerikaiak szakrális orgiái. Csakhogy míg Közép-Amerikában ez volt és maradt a kultúra csúcspontja, addig a görögöknél éppen azzal kezdődött a kultúra, hogy szakítottak a barbár kultusszal.

A MEZO-AMERIKAI GYÓGYÍTÁS IRODALMI FORRÁSAI

Ha az előző fejezet látszólag távol esik témánktól, az orvosi gondolkodás történetétől, mentségül szolgáljon, hogy az orvosi gondolkodás alapvetően része a kultúrának, és talán egyetlen terület sem annyira alkalmas az ősi, a klasszikus és a népi gyógymódok megbízhatatlan értékelésére, mint éppen Mexikó. Két csapda is fenyeget, mindkettőbe könnyű beleesni. Egyik a túlértékelés, másik az alábecsülés csapdája; előbbit az egész maya-azték kultúra szokásos istenítése teszi érthetővé, míg az utóbbit a későbbi népi kuruzslás alacsony színvonala. Az előző fejezet arra szolgált, hogy előkészítse a talajt: ne várjunk csodát, de túlságosan kevéssel se érnék be, hiszen az évszázados-évezredes kultúra, amely technikátlanságában technikai bravúrokra volt képes, aligha lehetett meg egészségügyi civilizáció nélkül.

Valóban, ha orvosi tudomány nem is, de gyógyító kultusz nagyon is volt Mexikóban. Pontos felmérésben nemigen reménykedhetünk, hiszen a toltékok elpusztították a teotihuacani kultúrát, az aztékok elpusztították a tolték és maya kultúrát, a spanyolok elpusztították a maya, azték, inka kultúrát – mi marad hát? Mégis, az „elpusztítás” szó sem pontos, mindegyik pusztító át is vett sok mindent a leigázottól, még a spanyol is; és a régészet is sok egészségügyi érdekességet tárt fel.

Legizgalmasabb az évezredes maya kultúra orvosi tevékenységének megismerése volna; erről egyelőre le kell

mondanunk, túlságosan elnyelte a történelem és a természet őserdeje. Ami fennmaradt belőle, azt az azték kultúrába olvadva találjuk meg. Pedig a mayák tudtak írni; bonyolult módon, de szívesen és sokat írtak, és egyáltalában nem lehetetlen, hogy akár az egyiptomiaknak, nekik is voltak orvosi irataik, egészségügyi előírásaik. Csakhogy röviddel a spanyol hódítás után borzasztó dolog történt: Diego de Landa ferencrendi barát, akire a meghódított terület lakosainak keresztény hitre térítése hárult, oktalan túlbuzgalmában összegyűjtött minden elérhető kéziratot, egy hatalmas máglyán megsemmisítette az egész maya írásbeli kultúrát.

„Ezek az emberek – írta később jelentésében Diego de Landa – meghatározott jeleket vagy betűket is használtak, amelyekkel könyveikben leírták régi dolgaikat és tudományukat. Ezekből a figurákból és a figurákban levő egyes jelekből megismerték, közölték és megtanították dolgaikat. Rengeteg könyvet találtunk náluk (ilyen betűkkel írva), és mivel semmi olyan nem volt bennük, ami ne lett volna babona vagy a démon hazugsága, mind elégettük: ez meglepő módon elkeserítette őket, és szenvedést okozott nekik.”

Az érvelés átlátszóan hamis, hiszen de Landa aligha olvashatta el a maya kéziratokat; bár később észbe kapott, és kezdte följegyezni a maya írásjeleket, az ősi írás megfejtése még négy évszázadig várattott magára: Jurij Knorozov szovjet kutató 1952-ben jött rá a nyitjára. De a könyvek máglyáját mindössze három kézirat került el (legalábbis eddig csak ez a három került elő, Drezdában őrzik az egyiket, Madridban a másikat, Párizsban a harmadikat), s ezek bármily fontos adatokat tartalmaznak az ország történetéből, a gyógyítás kultuszáról nem adnak felvilágosítást.

A képírás nemcsak kéziratokban szerepelt, hanem épületek falán is és domborműveken, amelyeket nem lehetett máglyára vetni, de ezek az emlékek is, miként a festmények vagy falba vésett jelenetek és kerámiák, csupán távoli utalásokat tartalmaznak az orvosi működésre: varázsló betűjele, varázs-maszk, múmia, vérvétel, és persze a véres áldozat több változata; a prés, amellyel koponyájukat csúcsossá torzították, az orrsövény rituális átfúrása stb.

A mayák azonban nem pusztultak el mind egy szálig a spanyol hódításkor. Akik életben maradtak, fokozatosan átvették – színleg

vagy valóban – a keresztény hitet, többségük megtanulta a hódítók nyelvét is, aztán éltek gyarmati sorban évszázadokon át. Egy részük keveredett más indiákkal vagy fehérekkel, más részük Yucatan őserdejének mélyén megőrizte ősi nyelvét, szokásaiknak sok-sok csökevényét – még ma is él Mexikóban egy-két millió maya, elég nyomorúságos körülmények közt. Mondavilágukban bizonyára ma is szerepel a dicső múlt; közvetlenül a hódítás után mindenesetre még szerepelt, és akadtak olyan mayák, akik le is írták – maya nyelven, de nem a bonyolult, nehézkes és a térítők által üldözött maya ábécével, hanem a hódítóktól eltanult latin betűkkel. Pogány szövegük miatt lappangó írásművek voltak ezek, az évszázadok során hol itt, hol ott került elő egy-egy – gyűjtőnéven Csilam Balam-kódex-nek vagy Balam jóskönyvének nevezik ezeket az írásokat, amelyeket részben már megfejtettek, részben ezután fognak megfejteni vagy megtalálni. Szövegük már nem a szemtanú vallomása, hanem legendás visszaemlékezés, helyenként azték vagy keresztény elemek hozzákeveredésével, mégis értékes segítség a titokzatos múlt feltárásában. Lehetne bennük utalás az orvosi viszonyokra is; ám eddig ilyet nem találtak. Talán majd a jövőben.

Be kell érünk azzal, amihez azték közvetítéssel hozzájuthatunk.

Az aztékok nem voltak sem olyan kulturáltak, mint a mayák, sem olyan civilizáltak, mint az inkák, de amit az olmék, tolték, teotihuacani és maya műveltségből magukra szedtek, kiemelte őket a nomád katonanépek egyszerű sorából; és ahol pompa meg csillogás van, ott tehetséges kézműveseknek is kell lenni; ahol babonákban gazdag vallási kultusz van, ott varázslásnak és gyógyításnak is kell lenni. Sajnos a kutatókat alig érdekli más, mint a műemlék, a vallási rítus megfejtése és a társadalmi rétegződés a hozzá tartozó népszokásokkal. George *Vaillant* közkedvelt kézikönyve minden fontosat elmond az aztékokról, de sem a szövegében, sem a 25 oldalas kiegészítő gazdag bibliográfiájában még csak utalás sincs orvosi működésre, gyógyító varázslatra, egészségügyre – mindössze a képanyagában szerepel egy ábra *Doctor* aláírással: előrehajló nő hátára háromlevelű növényt tesz egy törökülésben ülő alak. Nem sok, és ez az ábra sem az ősi időből maradt ránk, hanem egy spanyol barát könyvéből a 16. századból.

És mégis döntő segítség: ennek a spanyol szerzetesnek sokkal többet köszönhetünk ennél az apró ábránál.

Mint annyiszor, most is a *Ciba*-gyár orvostörténeti sorozata húzott ki a pácból. A *Ciba Zeitschrift* 1937. februári száma az azték gyógyításról szól. Szerzője Hans *Dietschy*, a bázeli néprajzi múzeum munkatársa. Néprajzos lévén, a tulajdonképpeni gyógyítás iránt nem mutat igazi érdeklődést, sok helyütt jut a szokásos könnyed következtetésre, amely mögül hiányzik a tartalmi bizonyosság (vagyis az orvosi külsőségeket összetéveszti a gyógyítással) – de így is fölbecsülhetetlenül értékes anyagot szedett össze. Mielőtt azonban ezt ismertetném, megnézzük, honnan vette adatait, és milyen más források állnak még rendelkezésre.

1565-ben (vagy 74-ben?) Nicolas *Monardes* spanyol orvos tollából kis könyv jelent meg Sevillában a nemrég felfedezett „India” – vagyis Közép-Amerika, amit ők akkor így neveztek: Nueva Espagna, Új-Spanyolország – növényvilágáról. Carolus *Clusius* neves botanikus hamarosan latin fordításban is kiadta; ez volt az első tudományos beszámoló Mezo-Amerika gyógynövényeiről. Maga *Monardes* nem járt a helyszínen, mások közléséből gyűjtötte anyagát, de orvos lévén, értékelni is tudta.

Egyik híressé vált gyógynövény – bár nálunk is ismeretes volt már –, a *Sarsaparilla*, aztékul mecapatli, magyarul szárcsagyökér: különféle *Smilax*-fajták gyökere. A mexikóiak kedvenc gyógynövénye, főzetét lázas betegség esetén reggel-este isszák, izzasztó fürdővel és koplalással egybekötve.

Monardes megjegyzi, hogy a mexikóiak, úgy látszik, nagyobb gyógyító hatást is tulajdonítanak a *Sarsaparillának*, mint az európaiak, később azonban Európában is nagyon megnőtt a szárcsagyökér ázsiója: az ugyancsak Dél-Amerikában őshonos guajakkal együtt a vérbaj legdivatosabb orvossága lett. *Monardes* még megérhette diadalútjának elejét; a 17. században már olyan mennyiségben szállították Mexikóból a *Sarsaparillát*, hogy a Fuggerbankház érdemesnek tartotta monopolizálni a behozatalát. 1795-ben *Zittmann* drezdai katona- és udvari orvos főzetet készített, amelynek egyik legfontosabb alkatrésze a *Sarsaparilla*; hasmenést és erős izzadást okoz. Egészen a salvarsan fölfedezéséig a *Decoctum Zittmanni* közkedvelt gyógyszer volt világszerte, különösen a vérbaj

gyógyításában. Hatásáról megoszlottak a vélemények: az orvosok többsége csak jobb híján rendelte, és tulajdonképpen kuruzslószernek tartotta, de még századunk elején is jelent meg mértékadó vélemény arról, hogy a szifilisz és nem szifilisz eredetű torpid fekélyeket, üszkösödési hajlamot igenis kedvezően befolyásolja; mások kétségbe vonták ezt, minthogy a szaponinok a bélből egyáltalán nem szívódnak fel.

Mindenesetre tömegesen exportálták Hondurasból a Sarsaparillát, és nemcsak vérbaj ellen, hanem reuma, bőrbajok, húgyúti megbetegedések ellen is szívesen rendelték. Szarszaszaponint, szmilaszaponint, fitoszterineket, zsírt, gyantát, cukrot és nyomokban illóolajat tartalmaz; a szarszaszaponin lebomlási termékéből cortisont lehet előállítani. A cortison – mint köztudott – a legutóbbi időben vált nagyon keresett gyógyszerré, különösen Selye János kutatásai óta, mint a legkülönfélébb gyulladások ellenszere. Erre gondolva *Issekutz* feltételezi, hogy a rendszeres kúra során a bélfóra hatására a Sapogeninből cortisonhoz hasonló vegyület keletkezhetik, és talán ez magyarázza a kedvező hatást, amellet a szaponinok elősegítik a felszívódást, roborálóan hatnak, a hasmenés és az izzadás révén ingerterápiát érvényesítenek.

Egy másik mexikói szer, amelyet Monardes úgy említ, mint Európában mindenhatóvá vált csodaszert: a tacamahaca-gyanta. Ezt már meg sem lehet találni a modern gyógyszerkönyvekben, de *Schroff* még megemlékezik róla 1853-ban: keserű ízű, kellemetlen szagú gyanta, sok fajtája ismeretes, gyógyító hatásáról azonban nem szól.

A gyógynövényeken kívül Monardes említi a gyógyító, illetve megelőző amuletteket, például vesekő vagy vérzés ellen. Ezt az adatot egy Spanyolországban élő mexikói nemestől nyerte, aki nem nyilatkozott kedvezően az amulettek hatásáról: a vesekő ellen használt amulett „túl erős” volt, a vérkő pedig hatástalan. A spanyolok ellenben – akik legalább annyira babonások voltak, mint az aztékok – valósággal beleszerettek a vérkő-amulettbe, vagyis a jáspisba; nem is Mexikóban, hanem az anyaországban hirtelen a legdivatosabb gyógyszerek közé emelkedett. Monardes csodálkozását fejezte ki emiatt, mert a maga részéről a jáspisnak semmiféle vérzéscsillapító hatását nem észlelte.

Nicolás *Monardes* (1508–1588) sevillai orvosról említsük még meg, hogy korának egyik legnevesebb gyógynövény gyűjtője volt, az első drog-múzeum létrehozója, akit különösen érdekeltek az egzotikumok. Nemcsak a szarszaparillát és tacamahaca-gyantát írta le, hanem a perubalzsamot és tolubalzsamot is, továbbá a sabadillát, amit Mexikóban tetűk ellen alkalmaztak, s eleinte Európában is parazitaellenes hatásáért terjedt el, később azonban felismerték vérnyomáscsökkentő és szívritmusszabályozó hatását: fontos szerephez jutott a Veratrin előállításában. A paprika és a dohány ugyancsak szerepel Monardes gyógynövényei közt, és 1569-ben könyvet írt a vérbaj „escelentisimas” gyógyszereiről.

E korai korszakban egy másik spanyol orvos, Francisco *Hernández* (1517–1587) is írt egy bőséges beszámolót a mexikói állat- és növényvilágról, amelynek anyagát a helyszínen gyűjtötte; ennek rövidített változatát orvosi használatra kiadta a nevezetes római Accademia dei Lincei 1628-ban *Rerum medicarum Novae Hispaniae thesaurus* címmel. Nem kevesebb, mint 400 gyógynövény leírását tartalmazza, rajzokkal és farmakológiai hatásuk elemzésével együtt. Sajnos, becsületszóra kell elhinnünk, hogy e sok növény csakugyan hasznos gyógyszer volt. A perui gyógynövényekről Bernabé *Cobo* jezsuita atya írt hasonló beszámolót 1653-ban. Ha a mezo-amerikai orvoslás értékét nem mérhetjük is le ezeken a könyveken, azt biztosan megállapíthatjuk, hogy a gyógynövények használata nagyon elterjedt volt.

Hogy a spanyol megszállás derékba törte a mezo-amerikai kultúra fejlődését, ezt eléggé tudjuk, kevésbé közismert azonban a kolonizálásnak az a törekvése, amelyre most Hans Dietschy felhívja a figyelmet:

„A spanyol erőszakoskodás bőségesen ismert dokumentumai mellett azonban megtalálhatók a helyes kolonizáló magatartásjegyei is. Egyszerű katonák és tisztviselők nyitott szemmel írták meg híradásaikat, de ezenkívül Mexikó északnyugati városrészében, Tlatelolcóban az alkirály patronátusa alatt már a foglalás első éveitől működött egy valódi gyarmati intézet: a Santa Cruz Kollégium. Itt a spanyolok megszerezhették az ómexikói ismereteket, az előkelő indián ifjak pedig nemcsak spanyol és latin nyelvet és írást, teológiát

és etikát tanulhattak, hanem orvostudományt is. Egyáltalán, a spanyol gyarmati törvényhozás példamutató volt, csak többnyire ellentmondásba került a gyakorlattal.”

A gyarmatosító kultúra e dicséretének semmi jelentősége nem volna, ha a Santa Cruz-i kollégiumban nem működik 1529-től Bernardino de *Sahagún* franciskánus szerzetes – az a barát, akire Vaillant könyve kapcsán már utaltam. Sahagún Salamancában tanult, tíz évvel a hódítás után költözött Mexikóba – a maya törzsek ellen még javában dúltak a harcok, az inka birodalom még érintetlenül állt –, ott élt kilencvenéves korában bekövetkezett haláláig. Mindig csak a konkisztádorok hősiességéről vagy kegyetlenségéről, a kereskedő szipolyozásáról, papok álnokságáról hallunk – érdemes ennek a derék Bernardino atyának a nevét is megjegyezni: ilyen is volt. Megtanulta az azték nyelvet, a kollégium tanára lett, egész életét az ómexikói kultúrártékek megmentésének és a bennszülöttek támogatásának, védelmezésének szentelte. Működését nem is nézték jó szemmel, és amikor elkészítette a mexikói kultúra enciklopédiáját (1569), nemhogy siettek volna kiadni: úgy elsüllyesztették, hogy csak harmadfél évszázad múlva jelent meg spanyolul (1829), amikor Humboldt felébresztette az érdeklődést a mexikói kultúra iránt. 1880-ban megjelent franciául: *Histoire Générale des Choses de la Nouvelle Espagne*, de az eredeti azték szöveg még mindig múzeumban van; német fordításban részletek jelentek meg belőle 1927-ben.

Az orvosi adatokat Sahagún nyolc Tlatelolcóban működő öreg azték orvostól gyűjtötte.

Ezek a spanyol könyvek és spanyol-azték kódexek szolgáltatták tehát Hans Dietschy értékes anyagát, sőt a konkisztádorok beszámolóit is, például magának Corteznek V. Károly császárhoz írt levele, amelyben sok egyéb ámuldozása közt leírja az azték főváros vízellátásának kulturált és imponáló megoldását.

Azért lényeges, hogy milyen forrásokból származnak az adatok, mert sok a „gyanúsán szép” adat; ezeknek értékelésénél egyfelől figyelembe kell venni, hogy a spanyolok nagylelkűen bánnak a szavakkal, és a „mesés Indiák”-nak szívesen költötték csodálatos hírét; másfelől viszont éppen a spanyol gyarmatosítóknak nem volt

érdekük, hogy a meghódított ország kulturáltsága kiderüljön – nyugodtabb lelkiismerettel fosztogattak és pusztítottak, ha azzal menthették magukat, hogy barbár vademberekkel álltak szemben, így a kétfajta érdek némileg kompenzálja egymást, ez talán hasznára van az igazságnak. Bernardino de Sahagún páter adatai mindenestre a legreménykeltőbbek: ő még első kézből szerezte ismereteit, és legalább annyira húzott választott hazájához, mint a szülőhazájához; amellet tudós férfiú volt: folklorista akkor, amikor ez a tudomány még föl sem volt találva.

A spanyol-azték kódexek közül a Vatikán könyvtárában található Badianus-kézirat, ismertebb nevén *Barberini-kódex* a legmegbízhatóbb; erről az amerikai Ralph H. Major orvostörténetében találunk érdekes adatokat. Major majdnem az egyetlen az összefoglaló orvostörténetek írói közt, aki néhány lapot szentel a mezo-amerikai gyógyításnak, és jó forrásból dolgozik: William H. Prescott könyvéből, aki a múlt század legtekintélyesebb Mexikó-kutatója volt. És a Barberini-kódexből.

A Barberini-kódex egy keresztényé lett azték orvos, Martinus de la Cruz műve, Joannes Badianus fordította latinra. A kézirat 1552-ben készült a Santa Cruz-i orvostudományi iskolában, ahol Sahagún is működött. Ajánlása Mendozának szól, Mexikó első alkirályának, de ez a gesztus sem segítette korai megjelenéshez. 1679-ben a Barberini-könyvtár tulajdonába jutott, amely később beolvadt a vatikáni könyvtárba; itt bukkant rá szinte egyszerre Charles Upson Clark és Lynn Thorndike 1929-ben; faksimile kiadása 1940-ben jelent meg. E közel négyszáz esztendő lapkövetésében anyagát nemhogy Prescott, de még Hans Dietschy sem ismerhette (akinek közleménye 1937-ben jelent meg), pedig orvosi szempontból ez a leggazdagabb adattár. Különösen értékesé teszi az időpont, amelyben keletkezett: 1552. Az aztékok ugyanis nem tudtak írni, még a mayák bonyolult jelrendszerét sem vették át, hanem ennél is kezdetlegesebb kőírást használtak: voltaképpen lerajzolták azt az eseményt, amelyet meg akartak örökíteni. Érdekes eljárás, de csak egyszerű történések és a közösség által jól ismert szimbólumok ábrázolására alkalmas; ezzel a jelrendszerrel nem lehet könyvet írni. 1552-re azonban egy emberöltő telt el a spanyol megszállás óta, és ez elég volt ahhoz, hogy Santa Cruz iskolájában néhány

tehetséges azték megtanulja a latin betűvetést. A kézirat tehát azték nyelven készült, de latin betűkkel, akárcsak a későbbi ómexikói kódexek, és olyan orvos írta, aki még a spanyol megszállás előtti azték birodalom szülötte, ismereteit nem másodkézből vette, hanem a gyakorlatból. Igaz, közben megkeresztelkedett, elsajátította a szükséges spanyol szokásokat, és például – vagy az ő, vagy a fordító keresztény aggályai miatt – a babonákról és varázslatokról nem esik szó a kéziratban, holott ezek elválaszthatatlanok az azték gyógyítástól, mégis Major szerint a kézirat mentes a spanyol befolyástól, ami a későbbi kódexekről nem mondható.

A szöveg tizenhárom fejezetben 101 betegség gyógyítását tárgyalja, kezdve a fejen, befejezve a lábon (ami mégis spanyol befolyásra vall, mert ez a *de capitis ad calcem* felsorolás az európai középkor sajátos módszere volt), 185 ábrával illusztrálva. A *materia medica* állati eredetű, növényi eredetű, kövekből és földből származó gyógyszerekből áll. Állati eredetű a vér, epe, agy és más szervek kivonata, állati hamu, kalcinált szarv és a bezoár – az állatok belében, gyomrában, epehólyagjában vagy másutt található konglomerátum, amely akkoriban világszerte – Európában is – közkedvelt gyógyszer volt. A növényi gyógyszerek nagy részét ugyan nem sikerült identifikálni, de hatásosságuk elismerő tiszteletet váltott ki a spanyolokból. (Ez persze nem a kézirat szövege, hanem Major megjegyzése.) A kövek közül a vérkőnek, a jáspisnak volt legnagyobb sikere, de használtak gyöngyöt, aranyat, gipszet, sőt alumíniumot, salétromot és ámbrát is. Voltak narkotikumaik és fájdalomcsillapítók, köztük a datura, peyote, nikotin. Hashajtók közt a jalapa és a cascara a legismertebb. (Az utóbbit száz éve csodaszerként reklámozta egy kaliforniai orvos, de már kiment a divatból; az előbbit Monardes írta le először Európában 1530-ban, a következő században terjedt el, s mint drasztikus hashajtót néha még ma is használják.)

Epilepszia ellen kopálgyantás füstölést alkalmaztak, vagy tömjént égettek, ami meghűlés ellen is óv. Kellemetlen szagú anyagokkal is füstöltek különféle betegségek ellen.

A följegyzett betegségek közül felismerhetők (vagy sejthetők): furunkulus, alopecia, scabies, glaucoma, ptosis, coryza, fogfájás, angina, scrofula, mellnyomás, szívfájás, férgek, vérhas, vizeelési

zavar, ízületi gyulladás, podagra, epilepszia és tetvesség. A furcsa sorrend magyarázata a fejtől lábíg irányuló felsorolás igyekezete.

„Az aztékoknak nemcsak gyógyszerlistájuk volt imponáló, hanem sebészetük is feltehetőleg ugyanannyira fejlett, mint ekkor bárhol a világon. Az azték orvosok neveltetéséről vagy anatómiai ismereteiről keveset tudunk, de a külső és belső szervek kiterjedt anatómiai nómenklatúrája azt a benyomást kelti, hogy az emberáldozatok során az azték papok és orvosok bizonyos mértékig megtanulták az anatómiát. Beigazították a csontokat, és gipsz- vagy gumisínbe helyezték. Értettek a trepanáláshoz, koponyalékeléshez; az eltört hosszú csontokat csontdarabokhoz rögzítették; az ajak és orr sebét hajszállal összevarrták; a fertőzött sebeket kauterizálták. A piszkos sebeket vízzel, sóval, vizelettel vagy adstringens növényi kivonattal tisztították. Műtéteiket obszidiánkéssel, csonttal vagy tuskével végezték.”

Szó szerint idéztem Major zárószavait, amelyek már nem csupán a Barberini-kódex adatait követik, hanem az orvostörténész általános vélekedését foglalják össze. Mint annyiszor, most is azt kell mondanom: *túl szép*. Amikor az orvostörténész a szitán átrázza adatait, néhány meglepő teljesítmény fennakad, ezeket csokorba fűzi, körük kerít valamilyen álomvilágot, amiből egyszerre kiderül, hogy a kőkorszak szintjén élő emberek orvostudománya egyenrangú a kultúrvilágéval. Mire való is volt akkor az egész küszködés Hippokratésztől Vesaliusig?

Nézzük meg az azték gyógyítást az etnográfus aspektusából. Hans Dietschy sem kevésbé elfogult az aztékokkal, mint Major, de legalább mélyebben belemerült az adatok feltárásába.

AZTÉK ORVOSLÁS

Amikor Cortez bevonult Tenocstitlan-Mexikóba, szeme-szája elállt a csodálkozástól a pompa és gazdagság láttán. De nemcsak a fényes épületek és pazar ruhák, díszes faragványok és csillogó aranyedények ejtették bámulatba, hanem a város tisztasága és higiénája is. Kettős tó egyikének a közepére építették a várost,

cölöpökre, s e kettős tó furcsasága az, hogy az északi medencéje édesvízű, a déli ellenben sós. Minthogy a város a sós vízre épült, gondoskodni kellett a lakosság ivóvizéről. E célból két fedett kőcsatornát készítettek, amelyeknek egyike állandóan ontotta az északi tó édesvizét a városba, míg a másikat tartaléknak használták: olyankor kapcsolták be, ha ezt tisztítani kellett. A vízellátás oly bőséges volt, hogy a gazdagok palotáit virágoskertekkel és halastavakkal díszíthették; a lakosság ivóvizét csónakokon szállították az utca helyett szolgáló lagúnákon.

A következő meglepetés a piactéren érte őket: oszlopcsarnokok állnak körben, mindegyik egy-egy utcára nyílik, az utcák „specializálva” vannak: egyikben ilyen árucikket kínálnak eladásra, másokban amolyan – és külön utcája van a gyógynövényárusoknak. Mexikóban ma is a piacon árulják az indián nők a gyógyszereket, nemcsak növényeket, hanem állati és ásványi orvosságokat is; állítólag kétszáz ilyen népi gyógyszer van még mindig piaci forgalomban: ezt a hagyományt, úgy látszik, a Kolumbusz előtti időszakból őrizték meg. De akkoriban még masszírozónők is működtek a piacon, kenőasszonyok, akik gyógybalzsamokkal végezték gyógyító működésüket. Kosarakban álltak a tinktúrák, kenőcsök, gyanták, bíbortetű kisajtott nedve (*Coccus cacti*, ma festéket készítenek belőle, és kozmetikumnak használják), oposszum farka, különféle gyökerek és szárított növények: hánytatók, hashajtók, vértisztítók, izzasztók. A gumifa anyagát – amely később Yucatan legfontosabb export-terméke lett – nemcsak szakrális célra használták, hanem gyógyszerül is. (Mire?) A gyógyszerek utcájában alaposan képzett patikusok is működtek, akik szakszerűen ismerték a gyógyanyagok hatását, és ha ez nem egészen bizonyos is, mindenesetre ismerték a gyógyszerek szakszerű elkészítési módját (főzet, por, tinktúra, kenőcs stb.) – és az eladás módját. Rajtuk kívül voltak vándor gyógyárusok is: az egyik törzs, a tamime-csicsimeka törzs híres volt gyógynövény-szakértelméről. Házról házra jártak, hátukon egy zsáknyi gyógynövényvel; feltehetőleg a diagnózist is maguk állították fel, készletüknek megfelelően.

Gyógyszerrel tehát jól el voltak látva az aztékok. És orvossal?

Sahagún szerint nemcsak egyszerű orvosai voltak, hanem specialistái is, sőt még érdekvédő szakszervezetük is volt. Hogy azonban pontosan mit kell érteni azték orvoson, az nem tisztázható: gyógyemberek, varázslók, látnokok, naptár diagnoszták, sebészek és szülészek egyformán tagjai voltak a szervezetnek, és pedig nemre való különbség nélkül: a nők általában elég nagy szerepet játszottak a gyógyításban, így például a diagnózis felállítása elsőrendűen női feladat volt, és ebben nem a beteg állapota játszotta a vezérszerepet, hanem a kalendárium ismerete. Ahogyan másutt a csillagok állásából, úgy Mexikóban a naptárból állapították meg, mi baja a betegnek. Nem volt egészen egyszerű mesterség: ismerni kellett a 18 húsznapos hónapot (amelyek 5 maradéknappal együtt adják az év 365 napját), és pontosan tudni, melyik nap szerencsés, melyik szerencsétlen. Hiszen ha ez mindig állandó lett volna, nem kívánna magasabb ismereteket, csupán egy táblázatot vagy jó emlékezetet; csak hogy – szándékosan? – igen bonyolulttá tették a napok és betegségek összefüggését: a hónap húsz napjából tizenhárom alkot egy turnust, a tizennegyedikkel új turnus kezdődik, és ez 260 napig megy így, akkor új „tonalámatl” kezdődik, más figurával. A kalendárium-diagnosztika feladata megállapítani, hogy a beteg születésének napja jó vagy gonosz istenség jegyébe tartozik-e, továbbá melyik gyógyító istennek kell áldozatot bemutatni a gyógyulás érdekében; ha a számítás eredménye nagyon szerencsétlen konstelláció, akkor nincs mit tenni: az orvos sorsára hagyja a beteget.

Mint ebből látható – ez nem Hans Dietschy véleménye, hanem az enyém –, nagyon bonyolult és mégis nagyon primitív eljárásról van szó. Szép példája annak, hogy egy kultusz bonyolultsága nem okvetlenül jelent magasrendű kultúrát, jelenthet – mint ebben az esetben is – magasan fejlett primitív-babonás kultuszt. És egyben intelem arra: legyünk óvatosak a „fejlett orvostudomány” kifejezés használatával; könnyen megeshetik, hogy a fejlett gyógyító apparátus dacára tudományról egyáltalán nincs szó.

Nemcsak kalendárium-jövendőmondók működtek, hanem „víznézők” is, akik szétrágott kukoricaszemeket dobtak vízbe, és abból, hogy a szemek fennmaradnak a víz színén, avagy lesüllyednek az edény fenekére, gyógyulást vagy halált jövendöltek.

Másik változat a „kukoricadobó”: húsz szem kukoricát dobnak egy kendőre, ha a kendő közepe üres marad, halált jelent, ha egy kukoricaszem a másikra esik, szodomitáság okozta a betegséget, ha viszont két csoportba oszlanak a szemek, kedvező a betegség prognózisa. Valószínűleg sok más változata is van a kukoricaszemek megosztásának, a módszer diagnosztikus értékét ezek a példák elegendően megvilágítják. Szélhámos jellegével különösen kirívó a „csomózó-diagnosztika” működése: bogot köt egy zsinagra, majd széthúzza, ha eltűnik a bog, a beteg meggyógyul, ellenkező esetben meghal.

Ennyit tudunk meg a diagnosztikáról.

A gyógyító személyek közt Dietschy elsőként a „kiszívó” gyógyembert említi, aki lényegében ugyanazt a praktikát űzi, amely minden primitív törzs sámánjainál közismert: a beteg testrészből kórokozó férget vagy tárgyat szív ki. Jobb esetben ürömgökeret rág, ezzel megköpködi és bedörzsöli a fájós részt, aztán vért és gennyet szív ki belőle – ez lokális gyulladás vagy seb esetén hasznos is lehet. Ijesztő a gyermekek kezelése: fejfelé felfüggesztik, torkát összeszorítják, megsúrnak a lábát, ezt másnap sóval és paradicsommal kezelik – ha a gyermek még életben van.

A gyógyember szerepét sokszor asszonyok töltik be.

Ami a „valódi” orvosokat illeti, akik – mint Hans Dietschy mondja – „a mi értelmünkben vett racionális gyógyítás” művelői, orvosok, orvosnők, sebészek, szülészek és specialisták tartoznak e csoportba. Széles körű növénytani és ásványtani ismeretekkel rendelkeznek, gyógyszereket rendelnek és kezelik a pácienseket, járatosak a sebkezelésben, értenek a sebek varrásához és a csontok helyreigazításához, a köszvény kezeléséhez (milyen kár, hogy ennek titkát nem hagyták az utókorra!), valamint a masszázst mindkét fajtájához, a kenéshez és gyúráshoz. Valóságos kórházai vannak, a harcmezőn pedig seborvosok működnek.

Ez idáig nagyon fejlettnak és modernnek mutatkozik, a folytatás annál kiábrándítóbb:

„Az orvos a kezelést egy tüsszentőpor (zozoyatic, Liliiflore) beadásával kezdi, amelyből túlságosan nagy adag orrvérzést okoz; ez egyébként erős fejfájáson is segít. Ha biztos diagnózist nem

sikerült felállítani, Eupatorium (quauxoxouiqui) bódító magvát itatja vízben a pácienssel: narkotikus és nyilván hipnotikus állapotban is a beteg felfedi bajának jellegét. Vagy az orvos önmagát juttatja transzba Ipomoea sidaeifolia magjával és szuggesztíven, majd felállítja a diagnózist.”

Az *Ipomoea*-család a Mexikóból exportált értékes gyógynövények közé tartozik. Már Monardes említette; ma is használják mint erős hashajtót, jalapa-gyanta és jalapa-gyökér néven ismert; bódító hatásáról a gyógyszerkönyvek nem tesznek említést. Az *Eupatorium* esetében sem, amelynek magyar neve kenderpakóca, vizelethajtó és hashajtó, de láz ellen, bőrkiütésre és sebekre is használják; keserűanyagot, illóolaját, gyantát, cseranyagot tartalmaz. Lehet, hogy a Mexikóban használatos *Eupatorium cannabinum* valamiféle rokonságban van a *Cannabis indicával*, és hasisszerű bódító hatása van. Dietschy céloz arra, hogy az aztékok a meszkalint is ismerték, ami valószínű is; meglehet, hogy a beteget meszkalin-bódulatban bírják rá arra, hogy „elárulja” bajának titkát – de ez azt is elárulja, hogy a betegség kórokozójául valamiféle vétket keresnek (erre utal a fentebb említett szodomitaság is). Erről még beszélünk.

A specialisták közt első helyen áll az érmetsző, aki obszidiánkéssel a test legkülönbözőbb pontjairól vesz vért. Noha rendkívül gyakori volt a vérvétel, orvosi alkalmazásáról egyetlen adatunk sincs, annál több a kultikusról: papok naponta végeztek (valószínűleg önmagukon), a védő és gonosz istenek oltárai előtt ugyancsak napirenden volt, és egyes ünnepeken az egész résztvevő népesség vért bocsátott le magából. Az ábrák tanúsága szerint a nyelv, fülcimpa, homlok, mellkas, hát, karok, lábak, ujjak, sőt a hímvessző is a vérvétel szokásos helyéül szolgáltak. Seborvos-specialista végezte a magas rangú aztékok ajkának, fülcimpájának, orrsövényének átfúrását, a lyukon pálcát vagy követ fűztek át. Ennél gyógyítóbb munkát végzett a bélspecialista, aki a hasmenést gyógyította, a beleket tisztította, beöntést adott. Kevésbé világos a fogspecialista szerepe, aki „férgemet húzott ki a fogakból”, míg a szemspecialista a szemfájást kezelte, és „csomóképződményeket vágott ki a szemből”. A magzatelhajtás specialistái igen eredményesen működtek. Nagy szerep jutott a fürdősöknek, mivel

„majdnem minden betegséget” gőzfürdővel, izzasztással kezeltek, a vízbe olykor gyógyfüveket dobtak.

Az azték szülésetet – különösen az előkelő szülők esetében – Dietschy bámulatosnak mondja, és külön fejezetet szentel a témának. A terhesség ötödik hónapjában kikérik a bába tanácsát és segítségét. A fürdők és orvosok istennőjének védelme alatt a terhes asszony izzasztó fürdőt vesz, mialatt a bába masszírozza, különösen ha úgy találja, hogy a magzat nem megfelelő helyzetet foglal el, ilyenkor esetleg kukoricalevelekkel meg is korbácsolja az asszony testét. Bőségesen kell táplálkoznia, keveset dolgoznia, nehéz terhet nem szabad emelnie, sem futni, és kerülni kell az ijedséget. E józan tanácsokhoz babonás előírások is társulnak: a terhes anya kerülje a napot és a tüzet, mert elcsúfítja a gyermek arcát, ne nézzen vörös színt, mert ettől a magzat oldalfekvésbe jut, és hasonlók. A terhesnek minden kívánságát teljesíteni kell, csak nemi életet nem szabad élnie a harmadik hónaptól kezdve, mert az absztinencia erősíti a gyermeket.

Pár nappal a szülés előtt egy vagy több bába odaköltözik a szülőházba. Megmossák a szülőt, a fájások jelentkezésekor izzasztó fürdőbe ültetik, és a fájások erősítésére gyógyszereket kap, amelyek közt az oposszum szétdörzsölt farka a leghatásosabb: egy teljes oposszumfarkok kipréseli az egész bélrendszert. A szülés pillanatában a bába harci kiáltásban tör ki, mert a szülőanyát ilyenkor egyenrangúnak tekintik egy harcossal, aki foglyot ejt. A bába ezután elvágja a köldökzsinórt, a ház sarkában elássa a méhlepényt, a folyóvizek istenéhez suttogott imádságok közben megmossa az újszülöttet, belefúj a vízbe, és megkóstoltatja a gyermekkel, víz alá meríti, majd bepólyálja. Már jön is a kalendáriumjós, hogy megjövendölje az újszülött sorsát – ami, előkelő házról lévén szó, aligha lehet kétséges.

Ha a szülés elakad, először újabb adag oposszumfarkok következik zsályamagfőzettel; ha ez sem használ, akkor a bába rázogatja az anya fejét, majd felállítja, és kézzel-lábbal döngöli a hátát, miközben préselésre biztatja. Ha ez sem használ, vízben masszírozza. Többet nem tehetvén, imádkozik különböző istenekhez, majd amikor megállapítja a magzat halálát, a szülők engedélyét kikérve obszidiánkésével benyúl a méhbe, feldarabolja és kiszedi a testet.

Ha az anya is meghal, harcosként temetik el, valamennyi bába kíséri obszidiánkéssel felszerelve, hogy megvédjék a varázslóktól, akik mágikus célból el akarják rabolni a halott bal alkarját.

Ennyit tudunk meg a bámulatos szülészetről.

Az orvos persze sok mindent szeretne még tudni, mielőtt emfatikus dicséretre fakad; az etnográfus leírásából csak annyi derül ki, hogy a gazdag azték szülönőre gondosan vigyáztak, és hogy bíztak az oposszum farkában; bennünket az is érdekelne, hogy az orvosok vagy bábák milyen gyakorlatot szereztek a szülés levezetésében, és hogyan folyt az aktus a kevésbé előkelő aztékoknál. Ezt már sohasem fogjuk megtudni, de a múlt században az aztékok szerényebb leszármazottainak szokásos szülési módját gondosan leírta és le is rajzolta *Engelmann*. A szülönő térdelő helyzetben van, és egy rúdra függesztett kötélbe kapaszkodik. Két bába segédkezik: a tapasztaltabb *partera* szembetérdel vele, előlről segíti a hasprést, dörgöli a szeméremrészt, védi a gátat, míg a fiatalabb *tenedora* a szülőasszony háta mögé guggolva kezével és térdével a megfelelő ritmusban támogatja a fájásokat. Ha nehezen halad a szülés, akkor a *tenedora* fölkel, hátulról két karjával megemeli a szülönőt, és rázza, mint a zsákot, közbe-közbe le is ejti, úgyhogy a gyúrás, rázás és rázkódás minden oldalról segíti a méhet munkájában. Némely mexikói családnál – teszi hozzá *Ploss* – az a szokás, hogy a szülönő kissé hajlított térddel és derékkel terpeszállásban áll, két lógó kötélbe kapaszkodva.

Ezek sem mély bölcsességek, nem is tudományosan megalapozott szülési eljárások, mégis a népi tapasztalásnak józan és gyakorlatias eredményei. Elképzelhető persze, hogy az aztékok egészségügyi kultúrája sokkal fejlettebb volt, mint amilyen a „degenerált” utódaiké – elképzelhető, de nem valószínű, és semmi esetre sem bizonyított. Az utódok nem lettek degeneráltak attól, hogy megszűntek hódítók lenni; ami pedig az aztékokat illeti: nem sokkal korábban még vad hegyi nomád harcosok voltak, egy kóbor nép, amelynek egészségügyi morálját Dietschy tömören így foglalja össze: „A gyorsan nem gyógyuló betegnek és az elerőtlenedett öregnek nyilat a torkába!” Ha most a hirtelen szerzett jólétben magukra szedtek is valamelyes kultúrát, azért orvosi tudományukról ne költsünk álmoképet. Figyeljük meg: hallunk kórházakról,

orvosokról, sebészekről, szülészekről, specialistákról – de egyetlen értelmes gyógymódról sem.

Varázslásról és babonáról annál többet. Dietschy tanulmányának törzsét ez teszi ki, ami kétszeresen is természetes: egyrészt mert ez *van*, orvostudomány ellenben *nincs*, másrészt mert az etnográfus ez érdekli.

Valóban érdekes is.

A varázslók bűvészképességeire nézve a svájci orvos-etnológus Otto Stollra hivatkozik, aki szerint a „szuggesztív művészetben” az aztékok éppoly tökéletesek voltak, mint a jól ismert indiai szélhámosok (Gaukler). Az öbölparti huaxtekek különösen kedvelték az illúzió-varázslást. Zsákjukból eleven alakokat ráztak ki, száraz talajra halastavat bűvöltek, égővé varázsoltak egy házat, úgyhogy a nézők látták a felcsapó lángokat, önmagukat feldarabolták, kígyókat betanítottak tolvajfogásra, megjövendölték a zivatart vagy az aszályt, állattá tudtak változni, vagy a föld alatt nagy területet beutazni, és persze a feketemágiához is értettek: voltak köztük „emberbaglyok” és „szívfalók”, akik megbetegítették az embereket. Alacsonyabb rendű varázslók elrabolják a gyermekágyban elhunyt és istennővé váló asszony bal alkarját, csapatostól összegyűlve megszállnak egy házat, megdermesztik vagy álomba ejtik a lakókat, kirabolják a házat, esetleg megerősokolják a nőket. Stoll és Dietschy ezt „hipnotikus praxisnak” nevezik; Európában inkább boszorkánymese volna a neve.

Az orvosok, bábák és varázslók legfőbb patrónája Tlazolteotl, a föld, hold és kukorica istennője. A gyógyszereknek és gyógyfüveknek is ő az istene, de a szemét istene is, egyben az istenek anyja, akinek szobra minden fürdőben ott áll. Időnként ünnepi táncot járnak előtte, a gyógyemberek szakrális ruhába öltöznek, és nikotintablettákkal vizionáló állapotba ringatják magukat. A fő ünnepség ennél sokkal kedélytelenebben zajlik. Egy rabszolganőt istennőnek öltöztetnek, nyolc napon át hangtalanul táncolnak körülötte, mintha menyegzőre készítenék elő, majd az orvosnők és bábák ünnepélyes kíséretében az egyik piramishoz vezetik, ott egy pap a hátára veszi, mint a vőlegény szokta a menyasszonyt, egy másik pap pedig nyomban levágja a fejét. Teljes csendben zajlik a szertartás. Sok hasonló ceremóniájuk van, véres

emberáldozattal egybekötve, s ezeken a harcosok és phallos-hordozók mellett mindig felvonulnak a maskarába öltözött orvosok, bábák és varázslók is; néha a megszemélyesített betegség is megjelenik, és az orvosi művészet és mágia legfőbb istene: maga Kecalkoatl, a tollas kígyó, minden művészetek atyja.

Ha ezek a színpompás és véres ünnepek a folklór-kutatókban a kultúra látszatát keltik is, az orvostörténészek be kell érnie azzal a szerényebb meghatározással, hogy a természeti népek primitív, babonás és barbár kultuszainak fényűzőbb másai csupán, a kultúrához éppúgy nincs közük, mint az Európában ugyanebben az időben nagy látványossággal megrendezett autodaféknak.

A ceremóniák, áldozatok és ráimádkozások semmit sem árulnak el az orvosok ismereteiről, tudásáról. „Valóban úgy látszik – írja Hans Dietschy –, az azték orvosok tekintélyes kórtani ismeretekkel rendelkeztek.” *Látszik-ot nem ismerek* – vallom Hamlettel –, keressük az adatokat. Hernández kétszáznál több betegséget nevez meg. Sahagun rövidített szövege kereken százat, és azték szövegében még sok megfejtetlen betegségnév szerepel. A gyógyszereket Sahagun indikációs besorolásban közli, amiből az aztékok „szisztematikus kórtanára” lehet következtetni.

Ez már valami; értékét azonban erősen csökkenti, hogy a „betegség-megnevezés” voltaképpen a testrészek felsorolásából áll: fej, szem, fül, orr, fog betegségei, nyak, torok, mell, oldal, hát fájása, gyomor, altest, hólyag zavarai, bőrbajok, sebek, törések és ficamok ez a betegségek rövid listája. Dietschy szerint bizonyos, hogy anatómiai ismereteik is kimagaslók voltak (hervorragend), erre egyrészt Sahagúnak egy eddig lefordítatlan szövegéből következtet, amelynek csak a címét ismeri, és ismerjük: *A férfi és nő külső és belső testrészei*, másrészt abból, hogy emberáldozat alkalmával oly szakszerűen tudták obszidiánkésükkel kivágni a mellkasból a szívet, és a templomudvarokon az összegyűjtött koponyákból egész építményeket lehet találni. Nekünk itt, Európában – Vesalius korában! – más fogalmaink voltak a „kimagasló” anatómiai ismeretekről, és nem merném a szakrális gyilkosságokat – amelyeket nem is orvosok, hanem papok végeztek –, valamint a háborús öldöklést a bonctani tudás kielégítő alapjának tekinteni.

A kóroktanról ezt írja Dietschy:

„A teljesen racionális és jelentékeny kórtanhoz azonban mélyen irracionális és transzcendens kóroktan kapcsolódott, amely bizonyos betegségeket az istenektől származtat mint bűnök büntetését. Különösen áll ez a súlyos és nagyon kellemetlen járványos bajokra. A közönségesebb betegségeket inkább tartották »természetesnek«, ha ugyan nem írták egy gonosz varázsló rovására. A sebesüléseket nemigen tekintették természetfölöttinek. A bűn-aetiológiával kapcsolatban Sahagúnnál megtalálhatók azoknak a szimptomáknak a leírásai, amelyek tisztán jelentkeznek a képírással ábrázolásokon. Ámbár bizonyos, hogy az ómexikói *képírással írt könyvek* közt egyiknek sincs orvosi tartalma; többnyire mitológiai vagy történeti eseményeket adnak vissza hieroglifikus jegyekkel és szimbólumokkal kísért, gazdag képeiken, vagy kalendáriumi és jövendölési »tényeket« rögzítenek; mégis a betegség jegyei hozzátartoznak némelyik ábrázolt istenség vagy mitikus figura jellemzéséhez.

A feltehetőleg hidegtől keletkező betegségek – köszvény, bénulások, reumás fájdalmak – a hegyistentől, Tláloqué esőistentől származnak, aki fölött a nagy és hatalmas Tláloc esőisten áll, »akitől minden sarjad«. Kőkorszából ő bocsátja Mexikó kopár magasföldjére az esőt...”

Az esőisten tiszteletére tartott fő ünnepségen alaposan leítették magukat az öreg emberek az agavéból készült *pulque*-val, ezzel a „szakrális és orvosi itallal”. A pulque-istent Pátecátlak hívták, ami annyit jelent: aki az orvosok országából jön. Abban az időben csak az öregeknek engedélyezték – és nekik is csak ünnepi alkalmakkor – az agavé-bor élvezetét, a fiatalokat könyörtelenül kivégezték, ha részegségen kapták rajta. Kissé drasztikus elvonókúra, de mindenesetre a közegészségügyet szolgálja.

Epilepszia, bénulások és hirtelen fellépő betegségek okozói veszedelmes démonok voltak: furcsa mód azok az „isteni asszonyok”, akik gyermekágyban haltak meg, a kalendárium négy baljós napján ilyen gonosz démonná alakultak át: két lábuk egymás felé görbül, szemük folyik, szájukból vér patakzik, rávigyorognak áldozatukra – rendszerint gyermekekre –, aki ettől összeesik,

görcsökben vonaglik, grimaszokat vág, szeme kifordul, karja megbénul, lába meggömbül, kezeivel csapkod, szája tajtékzik. A leírás elég egyértelműen ráillik az epilepsziára; bár a többi betegségről is ilyen pontos képet hagytak volna hátra.

Különféle „csillagistenek” is rendelkeznek azzal a varázsos képességgel, hogy a szexuális bűnt megszegését vagy más vétket nemi betegséggel büntessék. Elég csúnya bajokat okozhatnak: bujakórt, bőrkiütéseket, hímvesző gennyedését, lágyékfekélyt és hasonlókat. Hogy a bujakór (szifilisz) csak a spanyol korszakban került-e a betegségek repertoárjába, vagy korábban is ott volt, nem tisztázott; mai napig sem dőlt el, hogy a Kolumbusz útja óta ismert betegséggel az európaiak fertőzték-e meg az amerikaiakat vagy az amerikaiak az európaiakat. Érdeemes megjegyezni, hogy ez a kérdés orvostörténetileg érdekes ugyan, de általában inkább ideológiai propagandaként szokták pro vagy contra fölemlegetni, hogy a gaz európaiak szifilisszel, himlővel és más fertőző bajokkal irtották a szegény, „tisztavérű” – vagyis immunológiailag fölkészületlen – bennszülötteket; vagy megfordítva: a rettenetes betegségekkel fertőzött őslakosság maláriát, himlőt, vérbajt, leprát, trachomát, bélférgesedést, a trópusi betegségek tömegét szórta szét a civilizált világban. Nyilvánvaló, hogy mind a két tétel igaz, a betegségeket kölcsönösen adták-vették. Sajnálatos törvénye ez a *kommunikációnak*, és mind a két álláspont hirdetője igen alacsony morális ítélőképességről tesz tanúságot, amikor a betegség terjesztéséért egyedül a fertőzött vagy egyedül a fertőzöttet teszi felelőssé: a fertőzéshez ugyanis két személy kell, és *mind a kettő áldozat*. Példaképp említem a himlőt, amelynek ősi fészke valahol Afrika közepén volt, onnan bennszülött harci törzsek hurcolták el Mekkába, ahol átvette a civilizáció, és szétszórta az egész világban, kulturált népeket és újabb bennszülött törzseket egyformán fertőzve. A „felelősség” kérdését ilyenkor felvetni gyerekes naivság, tudománytalan. Ugyanez a helyzet minden fertőző bajjal: mindegyik *valahol* kezdődött, és a kommunikáció révén elterjedt, így a szifilisz is.

A mexikói spanyol kódexek a szifilisz önálló csillagistenéről – a mi szóhasználatunk szerint: démonjáról – is tudnak, aki a monda szerint tűzbe ugrott, hogy nappá váljon; zsugorodott kezekkel, folyós

szemmel és fekélyekkel ábrázolják, sőt a képírás azt az edényt is bemutatja, amelyben elégette magát. Különös módon a mexikóiak a szövőnőket mind nemibetegnek tartották, a holdistennő jóvoltából, aki a szövés tudományával együtt ajándékozta nekik a betegséget. Lehetséges, hogy a szövőnők egyben kéjnők is voltak, és ezért többségükben nemibetegek?

Az alvilág napistenét kezén-lábán kerek fekélyekkel ábrázolták, a „megnyúzottnak” nevezett tavaszisten a pustulák, gennyes sebek, rühösség, szembajok okozója, más démonok vérhast, hasmenést, köhögést, száraz mellbetegséget, náthát okoznak. De nemcsak démonok felelősek a betegségekért, hanem gonosz varázslók is, akik hangyák, békák, varangyok és egerek útján terjesztik a különféle nyavalyákat. És egyszerű babonás vigyázatlanság is bajba sodorhatja az embert, például aranyeret kaphat attól, ha túl mélyen belélegzi egy fehér virág illatát, vagy rálép, rávizel. Az egyik kép egy „székletevőt” ábrázol, megfejtése nem egészen világos; a bűnösnek kilóg a nyelve, spriccel a vizelete, és végbeléből vastagon folyik a széklet, egyenesen a halálisten szájába. Sok hasonló kép alapján az etnológusok szerint egyértelmű az azték kóroktanban a bűnözés és betegség kapcsolata.

A transzcendens aetiológiából önként következik a kultikus gyógyítás: áldozattal kell kiengesztelni a büntető istenséget. A családtagok egyszerre több istenkép előtt mutatnak be áldozatot, nyilván mert nem lehet biztosan tudni, melyik a kórokozó. A beteg gyermekeket a táncisten templomába viszik, ahol korsókban áll a „fekete víz”, az ebből megitatott gyermeknek fel kell gyógyulnia. Más esetben fogadalmat tesznek a bálvány előtt, hogy gyógyulásuk után ünnepséget rendeznek, és könnyörgő imádsággal fordulnak hozzá. Ismét más esetben a beteg a tavaszi ünnepségen egy megnyúzott áldozat bőrét ölti magára, amelyet előzetesen egy pap viselt, „isteni öltözéket”. Vannak baljós napok, ilyenkor a démontól megszállott gyermeket nem engedik ki a házból, és az orvos cserbenhagyja betegét, mert gyógyíthatatlanná vált.

„Betegségfelfogásuk tehát erősen vallási kötöttségű volt – mondja Hans Dietschy. – Ez azonban nem akadályozta meg, hogy racionális jellegű orvostudományuk is legyen, amelynek tapasztalatai

tömegéből itt csak jelentéktelenül csekély mutatványt adhatunk, noha az azték gyógyszerismeret a sok betegség mindegyikére nagy csomó droggal rendelkezik, amelyeknek tekintélyes részét ma még növénytanilag is, pláne farmakológiailag nem sikerült földeríteni. Dr. Hernandez állítólag eredetileg mintegy 1200 gyógynövényt közölt művében. Említésre méltók a tlalolcói orvosok receptjeiben, amelyeket Sahagún ismertet, a gyakori diétaelőírások.”

Így ami a varázslásnál sokkal jobban érdekelne bennünket, abból csak ízelítőt kapunk, és az olvasó lelkesedésére vagy szkepszisére van bízva, mit tartson a maradékról. Megjegyzendő, a gyógynövények nagy száma igen keveset árul el a gyógyításról – különösen, ha azt sem tudjuk, milyen növényről van szó, mire és hogyan használták –, inkább csak azt mutatja, hogy a környék flórája milyen gazdag, mert általában minden nép minden növényt gyógyszerként használ, ami körülötte megterem. A magyar népi gyógynövények egy modern kézikönyve – amelyet egy gyógyszerész adott ki 1931-ben – regiszterében közel 2000 növényt sorol fel (igaz, némelyiket több néven is); német orvosok hasonló szakkönyvében körülbelül 350 kipróbált és eredményesnek ítélt gyógynövény szerepel. Ezek nem ismeretlen vagy taláalomra felsorolt növénynevek, hanem orvosilag ajánlott gyógyszerek, megfelelő indikációval és használati utasítással. (Más kérdés, hogy csakugyan mennyire hatásosak.) Másfelől: ugyanabban az időben, amikor az azték kódexek készültek, híres regényében, a *Don Quijoté*-ban, *Cervantes* száznál több gyógynövényt említ – pedig ez nem is orvosi könyv. Az ősi indiai gyógyszerkincs híres 762 gyógynövényéből – amelyeket sokkal alaposabban feldolgoztak az aztékokénál – alig egynéhányról bizonyult be, hogy valóban kedvező hatású.

De érjük be azzal, ami van; lássuk Dietschy közlését.

Porított dohánylevél inhalálásával kezelték a náthát, és masszírozták a száj nyálkahártyáját. A gyulladt mandulát keskeny obszidiánkéssel felvágták. Közönséges köhögés ellen ürömteát ittak, sült hús és pirított kukorica diétát tartottak, mellőzték a hideg kakaót és gyümölcsöt, igénybe vették az izzasztó fürdőt. Tartós köhögés, bőséges nyákos köpet és véres genny esetén *Croton draco* kérgéből főztek teát, ugyanezt használták vérköpés ellen. (Nálunk a krotón

drasztikus hashajtóként használatos, főleg állatgyógyászatban, és bőrizgatónak, hólyaghúzóknak.) Haemoptoe ellen adták a fűszerezett kakaót is, vaníliát, borsot, paprikát, és kedvenc gyógyszerüket, a gumi-gyantát főzték bele. Előkelő aztékok egyébként aromásítás nélkül itták a kakaót, kukoricaszemekkel együtt felfőzve. Kipróbált béltisztítónak számított az eperfa pörkölt gyümölcse. Kedvelték a növényi beöntést. Hasmenés ellen görvélyfű és zsálya főzetét itták, ha ez nem használt, bíbortetű kipréselt nedvét adták szájon át vagy beöntésben, diétával. Hólyagpanaszokra batátagyökér vagy oposszumfarok porát ajánlották.

Vérbaj elleni profilaktikumként kolibrit ettek, de ez sterilitáshoz vezetett. Szifiliszos fekélyek ellen mirhafű (libatopfű) magvát vagy oleander-gyökér teáját fogyasztották, forró fürdő után, szifiliszos bénulás gyógyszere az érvágás volt.

Fogukat nagyon gondozták, étkezés után megtisztították, és rágógumit rágtak, de csak titokban, csupán az örömlányok a nyilvánosság előtt. Fejfájásnál az orvos hashajtót, fejmosást és érvágást rendelt. Szemcseppet készítettek agavéborból, mexikói tüskés mák olajából és egy mimózafajta rügyeiből. Friss sebeket porított obszidiánnal óvtak a gennyedéstől. A sebek kitűnő gyógyszere volt a hamuban pörkölt fiatal agavélevelek nedve. Az orr- és ajaksebeket hajszállal varrták össze. Értettek az orrplasztikához is, a csúnyán hegesedett ajkat felvágták, kiégették és újravarrták. Koponyatörésnél finom csonteszközzel helyreigazították a csontokat és agavénéddel kezelték; trepanációról Sahagún nem tesz említést. Az eltört csontot helyrehúzták, dáliagyökér és fügekaktusz porát tették rá, sínezték és bekötötték, majd agavébort itattak, és fürdőt rendeltek. Ha késett a gyógyulás, az orvos megkaparta a tört végeket, és a csontvelőbe erősítésül pínia gyantás szilánkját dugta.

Köszvényt, egyebek közt, porított obszidiánból és tojásfehérjéből készült tapasszal kezeltek, és mint a hideg és fagy által okozott minden ártalomra, nagyon kedvelték a pajzstetűből préselt, sárga axinzsirádeket, amit fogtisztításhoz is használtak. Gyantás borogatást mindenfajta külső és belső bajra alkalmaztak, különösen meghűlés esetén. Lágyított gumikenőcsöt aszfalttal és fehér kopálgyantával keverve több rétegben szarvasbőrre kentek, amíg

teljesen átitatta, akkor még egy réteggel bekenték, és gyapjúkendőt varrtak rá, az egészet a beteg tagokra vagy törzsre erősítették. Egy kígyófajtának a húsát afrodisziákumnak tartották, de a fiatalokat óvták tőle, mert nagy adagja megállíthatatlan spermafolyást okoz, és halálhoz vezet; gonosz varázslók gyakran visszaélnek vele: titokban az ifjak ételébe keverik. A jaguárhúsról viszont úgy vélték, csillapítóan hat a nemi ösztönre.

Ahhoz képest, hogy a természeti népek gyógyászatában milyen fontos szerepet játszik az amulett, az aztékoknál viszonylag kevés van belőle: tejképződést serkentő átlátszó kő piros folttal; hal vagy madár alakú, zöld kő, fehér ponttal, vesepanaszok ellen; szív alakú, sötét jáspis, piros ponttal, a vérzések ellen stb. A spanyolok ki is próbálták ezt a „vérkövet”: Monardes szerint hatástalan, Sahagún ellenben azt találta, hogy egy 1576-os typhoid járványnál, amely halálos orrvérzéssel párosult, elég volt kézbe fogni a vérkövet, megszűnt a vérzés.

Eddig a példatár. Kitetszik belőle, hogy sok mindent csináltak részben okosan, részben oktalanul. Ismételten megjegyzem, hogy az anyag nem az azték fénykorból, hanem fél évszázaddal későbből, a gyarmati időből származik, amikor a spanyol befolyás már erősen érvényesült; feltehető, hogy itt-ott új ismeretek és szokások színezik a régit. De őszintén kimondva: orvosi-egészségügyi gyakorlat szempontjából az átlagos spanyolok sem voltak sokkal fejlettebbek az aztékoknál, és nem valószínű, hogy az odakerült katonáktól, hivatalnokoktól és misszionáriusoktól az őslakók sok orvosi bölcsességet tanulhattak volna.

Részletesen és nagyon pontosan közöltem Hans Dietschy adatait, hogy az olvasó tetszése szerint alakíthassa ki véleményét. Maga Dietschy erre a végkövetkeztetésre jut: az aztékoknál – mint minden más népnél is – egymással párhuzamosan fejlődött a racionális és irracionális, a logikus és mágikus orvoslás. Ezzel egyet is értek, csupán annyit fűznék hozzá: az általa összegyűjtött anyag azt bizonyítja, hogy a racionális gyógyítás nem jutott el a tudományosság szintjéig, megrekedt azon a fokon, amelyen a babonát olykor józan megfigyelés támogatja, anélkül hogy a kísérlet, kutatás, rendszerezés, okfelderítés, élettani és kórtani ismeretek és okozati gyógyítás igénye felmerülne.

A MOCHIKA LEGENDA

Az inka kultúra utolsó fázisa volt egy évezredekken át egymásra rétegeződő kultúra-sorozatnak; még csak nem is a legfejlettebb fázis: archeológusok egyre inkább megerősítik azt a föltevést, hogy a perui *altiplano* (fennsík, a tenger színe fölött 3500–4000 méter magasságban) korábban sokkal fejlettebb kultúrbirodalmakat hordott a hátán. Nem úgy kell ezt érteni, hogy az inka-korszak egy fejlett kultúra hanyatlását jelenti; sokkal szomorúbb dologról van szó: ugyanazon a helyen teljesen megsemmisültek magas kultúrák, amelyekhez az inkáknak semmi közük nem volt, létezésükről sem tudtak, s ők a maguk civilizációját nem ezeknek folytatásaként teremtették meg, hanem önállóan hozták létre. Hogy miért szomorú ez? Mert ismét szegényebbé válunk egy illúzióval, nem hihetünk az idő hosszában mintegy automatikusan előre haladó fejlődésben, és ami nagyobb baj, tudomásul kell vennünk, hogy szépen fejlődő kultúrák majdnem teljesen – vagy talán teljesen – eltűnhetnek a föld színéről.

Maga az inka civilizáció eléggé általánosan ismert ahhoz, hogy sok szót nem kell vesztegetnünk rá; mégis, ha orvosi színvonalát meg akarjuk ismerni, látnunk kell a körítést, amelybe a gyógyító tevékenység beilleszkedik.

Amennyire meg tudom ítélni, az inka birodalom történetét és különösen utolsó szakaszát, amellyel a világtörténelemben – akarata ellenére és vesztére – bekapcsolódott, a művelődéstörténészek lényegében egyformán tárgyalják, közös forrás alapján. A közös forrás William H. *Prescott* könyve, amely 1886-ban jelent meg először, azóta számos rövidített és bővített kiadásban. Úgy látszik, lényeges történeti eseményeket nem tártak fel azóta. Ha az ember Prescott könyvét olvassa, minden mondatáról az az érzése; már olvasta valahol. Közel száz éve, akarva-akaratlan, mindenki őt ismétli.

Ez azonban csak a történelemre áll, a civilizációra nem. Bár az inka civilizáció alapvonásait Prescott is megrajzolja, ezen a téren az azóta eltelt 90 évben a kutatók – főként az archeológusok – nagyon sok új tényrt tártak fel. S még fokozottabban áll ez az *altiplano* előtörténetére, az inkák előtti korszakokra.

Ezen a területen E. Harry Gerol archeológus lesz a vezetőnk.

Gerol nagyon alapos, hosszában és széltében igen tájékozott, és kellemesen tárgyilagos régész, ábrándozástól mentes, ami nem minden kollégájáról mondható el. Nemcsak történeti összefoglalást ad, hanem mint szemtanú számol be a helyszínről, ahol harminc éven át, 1929 óta rendszeresen folytatott ásatásokat.

Már a múlt század közepén feltűnt a kutatóknak, hogy Peru elhagyatott területein olyan épületekre, sőt romvárosokra bukkannak, amelyek egy – vagy több – az inkákat megelőző kultúra maradványai, és az inkákénál magasabb kultúrfokot árulnak el. Különösen a Titicaca-tó közelében talált, befejezetlenségében is imponáló Tiahuanaco nagy temploma keltette fel figyelmüket. Oszlopok, monolit kapu, fantasztikus bálványok, tökéletes reliefek, az építkezés mértani pontossága, a Nap-kapu központi istenalakja és szimbolikus fríze, az építkezéshez használt sok tonnás kőtömbök, amelyeket nagy távolságból kellett odaszállítani, a kitűnő réz- és bronzszerszámok – mindez nemcsak ámulatot keltett, hanem azt a gondolatot is, hogy „ilyen kulturális központot építeni tudó népet csak nagyszámú fegyelmezett és kérlelhetetlen papi hierarchia irányíthatott. Uralkodó osztálya matematikai, csillagászati és műszaki tudással rendelkezett: az ilyen művek tervezéséhez és kivitelezéséhez elengedhetetlen ismeretekkel. Voltak nagy tehetségű művészei és ügyes kézművesei, akik formát találtak a megfogant gondolatnak.”

Ahogy Trójában egymás alatt régibb és még régibb városokat találtak, úgy tártak fel a régészek Peruban egymást megelőző kultúrákat, amelyek mind *készen* jelentek itt meg, fejlett formában hozták magukkal műveltségüket ki tudja, honnan, néhány száz vagy ezer évig virágzottak, aztán letűntek. Virágzásukat a hajdan kedvezőbb klíma tette lehetővé, letűnésüket részben természeti katasztrófák, részben más törzsek támadásai magyarázzák, részben homály fedi. Mint ahogy egyelőre homály fedi azt is, hány ezer évre – vagy talán tízezernél is több évre – nyúlik vissza ez a folyamat. Magyarázat, föltevés, latolgatás van bőven, kalandos és ábrándos képzelődés még több; ezekről Gerolnak az a véleménye, amit szívesen írnék fel az előző és következő fejezetek mottójául is:

„Valóban keveset tudnak biztosan, és túl sokat feltételeznek. Általában a bebizonyított ismeretek ösztövért testét az áltudomány nagyhangú fecsegésével igyekeznek beburkolni.”

A romvárosok, monolitok, szobrok és frízek természetesen semmit sem árulnak el a korai korszak orvosi tevékenységéről, még a fantáziálást sem teszik lehetővé. Vagy mégis? Gerol nem tartozik a fantáziálók közé, tőle csak annyit tudunk meg, hogy az inkák előtt évezredek át kultúrnépek lakták Perut, sokszor egy időben és egymás közelében, mégis teljesen elkülönülve egymástól; ha termelési módjukban, építkezésükben vagy művészetükben itt-ott hasonlóság tűnik is szembe, ez nem kölcsönhatás, hanem közös eredet következménye. Megismerjük – a fennmaradt romokon kívül – Nazca különös formájú cserépedényeit, Chavin mitikus figurával faragott monolitláncsáját és macskaistenük dekoratív ábrázolását a Raymondi-oszlopon, Chimu ötvösművészeinek remekeit, az Ancónban feltárt sírokat és múmiákat, Chincha kerámiáit és Ica szövetmintás agyagfiguráit, Moche romváros valóban bámulatos szoborkerámiáit, a chinchák félelmetes hadi erejét, amelyet még az inkák sem tudtak teljesen megtörni, míg a többi, ha megérte az inkák hatalmát, áldozatául is esett. Megtudjuk, hogy ez a perui kultúra semmiféle kapcsolatot nem tartott a vele egyidőben létező közép-amerikai kultúrákkal, még ha van is néhány közös vonásuk, például a madártoll művészi felhasználása, a koponya deformálása, hasonló fegyverek és harci díszek, az esőisten tisztelete és egyebek; kultúráik jellemző vonásai lényegükben különböznek egymástól: az *andi-amerikai* népek háziállattá szelídítették a lámát és a vadkacsát, gumósnövényeket termeltek (pl. burgonyát), bronzötvözetet készítettek és T alakú bronzbaltát használtak, kétnyílású edényeket csináltak, fokbeosztásos nyeles mérlegük volt, habarcs nélkül építkeztek, falaikon lőrést hagytak stb. Mindez teljesen hiányzik a *közép-amerikai* kultúrákból, amelyre viszont jellemző a pulyka tenyésztése, a gumi használata, a támlásszék, a boltív, az égetett mésszel készült cement, a naptár, az írás kezdetleges formája, számrendszerükben a zéró és a kivonási jel stb. – mindezt amazok nem ismerték. És ha ezek felülmúlták a peruiakat az írás, matematika, időszámítás ismeretében, építészetben, szobrászatban,

festészetben, tollhímzésben, mozaik-technikában és a vésés művészetében, az Andok lakói viszont felülmúlták őket a kerámiában, ötvösművészetben, fémművességben, szövésben, földművelésben, hangszerkészítésben, balzsamozásban és az *orvostudomány fejlődésében*.

Gerol, mondom, nem tartozik a fantáziálók közé, egyetlen szóval sem toldja meg ezt a számunkra oly fontos kijelentését – csak majd az inkáknál, akiknek orvostudományára később térünk vissza. De valaminek mégiscsak kell lenni, ami feljogosítja erre a kijelentésre. Keressünk fantáziadúsabb orvostörténészt, aki elárulja: mi ez a valami?

Könnyen megtaláljuk például Jürgen *Thorwald* személyében, aki szenvedélyesen gyűjti az ókori orvosi emlékeket, és ha sokszor eltűzött következtetéseket von is le, mindig érdekes anyagot közöl. Sohasem alaptalan, amit föltételez, ellenkezőleg: csak az alap biztos, de amit a biztos alapra épít, felette bizonytalan. – Vagy megtaláljuk a fantáziadús kultúrtörténészt a már ismert Hans *Dietschy* személyében is, aki Peru orvosi kultúrájáról is írt egy tanulmányt. Egyikük sem orvos; ennek van előnye is, hátránya is.

Fentebb futólag említettem „Moche romváros valóban bámulatos szoborkerámiáit”. *Moche* romváros téglából épült piramisát és a hozzá tartozó *mochika* kultúrát csak a múlt század közepén tárták fel. Egy a sok perui birodalom közül. Amit tudunk róla, a kiásott kerámiákból tudjuk, semmiféle más adatunk nincs, ez az anyag azonban szokatlanul gazdag. Hogy mikor virágzott a *mochika* kultúra, arra nézve a tudósok véleménye eltérő, mint ahogy a többi perui kultúra időpontját is évezredes eltérésekkel határozzák meg; *Thorwald* és *Dietschy* kormeghatározása közt például kerek ezer esztendő táton: az előbbi időszámításunk előtt, az utóbbi időszámításunk szerint 500-ra teszi a *mochika* kultúra virágzását. Korunk neves etnológusa, Claude *Lévi-Strauss* óvakodik ugyan attól, hogy évszámot mondjon, de sejteti, hogy az amerikai kultúrák kezdete sokkal korábbra nyúlik vissza, mint eddig gondolták.

Mindenképp régen volt.

A *mochika* szoborkerámia két okból „bámulatos”: egyrészt művészeti, másrészt történeti okból. A feltárt óriási anyagban szobrok, figurák, portrék, kancsók, vázák, tartályok, sőt épületecskék

is vannak, bőséges dekoratív és figurális díszítéssel, szakrális, harci, vadász- és mindennapi jelenetek életteljes ábrázolásával. Ezt a rengeteg kerámiát több-kevesebb művészi érzékkel megáldott mesteremberek készítették, talán sok évszázadon át; nyilvánvaló, hogy volt köztük tehetségesebb és volt gyengébb tehetségű mester. Az általam látott illusztrációs anyagban van két-három olyan arcmás, amely művészi érték szempontjából egészen magasrendű, megdöbbentően, megragadóan szép. Keramikusszobrász zenik alkotásai ezek, míg a többi: kitűnő mesterembereké. Érdekes, különleges, kifejező, élményszerű, dekoratív – ezeket s ezekhez hasonló jelzőket bizvást mondhatunk minden mochika kerámiára, de a „nagy művészi alkotás” fogalmát tartjuk fenn a néhány kivételes darab számára, amelyek valóban *művészi szempontból* is bámulatosak.

Van azonban valami, ami alapvetően megkülönbözteti a mochika keramikusokat az átlagos népi gerencsérektől. Ezek többnyire típusfigurákat csinálnak, míg a mochika kerámia minden darabja valamilyen egyedi eseményt vagy állapotot ábrázol, és pedig sokszor rendkívüli kifejező erővel. *Egy Miska-kancsó és egy mochika figura* közt nincs nagy színvonalkülönbség, csak hogy a második, harmadik, ezredik Miska-kancsó ugyanannak a kifejezésnek vagy kifejezéstelenségnek az ismétlése, míg a második mochika figura egészen más eseményt, a harmadik egészen más lelki állapotot ábrázol. *Ettől* bámulatos a mochika kerámiakultúra, még akkor is, amikor a művészi megoldás nem rendkívüli.

És a történeti szerepétől, vagyis attól, hogy az egész mochika életet ábrázolja.

Ebből bennünket az orvosi rész érdekel.

Ha a betegségek ábrázolását ide számítjuk, akkor bőségesnek mondhatjuk a mochika orvostörténeti anyagot. Fel kell azonban jó előre hívnom a figyelmet arra, hogy aki Thorwald vagy Dietschy lelkendezése alapján a mochika *orvoslás* ábrázolását várja, nagyot csalódik.

„Az orvosi tartalmú kerámia-ábrázolásoknak – mondja *Dietschy* – egy része az orvosi gyakorlatról, más része pedig a betegségekről

ad felvilágosítást, így itt egy orvost látunk a beteg mellett kivizsgálás vagy ráimádkozás közben, ott két személy a szülésnél segít.

Ebből az odavetett két példából azt kellene gondolnunk, hosszú felsorolás követi, de szó sincs róla: összesen ez a két orvosi tárgyú kerámia került elő eddig, és egy T alakú bronz vágóeszköz, amit állítólag sebészi célra is használtak. Ha jól megnézzük ezeket a tárgyakat, a következő derül ki:

Edény fedelén kiterítve fekszik egy torz emberi figura, feltehetőleg a beteg, talán halott. Mellette törökülésben, imádkozó kéztartással jól táplált férfi figurája: lehet orvos, aki gyógyító igéket mormol, lehet pap, aki utolsó áldását adja a haldoklóra, lehet a beteg papája, aki szomorúan búcsúzik fiától – és persze föl lehet tételezni bármi más is, például hogy a kövér most készül föl vágni a soványnak a hasát. Ennyi és nem több az, amit az egész mochika kultúra az – állítólagos – orvosi működésből ábrázol.

Sokkal ismertebb – és művészi szempontból sokkal sikerültebb – a szülést ábrázoló jelenet. Egy kancsónak a felső dísze ez; középen ül a szülőanya, széttett lába közt a baba már húzza ki a gyereket belőle, hátulról egy másik nő átölelve tartja az anyát, két kezével segíti a hasprést. Nagyon kifejező plasztika. Emlékeztetem az olvasót, hogy Engelmann a múlt században ugyanilyen szülési módot írt le Mexikóban: elöl a *partera*, hátul a *tenedora* támogatja a szülést. Úgy látszik, ez a szülésmód dívott Moche ősi birodalmában is.

Ezzel azonban kész, több orvosi adatunk nincs. Illetve van még a *tumi*, a bronz-bárd, amelyet Limában ma is orvosi jelvényként használnak; ennek fogantyúján három nagyon idétlenül megformált figura mindjárt bemutatja alkalmazását is: az egyik lefogja az áldozatot, a másik fejbe vágja a bárdal. Erről azt mondják, hogy koponyatrepanáció – aki akarja, higgye el.

De hát akkor honnan a mochika orvosi kerámiák legendája? Nos, a betegségeket ábrázoló szobrocskákból, amelyek valóban kitűnőek. Ismételen hangsúlyozni kell, hogy a mochika keramikusok egyéniséget tudtak adni figuráiknak, lelki és testi állapotot hallatlan realizmussal tudtak kifejezni. Hogy miért választották oly gyakori témájukul az esztétikai szempontból egyáltalán nem megnyerő

betegségeket, torzulásokat, kiütéseket, roncsolódásokat, ez titok, de tény, hogy számos betegség ábrázolása maradt ránk – alkalmas arra az orvosoknak több ezer éves diagnózis felállítására, sőt arra is, hogy a diagnózison hajba kapjanak.

Kedvelt témájuk például az orr nélküli vagy összeroncsolt orrú ember. Az egyik ilyen szobrocskán az 1897-es berlini nemzetközi leprakongresszus vitázott, élén a nagy tekintélyű Rudolf Virchowval, hogy vajon lepra, tuberkulózis, szifilisz vagy rák okozta-e, esetleg büntetésből vágták le az orrát. Később úgy döntöttek, hogy sem ez, sem az, hanem *leishmaniosis* okozta az orr és ajak gyakori hiányát, annak *Uta* néven ismert formája, amelyet a *Leishmania peruana* nevű protozoon manapság is sűrűn idéz elő Peruban. Ám az ilyen vitát sohasem lehet véglegesen eldönteni; szerencsére a mochikák annyi levágott orrú és ajkú szobrocskát hagytak hátra, hogy jut belőlük leprára, rákra, szifiliszre, hóhér bárdjára is. Egy másik, eléggé primitív agyagfigurán azt vitatták, a kiütéseket himlő vagy vérbaj okozhatta-e, de aztán erre is találtak egy jellegzetes helyi betegséget a *verruca peruana* kórképében.

Dietschy szerint könnyedén össze lehet állítani a mochika kerámiákból egy egész kórbonctani atlaszt, és a diagnózist sok esetben könnyű felállítani, pl. perifériás arcidegbénulás, nyúlajak, vakság, félszeműség, kancsalság, csipásság és szemizombénulás esetében, továbbá arcödéma, akromegália, Basedow-kór és dongaláb esetében. Mindazonáltal, ha az ember az illusztrációkat figyelmesen tanulmányozza, nem minden esetben találja ilyen egyértelműnek a diagnózist. Ha valaki behunyva tartja a szemét, még nem biztos, hogy vak, és ha a művész erőteljes állat vagy dülledt szemet mintázott, még nem biztos az akromegália vagy a Basedow-kór.

Ez azonban mindegy: senki sem vitatja, hogy a mochikák sok súlyos betegségben szenvedtek. Más kérdés, hogy tudták-e gyógyítani? Kerámiáik erről nem árulkodnak, csupán egyetlen – feltételezett – gyógyító eljárásról; a sebészi amputálásról. Sok olyan szobrocska van, amelyen a kéznek vagy lábnak, nemegyszer mindkét lábnak a csonkja látható, és lelkes kultúrtörténészek még a sebészi varratot is látni vélik a csonkon. Lehet, hogy tudtak amputálni, de az amputáláshoz szerszám is kell, ám ebben a

gondosan átkutatott földben, ahol annyi agyagholmit megtaláltak, a bronz-bárdon kívül semmiféle szerszámra nem bukkantak. Ezzel vágták el a lábakat is? Akkor ez inkább büntetésnek tűnik, mint gyógyító beavatkozásnak.

A mochika keramikusok fantáziájánál csak az orvos-régészek fantáziája nagyobb. Olyan bátorsággal diagnosztizálják az agyagfigurákat, mintha teljes kórtörténetüknek birtokában lennének. Egy feltűnően rút és idomtalan babáról például egy nőgyógyászati klinika professzora „megállapította” – (bocsánat ezért az idézőjelért: nem gúnyjel, csupán annak jelzése, hogy nem föltételezésről, sejtésről, gyanításról, talánról, bizonytalan elképzelésről van szó, hanem tudományosnak feltüntetett megállapításról) – tehát megállapította, hogy prae-eklampsziás állapotban levő asszonyról van szó, akin császármetszést hajtottak végre. Tudnivaló ehhez, hogy a 16. század előtt egyetlen élő asszonyon végzett császármetszés sem ismeretes, és általánossá a császármetszés csak a 19. században vált – ehhez mérten csakugyan rendkívüli teljesítmény volna, ha a mochikák már kétezer évvel korábban ismerték volna a szülés lefolyását veszélyeztető eklampsziát, sőt ennek előjelző tüneteit is, és császármetszéssel mentették volna meg az anya és magzata életét. Igaz volna? Az agyagbaba megtekintése nem hat nagy meggyőző erővel. Igen közepes tehetségű gerencsér alkotása, művészi és esztétikai szempontból sem válik a mochika kultúra dicsőségére, de ettől még lehetne császármetszés. A torz alak hasán ovális mélyedés van. Mellkasán oldalt – fel egészen a nyakig – négy furcsa dudor, mintha kutya vagy sertés csecsbimbó-sora volna. Lábai terpeszállásban, karjai csonkolva, szeme egy-egy kidudorodás, vízszintes hasítékkal – ez volna az ödéma jele, a prae-eklampszia tünete. Ha fekvő helyzete az alaphelyzet, azt mondanám rá: a gerencsér házi használatra sótartót vagy madáritatót vagy festékkeverőt mintázott magának, nem nagy gonddal, inkább játékosan. De az is lehet, hogy egy tartály, amelyből azóta elveszett a tartalom. Vagy egy áldozat, akinek a hóhér kiszedte a zsigereit – ez a metódus még a 16. században is dívott Európa legkulturáltabb országaiban: Morus Tamást csak a király különös kegye óvta meg attól, hogy kivégzése előtt kitépjék a beleit. Sok minden lehet még, többek közt talán császármetszés is – csak

éppen nem lehet tudni. És talán a nőgyógyász professzor nem is mondta biztosra diagnózisát, de már az orvostörténész elhagyja kételyeit, és mire a nagyközönséghez jut a hír, így hangzik: „tudósok megállapították, hogy a mochikák kétezer évvel ezelőtt császármetszést végeztek terápiás célból, élő asszonyokon, sikerrel”.

A többi diagnózis is ilyen. Egy óriási hímvesszőjű figurán diagnosztizálták a gonorrhoeát, még a stádiumát is pontosan meghatározva, egy másikon a szifiliszt, harmadikon az elefantiázist és így tovább.

Összefoglalva: a mochika kerámiákból azt tudjuk meg, hogy a mochika nép nagyon súlyos betegségekben szenvedett. Orvosi, kuruzsló vagy varázsló működésükről semmit.

Végezetül még egy idézet Dietschytől. Hagyományosan megállapítja, hogy a mochika kultúra „bámulatos magasságot” (erstaunliche Höhe) ért el, tizenöt sorral lejjebb ezt írja:

„A Chanchan-Moche birodalom a korai inka-időszakban még mindig fölényben volt a fensík törzseivel szemben, és hatalomban is túltett rajtuk. A kései Chimu-korszakból rendelkezünk bizonyos adatokkal az orvosokról (Oquetlupuc), akiket Calancha ágostonrendi atya szerint a gyógynövények ügyes használata miatt nagyra becsültek és jól megfizettek, de ha egy páciensük meghalt, halálra korbácsolták őket. Majd az orvost a páciens holttestéhez kötözték, de míg ezt előírásosan elföldelték, az orvos testét kint hagyták a puszta földön a ragadozó madarak zsákmányául.”

Nehéz megérteni, hogy ha valaki ezt a barbár eljárást elhiszi – márpedig Dietschy elhiszi –, miért tartja ugyanennek a népnek a kultúráját bámulatosán magasnak? Még nehezebb megérteni, hogyan hiheti el valaki – és hogyan terjesztheti tudományos szövegben – ezt a nyilvánvaló képtelenséget, amely vagy Calancha páter agyában született, vagy a mochika legendák világában. Hol találtak volna egyetlen embert is, aki ilyen feltétel mellett vállalja az orvosi mesterséget?

Azt hiszem, maradjunk a középúton. A mochika kultúra nem volt bámulatosán magas, de tehetséges keramikusai voltak; orvosi

kultúrája olyan lehetett, mint a többi ősnépé: kezdetleges, de ennyire nem barbár.

INKA CIVILIZÁCIÓ ÉS GYÓGYÍTÁS

A mochika kultúrát is – mint annyi mást – elnyelte az inka civilizáció.

Hatalmas volt az inka birodalom, területben, lélekszámban, harci erejében és civilizáló teljesítményében egyaránt hatalmas. Területe Columbiától Ecuadoron és Perun át Chile közepéig húzódott, több ezer kilométer hosszúságban, a tengerparton és az Andok vad hegyein, változó szélességben. Lélekszámát a fénykorban 12 millióra becsülik, a főváros – Cuzco – lakosságát négyszázezerre.

Ekkora területnek az összefogását és egységes irányítását csak erős hadsereg és fejlett civilizáció teszi lehetővé – különösen akkor, ha a lakosság nagy része leigázott törzsekből áll. Az inka birodalom államnyelve a *kecsua* volt, ezt mindenkinek meg kellett tanulni, a lakosság azonban eredetileg több száz más nyelven vagy dialektusban beszélt. Egy 16. századbeli krónikás szerint Peruban hétszáznál több nyelv volt, ezeket a nyelvészet utóbb 77 nyelvcsaládra osztotta. Ebből körülbelül sejthető, mennyire heterogén az az emberanyag, amelyből a homogén birodalom összeállt.

Lényegében két osztályra szokás tagolni a birodalom lakosait: egyik az inka személye körül csoportosuló vezető arisztokrácia, másik a dolgozó nép. De a dolgozó népnek nemcsak önmagát és az uralkodó osztályt kellett eltartania, hanem – mint mindenütt – a hadsereget is, amelynek létszáma olykor elérte az egymilliót, továbbá a papságot, a tisztviselőket és az államapparátus egész gépezetét.

Ez a gépezet rendkívül szigorú és változtathatatlan szabályossággal működött.

A nép dolga a termelés, az építkezés és minden más munka. Soha egyetlen államban sem sikerült a munkát olyan alaposan megszervezni, mint az inkáknál. Jóformán csecsemőkortól a sírig mindenkinek dolgozni kellett látástól vakulásig; a gyermekeket már tipegő korukban munkára szoktatták, és még az aggok is dolgoztak,

amíg össze nem estek. A munka nehéz volt és megfeszített, másként a kedvezőtlen éghajlat és a rossz termelési viszonyok mellett nem tudtak volna eredményt elérni. Terméketlen hegyvidéket kellett teraszosítással, öntözéssel, trágyázással termékenyvé tenni, sok ezer kilométernyi utat építeni hatalmas kövekből, óriási palotákat és tekintélyes városokat emelni, bányákat kitermelni, ipart űzni; mindezt kezdetleges eszközökkel, gépek és állatok segítségével nélkül, a szó szoros értelmében a két kezük munkájával.

Zseniális és kérlelhetetlen volt a munka megszervezése. *Ayllu*-nak nevezett „vérségi kapcsolatokon alapuló társadalmi sejtek” alkották a birodalmat, minden aylluból kipréselték a maximális munkateljesítményt, írni nem tudtak, de sajtószerű csomózási rendszerük, a quipu alkalmas volt arra, hogy mindent pontosan számba vegyenek, az elvégzett munkát és beszolgáltatást ellenőrizzék, a raktárakban levő készleteket rögzítsék. Magántulajdona senkinek sem volt. Sem a föld, amelyet műveltek, sem a ház, amelyben laktak, nem volt az övék; az állam érdekében bármikor áttelepíthettek egész törzseket az ország más területére, és erre gyakran sor is került, mert az újonnan leigáztakat azonnal átköltöztették olyan vidékre, ahol már „megszelídült” népek laktak, hogy ne tudjanak további ellenállást kifejteni és könnyebben olvadjanak be a nagy egységbe. Kijelölt körzetét külön engedély nélkül senki sem hagyhatta el, a nagyszerű utakon csak azok közlekedhettek, akiknek hivatalos dolguk volt. Így is sokan közlekedtek: katonák, hírvivők, tisztviselők, ellenőrök, áruszállítók és áttelepülő munkások állandóan áramlottak az országban. Törvényeik szokatlanul szigorúak voltak, minden vétséget megtoroltak, rendszerint halálbüntetéssel; a bebörtönzést nem ismerték, mindent radikálisan oldottak meg.

Iskolája a népnek nem volt. Szükségeikről az állam gondoskodott: központi raktárakból kapták a vetőmagot, a fonalat, a szerszámokat, tulajdonképpen a megművelendő földet és a házukat is. Minden családi közösség maga állította elő ruházatát, edényeit – egyébre nem is volt szükségük. A nők, ha más munkájuk éppen nem volt, állandóan fontak vagy szőttek, nemcsak maguknak, a szöveteiből is előírt mennyiséget be kellett szolgáltatni. A jó utak

lehetővé tették, hogy – vállukra kötött gyerekekkel – menet közben is kézimunkázzanak.

A katonáknak sem volt könnyű soruk. A birodalom félezer éves fennállása alatt folytonosan háborúk dúltak, és a katonák igen keményen harcoltak, mert a gyávaság büntetése azonnali halál volt. Tudták, hogy nincs más választás: győzni vagy meghalni. Csak kézifegyverük volt, buzogány, bárd, bola, a lőfegyvert legkezdetlegesebb formájában sem ismerték, így harcuk mindig kézitusa volt, amelyben az egyik fél holtan vagy legalábbis harcképtelenné nyomorítva marad a csatamezőn. A katonák erősek, ügyesek, bátrak és fegyelmezettek voltak, de az ellenfeleik sem kevésbé elszántak. Számbeli fölényük és szervezettségük mégis többnyire győzelemre segítette őket. Az elfoglalt területeket az inka tulajdonának nyilvánították, a „felszabadított” lakosokat meghagyták korábbi főnökeik vezetése alatt (ha még életben voltak), elhajtották és szétszórták az ország távoli vidékeire, ahol ayllukba csoportosulva megkezdték a kényszermunkát, a kecsua nyelv elsajátítását, az államvallásban előírt istenek és totemek tiszteletét, ünnepek megtartását, áldozatok bemutatását, mindenekfelett az inka imádatát. Egy-két nemzedék múltán már katonák és tisztviselők kerültek ki a meghódítottak közül, a beolvadás teljessé vált – legalábbis látszólag.

Az építkezéseknél és a bányákban folyó munkáról csak annyit tudunk, amennyi az eredményből következtethető. Pusztá kézzel óriási erődítményeket emeltek, amelyeknek romjai ma is állnak. A nyolc méter széles utakat az Andok hegyein-völgyein jóformán nyílegyenesen vezették, nem ismertek akadályt. A folyókat hidakkal szelték át, a hegyoldalakra lépcsősre építették az utat; minthogy járművet nem használtak, csak gyalogos közlekedésre kellett fölkészülniük. Napi járóföldnyi távolságban pihenőházakat építettek, ahol a hideg éjszakát fedél alatt lehetett eltölteni, ezenkívül a hidak és utak mellett az ellenőrök házikói álltak, akik meggyőződtek arról, hogy mindenki azt a jelvényt viseli, amely a lakóhelyének megfelel, és megbízása vagy engedélye van az utazásra; a hírvivőknek, akik a rájuk bízott quipual rohanva tették meg a kiszabott utat, megfelelő sűrűségben álltak a váltóházaik, ahol stafétabotként átadták a quiput a következő futárnak. Rendkívül gyorsan tudták a futárszolgálatot

teljesíteni (állítólag Limából Cuzcóba három nap alatt jutottak el), de volt náluk gyorsabb hírszolgálat is: megfelelő távolságokban felállított állomásokról tűzzel vagy füsttel adtak jeleket. Ez a módszer csak egyszerű – de katonai szempontból lényeges – hírek közlésére szolgált, a quipu ellenben, a maga bonyolult csomóival, olyan változatos szövegek közlését is lehetővé tette, hogy külön quipu-leolvasó szakemberek tudták csak megfejteni. A futárok néha csomagot is vittek, például friss gyümölcsöt az inka asztalára, több száz kilométernyi távolságból.

A házak építéséhez habarcsot nem használtak, a köveket nagy pontossággal illesztették egymáshoz, az épületet a saját súlya és szerkezete tartotta össze. Kivételesen pompás épületeknél ragasztóanyagként ezüstöt vagy rezet öntöttek a kövek fugáiba. Az ezüstöt és főként az aranyat csak a templomok és paloták díszítésére használták, de ott olyan bőséggel, hogy egy-egy teremnek a falait, sőt padlóját és mennyezetét is aranylemezekkel borították. Minthogy a pénzt nem ismerték, az aranyak csak mint építő- és díszítőanyagoknak volt értéke a szemükben, ezért értetlen ámulással szemléltek a konkisztádorok mohóságát, akik istenként imádták az aranyat.

Államvallásuk totemisztikus és animisztikus többistenhit volt. Legfőbb isten a Nap és az inka, mint a Nap Fia, ennek az istennek földi megnyilvánulása, ezért korlátlan úr. Napimádó és egyéb szertartásaikban egyértelműen uralkodott a mágikus elem: áldozatbemutatás, szelleműzés, varázslat, szellemidézés, jövőbe látás. Az istenek jóindulatának megnyerése céljából rengeteg kultikus ünnepet tartottak, ezek részben arra is szolgáltak, hogy az agyonhajszolt nép némi pihenőhöz és szórakozáshoz jusson, de ilyenkor is a papság gondos felügyelete alatt. Az ünnepeken rendszeresen mutattak be emberáldozatot is, habár nem oly tömegesen, mint az aztékoknál és mayáknál szokásos volt. A kannibalizmust nem ismerték. Harry Gerol szerint a vezető arisztokráciának külön vallása volt, kifinomult és monoteista hit, amit gondosan titkoltak a nép elől, mert a primitívebb vallás dogmatikájával sokkal jobban kézben tarthatták a dolgozókat. Azt is állítja, hogy az emberáldozat „látszat szerint” önkéntes volt, de

láthatólag ezt maga sem tartja hihetőnek, és megjegyzi, hogy „sok legyőzött harcos vére is öntözte az áldozati követ”.

Az inka művészetet és tudományt Gerol rendkívül magasra értékeli, közölt adatai azonban ezt az ítéletet csak nagyon mérsékelten igazolják.

Irodalomról bajos beszélni olyan népnél, amely nem ismeri az írást, mindazonáltal a népköltészetnek, epikának, sőt a drámának is lehetnek szájról szájra továbbadott termékei. A spanyol-inka krónikák valóban tudnak udvari énekesekről, akik mitológiai vagy vallási témát dolgoztak fel verses formában, ezeket énekelve vagy szavalva adták elő; tudnak továbbá szerelmi tartalmú népdalokról és párosversekről, amelyeket egymásnak felelgetve többen adnak elő. Egy kézirat beszámol egy drámáról is, amelyről nem sikerült ugyan eldönteni, hogy a spanyol megszállás előtt vagy után keletkezett, de ugyanilyen drámájuk lehetett korábban is, mivel azonban feljegyezni nem tudták, feledésbe merült. A zenét kedvelték, ünnepeiken énekeltek, táncoltak és zenéltek. Hangszereik: csörgők, fafúvók, kürtök, dobok. Az egyik krónikás, a sokszor idézett Guama Poma de Ayala elbeszéli, hogyan büntette az inka az árulókat: „Testük bőréből dobot csináltak, és az ilyen dobok neve rutinya volt, és ezek olyanok voltak, mintha élnének. Az inka a saját kezével verte a hasát, és a dob hasa a hasból készült.” Nagyon tanulságos az a párbeszéd, amit ennek kapcsán *Gerol* és magyar fordítója, *Szokoly Endre* folytatnak egymással. Szokoly maga is Dél-Amerika-szakértő és az inka kultúra kedvelője (amint ez Garcilaso de la Vega könyvéhez írt előszavából kiderül), Bolíviával kapcsolatban találkoztunk hasznos megfigyeléseivel. Poma de Ayala közlése után ezt írja Gerol:

„Részletesebb a jelentés, amit erre vonatkozólag Alonso de Mesa konkisztádor küldött Toledo alkirályának: »Az inkák az ellenséges sinchicuna kapitányokat és kurakákat, vagy akikről csak feltételezték, hogy fellázadhatnak, megölették. Fejüket és karjukat, valamint a csontokat eltávolítva és elhamvasztva, testüket egészben hagyták, hasukból pedig dobot csináltak, s ezt maguk verték.« Nem tudni, hogy az ilyen rendkívüli kegyetlenségek valóban léteztek-e,

vagy ez is a spanyolok által – saját kegyetlenségeik igazolására – terjesztett annyi kitalálás egyike.”

Mire Szokoly megjegyzi:

„Egyáltalán nem hihetetlen kegyetlenkedés, ha az inkák jóformán az európai népek őskori műveltségi fokának megfelelő kultúráját és valóban drákói törvényeit vesszük figyelembe. Dél-amerikai, és az ottani közvélemény rokonszenvét megnyerni akaró egyéb szerzők általánosan rossz szokása, hogy szépíteni igyekeznek az inka kor történetét. Ezért feledkeznek meg szívesen az inkák vérengző, hódításokra törekvő, más népek mellett saját népüket is kíméletlenül leigázó önkényuralmi rendszerének kegyetlen módszereiről.”

Nagyon figyelemreméltó megjegyzés.

Festészetben és szobrászatban az inka művészet nem alkotott semmi jelentőset, kerámiájuk sem közelíti meg az általuk leigázott népek művészi alkotásait. „Egyike azoknak a tevékenységeknek, amelyekben Tahuantinsuyu (vagyis az inka birodalom) nagysága, zsenialitása teljesen visszatükröződött – építészete volt” – mondja Gerol. Ha ez az ítélet a robusztus erődítmények, kövekből nagy szakértelemmel fölépített templomok és paloták technikai megoldására vonatkozik, akkor indokolt; művészi szempontból azonban ezek az építmények nagyon keveset nyújtanak. A lakóházakról Gerol is elismeri, hogy pusztán célszerűséget szolgáló, sivár és sötét (ablaktalan) épületek, egyik olyan, mint a másik, otthonosság, lakályosság, berendezés nélkül. Inkább ólak, mint házak. A fényűző paloták és hatalmas erődítmények imponálóak ugyan, de semmivel sem megnyerőbbek. A fennmaradt romok képe inkább ijesztő. Gerol mentegeti is: „Oszlopok, párkányok nem voltak használatosak, és ezeknek az építőelemeknek a hiánya sokat elvett az építőművészetnek – a világ más tájain fellelhető – változatosságából. Külsejükre nézve ezek a paloták nem voltak olyan impozánsak, mint a középkor kastélyai, de mégsem voltak csupán egyszerű és egyhangú falak, amelyek a szomorúságot, a sötétséget és a rútságot testesítették meg – ahogy ezt Pablo Chalon állítja.” Vagy talán mégis? Az „inka fürdője” mindenesetre, ez az

agyondicsért csoda, csupán néhány durva kő, amelyekre fölülről két lyukon át víz csorog.

A templomok belsejét ellenben gazdag ornamentika díszítette. A falakat arany és ezüst lemezekkel borították, és ugyancsak aranyból meg ezüsből emberi és állati alakokat is formáltak. Ötvösművészetük fejlett volt, de hogy valójában mennyire, azt nem lehet megítélni, minthogy egyetlen jelentős műalkotásuk sem maradt fenn. Ebben főként a spanyolok a ludasok, akik csak az arany nyers értékét méltányolták, beolvasztva szállították haza az összerabolt kincseket; amit a későbbi ásatás feltárt, és egy limai kereskedő 1975-ben Budapesten is kiállított, az kultúrtörténetileg érdekes, de művészileg eléggé kezdetleges, és arra vall, hogy a perui aranyművesség az inkák idején inkább visszafelé fejlődött, mint előre. Aranyuk sok volt, de semmi sem bizonyítja, hogy az aranyorgia művészi ízléssel is párosult.

Tudományuknak inkább csak külsőségeiről tudunk, tartalmáról keveset:

„Az Inca Roca által megszabott hagyományoknak megfelelően: *nem kell az alantas népet tanítani, nem kell hogy olyat tudjon, ami csak a nagy személyiségeket illeti.*

Ennek az elvnek megfelelően a tudás az uralkodó osztály kiváltsága maradt, és csak a legfelsőbb rétegek fiai juthattak be az iskolába.

Voltak főiskolai és katonai akadémiái jellegű intézmények is. A legelőkelőbb ilyen iskola Cuzcóban működött, közel a királyi palotához. A tanulási idő általában négy év volt.

Első évben a növendékek a hivatalos runa-simi nyelv alapos elsajátításával foglalkoztak. A második évben a vallás misztériumaira és szertartásaira oktatták őket. A harmadik évben megtanulták a csomózott fonalak, a quipu emlékeztető rendszerét és a statisztika tudományát. A negyedik esztendőben a közigazgatási feladatokat gyakorolták, megismerkedtek a különböző kormányzati ágakkal, matematikai, csillagászati, földrajzi ismereteket szereztek, és megtanulták a birodalom történetét.

De a tanulmányok első pillanatától kezdve az elméleti tantárgyakkal párhuzamosan, az ifjú növendékek a legkeményebb

katonai kiképzésben is részesültek. Mert az inkáknál a közhivatali állások mindig katonai tevékenységgel párosultak, és az uralkodó osztály fiainak egyformán fel kellett készülniük magas közigazgatási állások betöltésére és az inka hadsereg felelős parancsnoki tisztségeire.

Éppen ezért a tanulási idő nagyobb részét a növendékek fizikai felkészítése foglalta le. Állandóan fejlesztették harci ügyességüket, edzették testüket-lelküket.

Éveken át, naponként kemény próbára tették a növendékeket. Meneteltek, böjtöltek, harcoltak, és pedig nem mindig jelképes, hanem sokszor valódi fegyverekkel. Időszakonként edzettségük bizonyítására versenyeket rendeztek. Aki a testgyakorlatokban megállta a helyét, azt kemény erkölcsi próbának vetették alá. Garcilaso elmondja, hogy sokszor megkínozták, az időjárás viszontagságainak tették ki őket, vagy veszélyes küldetést kaptak.

Nem volt irgalom a hibázók, a gyengék és a kudarcot vallók számára. Az inka főnökök között nem lehet helye a gyáváknak és tehetetleneknek. A négyéves tanulás után a növendékeknek nyilvános befejező vizsgát kellett tenniük. A vizsga újholdtól holdtöltéig tartott, és nemcsak nehéz, de veszélyes is volt. A sikeres vizsga letétele után az ifjak megkapták a *huarát*, az övet. Ez jelezte, hogy most már az *ifjú férfi* cím illeti meg őket.

A királyi hercegek együtt tanultak a főnemesség fiaival, akiknek a Nap Fiaihoz hasonló, előkelő vér csörgedezett ereikben.

A trónörököszt még a vallás misztériumaira, az ideológiai jelképek jelentésére, az inkák titkos történetére, valamint a kormányzás nehéz feladataira is megtanították. Mire elődjének végnapja bekövetkezett, már gondosan felkészült a trónra lépésre.”

Nagyon tanulságos szöveg. Sok minden kiderül belőle, amihez nem kell kommentár, de érdemes megjegyezni, hogy ez a „spártai” és arisztokratikus nevelés az uralkodó osztály életét sem mutatja valami kívánatosnak. Kivételezett helyzetük nem párosult sem kényelemmel, sem az élet örömeinek élvezésével. Jó volna tudni, mit értettek az inkák „erkölcsi próbatételen” – és egyáltalán erkölcsön. Garcilaso de la Vega, akitől a közölt adatok egy része származik, büszkén vallotta magát inkának, de a mi fogalmaink

szerint erkölcsstanból elég csúnyán vizsgázott: a spanyol udvari talpnyalást és képmutatást nagy rátermettséggel sajátította el. Azok az inkák, akiket Pizarro állított a – mai szóval – bábkormány élére, egytől egyig hitvány alakok voltak, és amit Huascar vagy Atahuallpa inkák jelleméről tudunk, az is inkább hátborzongató, mint tiszteletre méltó.

De ilyen iskolázás mellett bajos is mást elképzelni.

Voltaképpen tudományukból ez a tanrend semmit sem árul el, csupán annyit, hogy ismerték valódi és ál történelmüket (milyen szomorúan jellemző, hogy „titkos történetük” a trónörökösnek fenntartott tantárgy volt) és az ország földrajzát. Másutt azonban megtudjuk Geroltól, hogy csillagászati ismereteik kezdetlegesek voltak, valamennyi csillagászati számításuk hibás, matematikai ismereteik nem terjedtek túl a tízes számrendszeren alapuló egyszerű alapműveleteken, naptáruk meg sem közelítette az aztékokét, a napoknak nevük sem volt, az elmúlt éveket sehogyan sem tartották számon, a hónapokat egyik újholdtól a másikig számították; „a tudományok más ágában is csupán ilyen gyér empirikus ismeretekkel rendelkeztek” – kivéve a botanikát: sok növényt jól ismertek, gyógyító vagy káros hatásukkal együtt, és igen modern növényteni osztályozást használtak: kettős névvel nevezték meg a növényeket, akárcsak Linné, egyik a növény faját, másik a nemét jelöli. (Ha ez igaz, csakugyan meglepő.)

Orvostudományukról alább részletesen beszámolok; előbb még egy általános megjegyzést az inka civilizációról. Gerol nem áll egyedül azzal a véleményével, hogy az inka civilizáció minden ízében a *nép jólétét szolgálja*. Azt hiszem, ha az inkák népét meg lehetne kérdezni, aligha osztaná ezt a véleményt. Jólétről beszélni ebben a *kényszermunka-társadalomban*, olyan játék a szavakkal, amelyet az utókor lelkiismeret-furdalása érthetővé tesz, de jogossá nem. Az egész inka ország egy óriási koncentrációs tábor volt, amelyben még a keretlegényeknek is keservesen ment a soruk.

Hogy ez valóban így van, a történelem bizonyítja.

A kultúrtörténészek egyértelműen rejtélynek mondják azt, hogyan tudta Pizarro néhány lóval és kovapuskás martalócaival egy csapásra elfoglalni Dél-Amerika legerősebb hadsereggel rendelkező államát. Pedig nincs ebben semmi csoda, semmi rejtély. Az inka

birodalmat nem Pizarro rombolta le, ő csak megadta a döntő lökést az inka kivégzésével, és kifosztotta az országot, aztán átadta az új inkának – a spanyol királynak. De mire átadta, már nem volt inka birodalom, éspedig nem azért, mert az ő martalócai ellopták az aranyat – ezt ugyan könnyen pótolhatták volna –, hanem azért, mert a sok száz elnyomott törzsből álló birodalom népei meg akartak szabadulni a koncentrációs táborból. Atahuallpa éppen olyan véreskezű diktátor volt, mint az elődei; sok száz testvérét és valamennyi rokonát épp most irtotta ki (de nemcsak úgy egyszerűen, hanem napokig tartó kínhalállal); népe nem imádta őt, hanem rettegett tőle és gyűlölte, mint ahogy gyűlölte az egész inka rendszert, amely kiszipolyozta végső erejét. Pizarro megjelenésekor a leigazolt törzsek azonnal fegyvert fogtak, de nem a spanyolok ellen, hanem épp a spanyolok segítségével remélték, hogy felszabadulnak a több évszázados szolgaság alól. Ebben a várakozásukban nem is csalódtak; nem sejtették, hogy az inka zsarnokság helyett a gyarmatosítók zsarnoksága vár rájuk. Ennyit az inka civilizációról, amely fölött nem érdemes nagyon sajnálkozni, és most lássuk orvosi ismereteiket.

„Gyógyító tudományuk nagyrészt a növények ismeretén alapult. Az amauta orvosok tökéletesen ismerték mindegyik növény gyógyító hatását. Évszázados tudomány volt ez, nemzedékről nemzedékre szállt, egészen napjainkig. Az andokbeli tudósok utódai még ma is bejárják Közép- és Dél-Amerika tájait és környékeit, szárított vagy porrá tört füveket, magokat, kérgeket és gyökereket tartalmazó gyógyszercsomagjaikkal. Saját diagnosztizálásuk szerint valamilyen *yuyo*-t ajánlanak – főzet, kenőcs vagy hamu alakjában –, ez sok mindennek egyetlen gyógyírja.”

Álljunk itt meg egy pillanatra. Gerol nem orvos, tehát könnyedén elhiszi, hogy az amauta orvosok „tökéletesen ismerték” a gyógynövények hatását, mi azonban nem lehetünk ennyire hiszékenyek. Bizonyíték van-e? A múltira nézve természetesen nincs, ami pedig a jelen *curanderó*inak gyógymódját illeti, erről szemtanúk egybehangzó híradásai alapján elmondhatom: közönséges kuruzslók, vásári sarlatánok, akik valóban gyógyítanak „saját diagnosztizálásuk szerint”, füveikkel, kenőcseikkel, főzeteikkel,

és még az is lehet, hogy akad köztük rátermett kuruzsló, aki alkalmilag eltalálja a bajt is, gyógyszerét is, ám egészségében tevékenységük ugyanolyan távol esik az orvostudománytól, mint minden kuruzslás. Nincs okunk azt hinni, hogy ötszáz vagy ezer évvel ezelőtt megalapozottabb volt „saját diagnózisuk”. És ez nagyon lényeges, mert ha – mint alább meglátjuk – találunk is gyógynövényeik közt olyant, amely ma gyógyszer, ezeknek szakszerű használatához szakszerű diagnózis (tehát anatómiai, élettani, kórtani ismeret), szakszerű elkészítés és adagolás (tehát farmakológiai ismeret és terápiás tapasztalat) szükséges, amivel sem a hajdani kuruzslók nem rendelkeztek, sem a maiak.

„Kezelésük részletei is ismeretesek. Az orvosok ipekakuána-balzsamot alkalmaztak sebek gyógyítására, a nemi bajokra pedig a *magüey* fa nedvét. A *mullaca* nád főzetét fekélyek ellen használták. A *quina hunchuca* fa kérgéből vonták ki az ismert lázcsillapítót, a chinint. A *chinchunchulli* gyökeréből nyert készítménnyel elég jó eredménnyel kezelték a leprát. Használták a vadricinusból préselt olajat is, ismerték továbbá az atropin narkotizáló hatását, nehezebb szülési esetekben. A *huilca* fa (*Piptadenia colubrina*) magjából nyert por, felszíva, hánytatóként szerepelt, nagyobb mennyiségben pedig ugyanez a por látomásokat idézett elő. A dohánylevél nedvével sebeket fertőtlenítettek, a szárított dohánylevél porát pedig az orrjáratok tisztítására alkalmazták. A *matec-illu* vízínövényből készült folyadék szemkezelésre volt alkalmas, a *mulli* fa gyantája pedig sebek gyógyítására.

Ismertek néhány kábítószer, így a belladonna-kivonatot és a kokalevél nedvét és porát, ezt az operálandó betegeknél és az áldozatra szántaknál is érzéstelenítésre használták.

A sebészi gyakorlat elég kezdetleges anatómiai ismereteken alapult. Habár megkülönböztettek néhány szervet, a szívet, a vesét, az agyvelőt, a májat, de ugyanezeknek a funkciójáról világos fogalmaik egyáltalán nem voltak.

Megkülönböztették a tüdő okozta lázt és a váltólázat. Ismerték sok betegség tüneteit, többek között a fertőző betegségeket is. Azonban sem az ellenük való védekezésnek, sem a gyógykezelésnek eszközeit nem ismerték. Az életfunkciókról saját elképzeléseik

voltak, az emberi szervezet központjának a szívet tekintették, az életerőt pedig a vér képviselte.

Sajátos kezelést alkalmaztak a magasabb osztályok gyermekeinél a koponya deformálására. Ez az eljárás abból állott, hogy négyszögletes deszkát kötöttek a csecsemő fejére, egyet a koszorú-, másikat a nyílvarrat fölé. Ezzel a módszerrel alakították át laposra és hosszított alakúra koponyájukat.

Kezeléseikben az inka orvosok együttesen alkalmazták a gyógynövényekből nyert orvosságok főzeteit vagy porát, a masszírozást, a gyógynövények zsírából, gyantájából és kivonatából készült kenőcsöket és a fájdalomcsillapító gyógyszereket. A gyógyszerek alkalmazásánál és a kezeléseknél igénybe vették a nagy ideggyógyászok által alkalmazott külsőségeket, így a különböző szertartások azt az illúziót keltették a betegben, hogy a segítségül hívott misztikus erők is működésbe léptek.

A páciensek ideges érzékenységének csökkentésére egy Amazon vidéki növény, az *ayahuasca* (*Banisteria Caapi*) kivonatát használták.”

Egészében közöltem *Az orvostudomány* című fejezetet Gerol könyvéből. Ezeknek az adatoknak alapján állapította meg, hogy az andi kultúra orvoslása magasabb színvonalon állt a közép-amerikai kultúráénál, ami magyaráz annyit jelent, hogy az azték és a maya gyógyítás még ennél is primitívebb volt. Bármennyire hézagos és általánosságokban mozgó közlés is (sebészetükről, szülészetükről semmit sem mond, a belbetegségekről konkrétan annyit, hogy kitűnő gyógyszereik ellenére „sem a védekezés, sem a gyógykezelés eszközeit nem ismerték”), különösebb szakértelem nélkül is megállapítható belőle, hogy az amauták – így hívták az inka tudósokat és orvosokat – varázsoltak és kuruzsoltak, gyógyítani azonban nem tudtak. Közli még a paleopatológiai leletek és a kerámiák „okmánytára” alapján, hogy az ország gyakori betegsége volt az arcot roncsoló *uta* (leishmaniasis), a bibircsókos bőrbaj (*verruca peruana*), a lepra, a Pott-kór (csont-tbc), a vakságot okozó fertőző szemhaj, a valószínűleg tuberkulotikus eredetű ízületi gyulladás, a csontlágylás, az orr, ajak és végtagok csonkolódása –

ezt okozhatta uta, lepra vagy büntető amputáció. Ezek közül egyedül a lepráról említi, hogy kezelni próbálták egy gyökérrel.

Inka-ország lakosainak egészséges életmódját hangoztatja, és alátámasztja azzal, hogy vegetáriánusok voltak, vagyis húst sohasem ettek. Nem bizonyos azonban, hogy a fehérje-szegény étrend csakugyan egészséges. Ami biztosan nem egészséges: a szeszes ital mértéktelen fogyasztása, erről pedig a legnagyobb szigorral sem tudták az elkeseredett népet leszoktatni. Ugyanígy a koka-levél rágásáról sem, sőt ezt talán támogatták is, hiszen ellensúlyozza a fáradtságot, fokozza a munkaerő kihasználását – és ennél semmi sem volt fontosabb az inkáknak. Később is a gyarmatosítók szívesen vették, ha munkásaik mesterségesen növelték termelékenységüket.

Külön beszél Gerol a varázslókról, akiknek csak mellékes funkciójuk a gyógyítás, fő feladatuk a jövőbe látás. A papok és remetéik közt sokfajta jós volt, jövendöltek az áldozati állat belső részeiből, kukoricaszemekből, tűzből, felhőből, csillagokból, koka-levelekből, voltak köztük látnokok, akik beszélni tudtak a démonokkal, mások kábítószerekkel elbódították magukat, és látomásaikból jósoltak.

Minden év szeptemberében nagy ünnepséget tartottak:

„Hitük szerint ennek az ünnepnek a célja az aratás oltalmazása és a betegség elűzése volt. Több napos böjttel készültek fel rá. Az ünnep előestéjére az áldozati állatok vérével szent kenyeret készítettek: a *sancu*-t. Ezzel a kenyérral, miután megfürödtek, bedörzsölték magukat, hogy megtisztuljanak, és testükről a betegségek okozói eltávozzanak. Minden család feje a balszerencse elűzésére – a háza ajtaját szintén kenyérral dörzsölte be. A Villac Umu, a legfőbb főpap ugyanezt tette az inka palotája és a templom meg a napszüzek zárdájának kapujával... Következő reggelen az inka családjának egyik díszbe öltözött és dúsan felékszerezett tagja megjelent Sacsayhuaman várának kapujában, itt könyörgést mondott, majd a Buacaypata térre ment, és így szólott:

– Inti isten küldöttjeként Cuzco városából és egész Tahuantinsuyuból kiűzlek titeket, mindenféle betegség és baj!

Ezután az inka család négy tagja lándzsáját rázva elindult a négy fő égtáj felé, mialatt az utcákon összegyűlt nép örömrivalgásban tört ki.

Majd hírnökök indultak el a városból, és lándzsáikat a földre szúrták, hogy jelezzék, már kikergettek minden bajt. Éjszaka pedig égő fahasábokat dobtak a folyóba, hogy az éjszaka bajait így űzzék el, ahogy a nap folyamán lándzsákkal már megtették. Végül sok lámát áldoztak Intinek és húsukat – nagy mennyiségű chicha (szeszes ital) kíséretében – szétosztották a nép között. Az ünnep újhold végéig tartott, sok népünnepéllyel egybekötve.” (Acosta, Garcilaso, Velasco.)

A babonás szertartáson kívül megtudtuk itt a három krónikástól, hogy az inkák népe nem is volt mindig vegetáriánus, és hogy a hatóság mégsem küzdött elszántan az alkoholizmus ellen, sőt: úgy látszik, szerették, ha a nép leissza magát az ünnepeken. *Garcilaso de la Vega* szerint nem is a chicha fogyasztását tiltották az inkák, hanem a pörkölt kukoricából készített koncentráltabb alkohol élvezését, ettől ugyanis csúnyán és gyorsan berúgnak. A pörkölt kukoricát sok egyébre is használják, többek közt orvosságot készítenek belőle, valamint a rizsszerű quinuából, de hogy milyen betegség ellen, Garcilaso nem árulja el.

A szeptemberi betegségűző ünnepséget Garcilaso részletesen elmeséli, érdemes egy adattal kiegészíteni Gerol közlését. A szent kenyeret nem állatok vérével, hanem embervérrel készítették (a kemencét nem ismerték, a kenyeret forrosított lapos kövek közt lepénnyé formálták), és pedig ötévesnél idősebb, de húszévesnél fiatalabb gyermek vérével. „A vért azonban nem gyilkosság útján, hanem érvágással vették, és pedig onnan, ahol az orr felett a két szemöldök összeér. Ezt az érvágást alkalmazták betegségek esetén is. Magam is láttam, hogyan csinálják.”

Garcilaso de la Vega apja előkelő spanyol hidalgó volt (vagyis nem elsőszülött, tehát az előkelőségen kívül semmit sem örökölt), anyja még előkelőbb inka hercegnő – egyike azon keveseknek, akik Atahuallpa családirtó mézszárlásából megmenekültek. A spanyol hódítás után született tehát, és keresztény hitben nevelkedett, de ifjúságát Peruban töltötte: véres időknek volt tanúja, és ismerte az

egy ideig még továbbélő nemzeti szokásokat, helyszíni beszámolókból a múltat is. Történetírók utóbb több állítását kétségbe vonták (nemcsak a spanyolok, akik haragudtak rá, mert itt-ott kedvezőtlenül nyilatkozott róluk; Prescott is egy fejezetet szentel tévedéseinek helyreigazítására), de adatainak nagy része hiteles és élményszerű. Az mindenesetre hiteles, ahogyan leírja, miként pusztították el sorra egymást a konkisztádorok: akármilyen célból tették, de semmi hasznuk sem lett se hősiességükből, se rablásaikból – sorra legyilkolták egymást, és aki mégis életben maradt, azt a spanyol kormány állította félre. Orvosi vonatkozású adatot Garcilaso keveset közöl, de az több helyütt kiderül krónikáiból, hogy a nép rendkívül babonás volt, továbbá egyáltalán nem volt vegetáriánus, csak ritkán jutott húshoz.

Ugyanebben az időben, amikor Garcilaso krónikái megjelentek (1605 és 1617 közt), készült egy másik krónika is, amely több orvosi anyagot tartalmaz, de kéziratban hanyódott egészen 1936-ig, amikor a koppenhágai királyi könyvtárból előkerült és a párizsi egyetem etnológiai intézete kiadta fakszimile formájában. Szerzője ugyancsak félvér – és természetesen keresztény –, ha nem is olyan előkelő ősök leszármazottja, mint Garcilaso, neve: Don Phelipe Guaman *Poma de Ayalá*. Krónikája 1613-ban készült, nyelve elrontott spanyol és kecsua keverék. Főleg a gyarmatosítás korai időszakának történetével foglalkozik, de sok korábbi utalást is tartalmaz. Orvosi anyagát a hiszékeny bázeli etnográfus, Hans Dietschy dolgozta fel 1938-ban; tudjuk már róla, hogy lelkesedését nem kell komolyan venni, de adatai jól felhasználhatók. Cikkének forrása nemcsak *Poma de Ayalá* krónikája, de ez benne az új; sok megállapítása egyezik Geroléval, ezekre nem térek ki, csak a többletről számolok be.

A betegséget ellenséges varázslat, megsértett démon vagy elhanyagolt halott ártalmas hatásának tulajdonították, esetleg valamilyen tudatosan vagy öntudatlanul elkövetett bűn büntetésének. Legfőbb védekezésük ezért az ima, a gyógyító varázslat, az áldozat bemutatása, a böjt és a gyónás. Az uralkodó betegségeit vagy éppen halálát az egész nép katasztrófának tartotta, egyetemlegesen imádkozott a gyógyulásáért, és ha más segítség nem volt, emberáldozatot mutattak be, ami egyébként csak nagy

ünnepségeken volt szokásos. A gyóntatást külön e célra kiképzett papság végezte, a gyónó megvallotta vétkét, a pap kiszabta a büntetést – áldozatbemutatás, néhány hátbavágás bolával (kötél végére kötött kő) –, aztán mindketten egy köteg fűre köptek, és ezt a közeli folyóba dobták, amelyben a vétkes meg is fürdött: ezzel a bűn terhét levetette magáról. A gyónás szigorúan titkos volt. Járvány esetén processzióban vonultak kijelölt szent helyekre, böjtöltek, gyászruhát öltöttek, szent tisztulási fürdőzést végeztek. A tisztaságra egyébként is nagy gondot fordítottak: a piszkos embereket megkorbácsolták, megmosdatták, és mosóvizüket nyilvánosság előtt meg kellett inniük. A fiatalok nem ehettek zsíros, édes, sós és savanyú ételt, sem húst, sem borsot (maradt tehát a főtt kukorica; olcsó megoldás), nem ihattak kukoricásört sem. A felnőttek fő tápláléka a szárított lámahús, pirított vagy főtt kukorica és burgonya. Keveset ettek, annál többet ittak, ebben nem volt különbség a nép és az uralkodó osztály közt. A chichát akkor is úgy készítették, mint ma: asszonyok összerágnák a kukoricát, állott vízbe köpik, nyolc napig erjesztik, hét napig forralják, utána élvezettel fogyasztják. A részegséget hajdan halállal büntették.

A nemi életet harmincéves korban kezdték. Meglepő és nehezen hihető adat, bár a házassági törvények ismeretében nem elképzelhetetlen. A házasság kötelező volt, rendszerint üzleti alapon jött létre, de ha ez nem történt meg, a közösség vezetője jelölte ki a házaseleket. A házasságtörést halállal büntették, hajdon megbecstelenítését ugyancsak. Az inkák mindent mániákus szabályszerűséggel hajtottak végre; meglehet, hogy előírták a harmincéves korban kötendő házasságot, és akkor ennél korábban csak életveszéllyel dacolva szövődhettek titkos viszonyok.

Ismerték és felhasználták a kokalevél élénkítő hatását; éspedig ezt is előírásosan: naponta meghatározott időpontban osztottak éhség és szomjúság ellen, a munkaképesség fokozására kokalevelet, amelyet e célból a meleg völgyekben módszeresen termeltek és a központi raktárakon keresztül juttattak el a lakossághoz. A koka „élvezetét” ellenben visszaélésnek tekintették és büntették.

Poma de Ayala szerint a betegeket és nyomorékokat elkülönítették az egészségesektől, külön osztályt alkottak: itt voltak a

süketek, a némák, a vakok, az egyszerű betegek, a köszvényesek, a bénák, a törpék, a púposok, a nyúlajkúak stb. Képességük szerint dolgoztak – mert a munkátlanságot itt sem túrték el –, és összeházasodtak egymással: vak a vakkal, süket a sükettel stb. A népünnepélyeken a nyomorékok is részt vettek – ez hozzátartozott a nép mulattatásához.

A betegség okai közt nagy jelentőséget tulajdonítottak az időjárásnak, különösen a szélnek, de mágikus alapon: a szél közvetítésével a démonok sugározzák a bőr, idegek, tüdő és bélrendszer különféle betegségeit, az epilepsziát, a hegyibetegséget. A lélek elrablása is szerepel a kórokozók közt.

Az előkelő amauta orvosokon kívül voltak seborvosok, varázsdoktorok, gyógynövénygyűjtők és füves emberek, az utóbbiak főleg a rokkantak közül kerültek ki, akik fizikai munkára nem alkalmasak. Voltak ezenkívül balzsamozók, akik az előkelőket tetemét mumifikálták, és álomfejtők, akik jövendöltek is, gyógyítottak is.

„Prognózis, diagnózis és terápia volt egyszerre a tengerimalaccal végzett megtisztulás, amelyet több krónikás említ, és ma is használnak. A varázsdoktor egy tengerimalacot helyez a beteg testére, és egy rejtett mozdulattal mindjárt megöli, amint bizonyos testrészt érint; ezzel már el is távolította a betegséget, de még fel is vágja az állatot, és a vérző szervekből vagy a belső részek elváltozásából a beteg megfelelő szervében jelöli meg a baj fészket. A szív vagy más belsőség helyzetéből és minőségéből a betegség várható lefolyását is megjövendöli. A kockavetés és madárjósítás mellett szokásos volt a szellemidézés, aminek segítségével feltárták a múltat, a rejtett jelent meg a jövőt, diagnózist állítottak fel, és mágikus praktikákat űztek. Poma de Ayalá gyakran említi ezt a beszélgetést a démonokkal, amit böjtölés után a papok minden fajtája, sőt maga Capac Inka is gyakorolt... Hogy a huacákat szóra bírják, szertartásos módon zsírt, lámavért, nyúlvért, sőt embervért fújtak a bálványokra. Vagy ezeket az anyagokat kukoricával, chichával, kokalevelekkel, tollakkal stb. együtt nagy tűz fölött egy új agyagedényben pirították. (Tűzvarázslat.) Más papi divinátorok

kokabódulatba ringatták magukat, ismét mások álmukban érintkeztek a démonokkal (álomvarázslók).”

Poma de Ayalá ábrával is illusztrálja a varázslat több módját: a démon ördögszarvakkal jelenik meg az álomlátónak vagy a tűznézőnek, vagy a gyógyember kiszívja a betegséget, háta mögül kukucskál a démon. Nem egészen egyértelmű sem a leírás, sem az ábra, de az nyilvánvalóan kiderül, hogy a varázslás és ördögűzés egész arzenálja használatos volt az inkák birodalmában.

Joggal sorolja ezeket a praktikákat Dietschy a sámánizmus körébe, a kiszívás ősi módszerével együtt, amit Poma szerint szintén sűrűn gyakoroltak: ezüstdarabkát, követ, fadarabot, férgéket, varangyos békát szívtak ki a beteg testrészből. Kedvelték a bedörzsölést is, olykor a „Dreckapotheke” gusztustalan anyagaival.

Dietschy lelkesedik ezekért a gyógymódokért, de bizvást beérhetjük annyival, hogy varázslás dolgában az inkák kultúrája ugyanolyan magas szinten állt, mint a legprimitívebb vadembereké.

Mivel gyógyítottak?

„A hódítás idején az inka-peruiak gyógynövény-ismeretét igen nagyra becsülték, és az indián gyógyművészek szertelen dicsérete a következő századokban is alig halványult, úgyhogy még a múlt század második felében a tudós Raimondi a világ első természetismerőinek ítéltette őket. Garcilaso közli a nagy Pachacutic Inka kijelentését, amely kategorikusan megköveteli az orvosoktól az átfogó növényismeretet, Poma de Ayalá pedig az inkák törvényei közé sorolja azt a rendelkezést, hogy a sebészeknek és érvágóknak tapasztalt füves-orvosoknak kell lenniök. Minthogy a tudás, mint mondják, apáról fiúra szállt, a racionális orvoslás magas szintje nem meglepő.”

Szó, még mindig csak szó. Mi a csudának kellett a töméntelen varázsló és kuruzsló, ha a „racionális orvoslás” ily magas szintű volt? Ilyen bevezető után a hatásos gyógynövények egész ármádiájának felsorolását várjuk. Ezt kapjuk:

Nevezetes gyógynövényük a sokszor említett koka. (Semmi több róla.) Ugyanílyen híresek a balzsamaik, bár az úgynevezett perubalzsam (Myrosylon pereyrae) nem innen, hanem Közép-

Amerikából származik, de a *Myrosylon peruiferum* itt terem, olaját sebkezelésre használták, kergét pedig feltehetően láz ellen; a bennszülöttek a *Myrosylon* *quina-quina*-nak nevezik, ezt az elnevezést vitte át La Condamine 1738-ban tévesen a lázcsillapító Cinchonára – tehát a *kinin* és a *kínakéreg* elnevezések e félreértés következtében terjedtek el *kinkona* helyett. De bár a kínakérget már hosszabb ideje használják Peruban, a krónikások sohasem említik, és semmi jele annak, hogy az inkák idejében ismerték volna – egyébként is a lázkezelésről nemigen történik említés –; a kinin csak 1638 óta ismeretes Dél-Amerikában, ekkor ugyanis egy ecuadori tisztviselőt a bennszülöttek Cinchonával eredményesen kezeltek, ő küldte át a kergét Limába egy orvosnak kivizsgálásra. Az orvos sikeresen gyógyította vele az alkirály feleségét, ezzel indult a kinin karrierje.

Eddig tehát annyit tudtunk meg, hogy ismerték a kokát, ellenben nem ismerték sem a perubalzsamot, sem a kinint (ezeket az adatokat Issekutz farmakognóziája is megerősíti), továbbá nem foglalkoztak a lázas betegségek gyógyszeres kezelésével.

Bélrendszerük tisztítása céljából az előkelő inkák rendszeresen végeznek hashajtást és klistérozást. Kiváló hashajtó és abortív hatásáért dicsérik az *Euphorbia huanchanana* nevű kaktusz porát és a *Jatropha curca* magvát; nálunk ezek nem ismeretesek. Sokoldalúan értékesítenek egy borsfajtát: fogkezelésre, bőrbajok és kövek ellen, látási zavaroknál, sebek hegesedésének siettetésére, hashajtóként és bélférgék gyógyítására egyaránt használatos. Egy nálunk ismeretlen cserjét váltóláz, fagyás és sebek kezelésében, egy vízinövényt (*Hydrocotyle*, gázló) a szemészetben alkalmaztak, az utóbbi állítólag antiszeptikus hatású apiolt tartalmaz; nálunk a petrezselyemben van apiol, használják is a népi gyógyászatban vizelethajtónak. Az inkák vizelethajtója az éretlen kukorica bibéje; makacs viszketegség ellen a dinnye alakú *Carica papaya* füge tejét kenik melegen a bőrre, lázas hasmenés esetén négy-öt napi koplalás mellett a golgotavirág leveléből készítenek főzetet.

Ennyi. Ha hozzácsapjuk a Gerol könyvéből idézett néhány növényi drogot, együtt sem tesznek ki húsznál többet – és ez csak a mennyiségüket jelenti, nem a hatásukat. Ha valóban csak ennyit

tudtak az inka orvosok, nem kellett megerőltetniök magukat a gyógynövénytan tanulásával.

„Ugyanilyen eredményesek lehettek – folytatja Dietschy – a méregkeverők is, mert Poma szerint drákói szigorral üldözték őket. Egyedül Capac Inka tarthatott magánál erős mérget. Aki méreggel ölt, gyermekeivel és unokáival együtt kövezték meg – csak a csecsszopót hagyták életben –, megfojtották vagy halálra korbácsolták, és ugyanez várt azokra is, akik a gyógyszereket bódításra használták. Súlyos esetben maga az Inka ítélkezett, a méregkeverőt vagy hamis varázspapot a földalatti börtön labirintusába dobatta, ahol kígyók, pumák, jaguárok, medvék, keselyűk és varangyok éltek. Ha csoda folytán két nap múlva még életben volt, visszanyerte régi megbecsülését.”

Néhány különös gyógymódról is tud, például a golyvásokat kiéheztetett kígyóval maratták meg. Hogy ez miért jó, azon az etnográfus nem töpreng, de nekünk szabad kételkednünk abban, hogy ez is a racionális orvoslás bizonyítéka.

Állati és ásványi eredetű gyógyszereik is voltak. Különböző állatok vérért vagy véres húsát használták gyulladások, idegfájdalmak, hegyibetegség, szívpanaszok ellen, tengerimalac meleg belső részeit hasi panaszok és reuma ellen, vérzéscsillapítóul kedvelték a felfőzött lámaszörtlét és madártollat, fülfájásra a félig süttött lámavese levét stb. A fekélyeket, sebeket és hegeket rézszulfáttal ecsetelték, vérhas ellen egy speciális agyagot etettek, amely silíciumot, alumíniumot, vasoxidot, káliumot és magnéziumot tartalmaz, a leichmaniasis makacs fekélyeit arzénos kénnel kezelték – ásványi gyógyszerelésük eszerint érettebb volt a növényi és állati szerek alkalmazásánál.

Sebészetükben az érvágás erősen elterjedt. A vért arról a tájékról bocsátották le, ahol a betegség tünete jelentkezett. A törések és ficamok helyreigazításában éppen úgy járatosak voltak, mint a sebkezelésben. Dietschy föltételezi, hogy sebészi bódításra használták a scopolamin-tartalmú maszlagot, amit méregként ismertek, de föltételezése csupán jóindulatán alapszik. Sebészi műszereik obszidiánból és bronzból készült nagyon egyszerű vágó- és szűrőeszközök, köztük legfontosabb a *tumi*, az a bronzbárd, amit

már a mochikáktól ismerünk; egyáltalán a mochikák és kecsuák orvoslása erősen keveredik egymással.

A legnevezetesebb perui műtét a koponyalékelés, erről a következő fejezetben számolok be. Az inkák kultúrfokának jellemzésére zárszóként idézem Dietschy közleményéből a másik nevezetes sebészi eljárásukat, az emberbőr-dob készítését:

„Egy borzalmas háborús szokásuk, amit a legyőzött vezérekkel, előkelő árulókkal, lázadókkal és az inka megmérgezésére törekvőkkel szemben alkalmaztak, a megnyúzás. A koponyát ivópohárnak használták, a csontokból fuvolat készítettek, a fogakból nyakláncot csináltak, és az egész lehúzott bőrt – a ruházattal együtt – rávonták egy dobra, a has alkotta a dob bevonatát, a karok a szélben verték a dobot, a fej ott lógott fölötte. Az egész dob-szobor olyan benyomást tett, mintha élne.”

PERUI KOPONYALÉKELÉS

Az első lékelt koponyát 1867-ben találta a francia Prunières, és már a következő esztendőben az antropológusok – Paul Brocával az élen – megkezdték töprengésüket: vajon miért és hogyan lékelte az ősember a koponyát, orvosi beavatkozás volt-e, avagy mágikus művelet? Azt a mindenkiben – bennem is – felötlő laikus gondolatot, hogy a lékelés nem is lékelés volt, hanem háborús sérülés, a szaporodó leletek során kellő biztonsággal cáfolta a tudomány: a gondosan végrehajtott művi beavatkozásnak és a szerencsés gyógyulásnak annyi kétségtelen példája került elő, hogy nem lehetett többé elzárkózni annak elismerésétől: akár papok csinálták, akár orvosok, mindenképpen céltudatosan és szakszerűen jártak el. A gyógyító beavatkozás hívei sztereotipen ismételték, hogy *fejfájás*, *epilepszia* és *stb.* volt a műtét legfőbb indikációja; hogy a „stb.” kategóriába mi tartozik, ezt legtöbbször nem feszegették, néhányan megpendítették, hogy elmebetegség, agydaganat, agytályog, agygyulladás okozó más intrakraniális folyamat volt a beavatkozás indoka, és persze külső koponyasérülés is; ezenkívül fölmerült még több elképzelés, például hogy büntetés, kínzás, megszegyenyítés,

amuletszerzés vagy az általános betegséget okozó démon eltávolítása indokolta a műtétet.

Történetesen ugyanabban az évben, amikor Prunieres a dél-franciaországi lékelt koponyát találta, 1867-ben, egy észak-amerikai amatőr régész, Ephraim George *Squier* (1821–1888) – mellesleg diplomata és újságíró – egy régi perui sírban turkálva olyan koponyát talált, amelynek homlokcsontján négy éles, valószínűleg fűrészelt vágással készített, szabályos négyszögletű sebnyílás látható. Pontosabban Squier pár évvel korábban megtalálta a koponyát, amely 1867-ben már Broca kezében volt, és a kiváló antropológus úgy nyilatkozott, hogy a megoperált indió mintegy 15 nappal túlélte a műtétet.

Ez volt az első perui trepanációs lelet. Jelentőségét egyfelől az adja, hogy műtéti technikája egészen más, mint amit világszerte gyakoroltak, másfelől pedig az, hogy az azóta eltelt száz év alatt Peruban a trepanált koponyák egész garmadáját találták, több mint ezer darabot, míg a világ minden más táján összesen 450 ősi koponyalékelést tartanak számon (P. Hein, 1959). Peru a trepanációvadászok eldorádója. Amellett, míg az összes többi eddig tárgyalt lelet az emberiség kőkorszakából származik, addig Peruban „a koponyalékeléses leletek óriási tömege nem a múlt századi kőkori kultúrában élt törzsektől, hanem a praekolumbusi idők magasabb kultúrájú és szervezetségű népeinek sírjaiból került elő”.

Ehhez mindenesetre tegyük hozzá, hogy a „praekolumbusi idő” elég bizonytalan meghatározás: csak a korszak lezáró dátumát jelöli meg Kolumbus partraszállásával, de hogy ezt megelőzően hány száz vagy ezer év tartozik bele, az homályban marad. Sok szerző ezért nem is praekolumbusi, hanem praehistorikus (történelemelőtti) trepanálásnak nevezi a peruit is, joggal, hiszen történelemírás a praekolumbusi időben nem volt. Amellett az is tisztázatlan, melyik „magasabb kultúrájú és szervezetségű” népről vagy népekről lehet szó. Az inkák, mayák és aztékok kultúrtörténetében nincs hiteles adat arra, hogy trepanáltak. Az inkákét megelőző mochika kultúrából ellenben maradt fenn olyan kerámiakancsó, amelynek díszítése a koponyalékelést ábrázolja. Valószínűnek látszik, hogy éppen nem a magasabb szervezetségű népeknek, hanem az inkák által leigázott

különbéle törzseknek lehetett gyógymódja vagy mágikus eljárása a lékelés.

Mindenesetre sokszor, többféleképpen és gyakran eredményesen trepanáltak.

Az első tömeges perui trepanálási leletről Muniz és McGee számolt be 1897-ben. M. A. Muniz a perui hadsereg sebésztábornoka volt, nem kevesebb, mint 100 bennszülöttkoponyát gyűjtött össze, ezeken elég sok háborús sérülés trepanáció nélkül gyógyult nyomát találta, továbbá 19 koponyán összesen 24 trepanációs nyílást. A 24 műtétből 14 eredményes volt, vagyis az operáltak rövidebb-hosszabb ideig túléltek a beavatkozást, amint ez a sarjszövetből megállapítható. Az esetek egy részében azt is látni lehet, hogy súlyos koponyasérülés előzte meg a lékelést, tehát jogosan tételezhető fel a gyógyítás szándéka.

Már itt jegyezzük meg, hogy a perui fegyverek ismeretében – buzogány, bola, lándzsa stb. –, továbbá harciasságuk és harcmódoruk (kézitusa) ismeretében nincs okunk csodálkozni azon, hogy sok volt a koponyasérülés, és azon sem, hogy a sérülteket megpróbálták valahogy életben tartani; ennek ésszerű módja volt az, hogy kipiszkálják az összeroncsolt csontokat és kitágítják a nyílást. Minthogy *rondelle*-t egyetlen perui lékelésnél sem találtak, az amuletszerzés föltevése elesik – bár ez még nem zárja ki a mágikus vagy egyéb (pl. büntető) célzatú műtetet. Vitatkoznak is efelett; mi azonban nem újítjuk fel a vitát, beérjük azzal, hogy mind a két magyarázat elfogadható, és a kettő *együtt* valószínű, hiszen a perui gyógyítás minden területén összefonódva találtuk a racionális gyógyítást a varázslattal.

Érdekes, hogy az óperui trepanációk orvosi indikációi közt felmerül a szifilitikus gumma is, többek közt J. Tello közleményeiben, aki 1908-ban az óperui szifiliszről tanulmányt írt. Azért figyelemre méltó ez, mert Tello perui indián családból származik; az amerikai őslakosok és a spanyolok közt még ma sem dőlt el a vita, hogy melyikük kapta ajándékba a másiktól a vérbajt; meglepő, hogy épp egy perui bennszülött orvos elismeri a szifiliszt mint az Andok speciális ősi betegségét. Mindazonáltal a paleopatológiai leletek még nem eléggé meggyőzők ahhoz, hogy a kérdést egyértelműen eldöntöttnek lehetne mondani.

Paleopatológiai leletek alapján a trepanáció következő orvosi indikációit írták le: 1. különféle sérülések, agnyomásos és gyulladással járó tünetekkel vagy anélkül; 2. traumás vagy más eredetű periostitis (csontbőrnyaggyulladás); 3. szifiliszos gumma és más csontdaganatok; 4. osteitis (csontgyulladás). Az utóbbiak fontosságát különösen T. Stewart hangsúlyozza, és ezt a meglepő kijelentést teszi: „Az ember hajlamos arra, hogy kétségbe vonja az összes eseteket, amelyeket a valódi trepanálásra hoznak fel.” (1956.) Nem a műtéti beavatkozást tagadja, hanem úgy véli, hogy egyrészt sok esetben postmortalis csiszolódás hoz létre gyógyuláshoz hasonló csontfelszínt, másrészt ugyancsak sok esetben a művi beavatkozás csak afféle sebészeti kozmetika: a zúzott sebszéleket lecsiszolják, a traumásan létrejött léket kitérítik, a gyulladt csontbőrnyagot vagy beteg csontrészt lekaparják, de tényleges trepanációs nyílást nem készítenek.

Mások ellenben a „szabályos” trepanálás több perui módszerét írják le. Egyik a már említett fűrészelés, amelynek első esetét Squier találta 1865-ben. Néhány hasonló lelet bizonyítja, hogy többször is próbálkoztak ezzel a megoldással, bár sem kivitele nem volt egyszerű, sem eredménye nem kecsegtető. Furcsa, hogy a perui szerszámok és sebészeti eszközök közt fűrészre sohasem bukkantak; fölmerülhet az a gondolat, hogy az éles metszéseket talán nem is fűrészrel ejtették, hanem vésővel (tumi) és kalapácscsal.

Gyakoribb eljárás volt a kikaparás vagy kidörzsölés, kireszelés. Ehhez obszidiánpengét használtak, a nyílást kaparással egyre bővítették és szabályos kör alakúvá formálták. A bronzbárd (tumi) és súlyos bronzvéső, valamint könnyebb csontvéső és szilixpenge segítségével ív alakú metszéseket ejtettek a csonton és a felszabaduló lemezt kifeszítették. Végül olykor apró lyukakat fúrtak kör alakban a sérülés mentén, és mikor a kör zárult, a közepét kifeszítették. A dörzsfúrót azonban nem ismerték, a lyukakat rézsögek beütésével készítették. Ritka módszer volt, az előbbi kettő gyakori.

Az eredmény kedvező volt, Tello például 400 lékelt koponyából 250-nél állapított meg rövidebb-hosszabb túlélést, és van ennél kedvezőbb statisztika is. Persze: ezekben a statisztikákban mindenki gyógyultként szerepel, aki túlélte a műtétet, vagyis akinél a

sarjadzás megindult; a sebészeknél ma is az számít gyógyulásnak, ha a beteg túléli a műtétet.

Megmagyarázatlan és nagyon sok kalandos föltevésre ad alkalmat, hogy sok esetben egy koponyán két-három, sőt öt-hét trepanációs nyílás is található. E meghökkentő leletek értelmezésére eszeltek ki azt a nagyon bizonytalan magyarázatot, hogy a műtét hatásos volt ugyan, de csak átmenetileg, ezért a páciens maga kérte, hogy újra meg újra fúrják meg a fejét...

Egy limai agysebész, Francisco Graña olyan lelkes híve az óperui módszernek, hogy 1962-ben tumi és bronzvéső alkalmazásával csinált trepanációt, jó eredménnyel.

A perui trepanálás csak mennyiségében különbözik a kőkorszaki koponyalékeléstől, sem technikája, sem instrumentárium, sem indikációs területe nem fejlettebb; és voltaképpen még kevesebbet tudunk róla, mint amarról. Feltűnő, hogy Észak-Amerikában a peruihoz viszonyítva milyen kevés trepanációs lelet maradt fenn, de még azt sem tudjuk megmondani: azért-e, mert ott fejlettebb volt az orvoslás, és nem folyamodtak ilyen erőszakos beavatkozáshoz, vagy azért, mert fejletlen medicinájuk nem volt képes rá?

„Stewart szerint a Mexikótól Alaszkáig terjedő hatalmas területen 60 év alatt mindössze 17 trepanált koponyát találtak. (1958.) Ezek után nyilvánvaló, hogy a praekolumbusi trepanáció központja Amerikában Peru volt, de mint Guiard megjegyezte, az itt tanulmányozott esetek jelentékeny részét a *primitív népek trepanációjának fejezetéhez* kell csatolni. (1930.)

Ugyancsak meglepő az a körülmény, hogy az óriási amerikai, éspedig főleg dél-amerikai trepanációs irodalom dacára a trepanációt mint *élő népszokást* alig említi meg egy-két szerző, s az operációs eljárásnak részletesebb leírása ezeknél is csaknem teljesen hiányzik.

Bandelier csaknem az egyetlen, aki ilyen irányú közlést tett. (1904.) Bolíviai kutatásaival kapcsolatban megjegyezte, hogy ott 1200 gyűjtött koponya közül 65, azaz 6% volt trepanált, éspedig nem négyzetes nyílással, mint Peruban. Sikerült megtudnia, hogy a múlt század 70-es éveiben Cuzcóban még élt egy férfi, akin koponyafractura miatt koponyalékelést hajtottak végre. A nyílást tők héjából

vágott lemezzel fedték be. Tapasztalata szerint a bennszülöttek rendkívül tartózkodók voltak, de meszticektől sikerült részletesebb információkat kapnia. Eszerint Bolíviában és a perui hegyek között javasorvosok abban az időben még végeztek trepanálásokat, főleg koponya-fracturák esetében. Érzéstelenítésül a sebet kokalevéllal fedték be, ami a fájdalomérzést nagymértékben csökkentette. Az operációt régebben obszidiánpengével végezték; a koponya-fracturák a használatban levő fegyverek (bunkó, parittyá, bola-golyók stb.) miatt igen gyakoriak voltak. Hogy más okokból trepanáltak-e, arra nem tudott biztos adatokat szerezni, de az a tény, hogy talált trepanált koponyákat egyfelől fractura legkisebb nyoma nélkül, másfelől igen kicsi trepanációs nyílásokkal, alátámasztja azt a feltételezést, hogy fejfájás és más agybetegségek (!) esetében is trepanáltak. A leghíresebb ilyen trepanőr La Paz közelében lakott, Palomának hívták, és a gazdagokat pénzért, a szegényeket ingyen trepanálta. Amikor érdemeinek elismerésül a La Paz-i orvosi fakultás szép operálókészlettel ajándékozta meg – írta Bandelier –, ő megmaradt a saját egyszerű, régi eszközeinek használata mellett.

Újabban Posnansky küldött az *aymara* indiánokról hasonló, de nagyon hiányos tudósítást. (1924.) Ugyancsak erre a területre vonatkozik Winifred M. A. Brooke beszámolója (1959.), aki 1950 májusában a Titicaca melletti Huatahatban olyan ápolónővel találkozott, aki pár év előtt maga látta, amikor a *gyógyító ember* egy ifjút az őt ért fractura után trepanált. Az eltávolított csontdarabot nem helyezte vissza, később azonban a bőr begyógyult a műtési terület fölött. A beteg ugyan fölépült, de dolgozni már soha többé nem tudott. Az ápolónővér szerint egyes gyógyító emberek specializálódtak pl. érvágásra és trepanálásra. A rendőrség nem járt el ellenük, mert ők is hittek a gyógyító ember tudományában.

E híradás ellenére is úgy látszik, hogy a trepanálás szokása ma már Dél-Amerikában is kihaltnak tekinthető.”

HOGY ÁLLUNK MA?

Mivé lett ez az egész vérengző, csillogó félkulturált-félbarbár világ, amely tán húszezer éve váltogatta urait, de lényegében alig változott? Nos, erre az egyértelmű kérdésre két ellentétes választ

lehet adni, és mind a kettő igaz. Letűnt, eltűnt, megsemmisült, önemésztődéssel elpusztult, felfalta a konkiszta, a gyarmatosítás, a kizsákmányolás, a civilizáció, a kereszténység, áldozatul esett a létért folyó küzdelemnek – ez az egyik válasz. A másik pedig: megvan ma is, majdnem ugyanolyan félkulturált-félbarbár formában, amilyen húszezer éven át – de legalábbis három-négyezer éven át – volt.

Furcsa, hogy két ennyire ellentétes álláspont egyszerre igaz lehet, mégis így van. Ahány szerző – legyen történész, utazó vagy etnográfus – ír Mezo-Amerikáról, annyiféle képet fest róla, mert mindegyik a maga érzelmeivel telíti az idegen világot: az ősi mayákért rajong az egyik, a yucatáni gumifacsapolókon sajnálkozik a másik, a meszticek által elnyomott indiánok szomorú sorsát beszéli a harmadik, az inkák dicső leszármazottainak keserveit a negyedik, a brazil őserdőkben megbúvó kőkorszaki törzsek maradványait keresi az ötödik, Bolívia, Argentína, Guatemala katolikusnak álcázott pogányait találja meg a hatodik, hetedik, nyolcadik... Ez mind ugyanaz: a félig sikerült mezo-amerikai kultúrának csöndes sorvadása, mert ez a kultúra soha nem volt alkalmas arra, hogy *igazi* legyen, de gyökerei erősebbek annál, hogysen mindenestül be tudna olvadni egy tőle idegen kultúrába, az európaiba, amely – valljuk meg – nem is törekedett soha arra, hogy szívvel-lélekkel magához kapcsolja Mezo-Amerikát, csak formálisan öltöztette fel, és szipolyozta, amennyire lehetett.

Semmi értelmét nem látom annak, hogy bűnbakot keressünk erre a folyamatra. A konkisztádorok, misszionáriusok és gyarmatosítók megtették a magukét negatív és pozitív formában egyaránt – raboltak is, adtak is –, de ha semmit sem tesznek, vagy mindent jobban csinálnak, vagy a világon sincsenek, Mezo-Amerika akkor sem tudott volna a lábára állni – mert nem volt lába.

A mezo-amerikai önemésztődésnek csak jelentéktelen – bár jellemző – fejezete a bennünket érdeklő gyógyítási kultusz. Nem az orvosi egyetemekről meg a kórházakról van szó; ezek bizonyára nem jobbak és nem rosszabbak a világ többi egyeteménél és kórházánál; nem tartoznak ennek a fejezetnek a tematikájába. Arra a *curandero*-kultuszra gondolok, amelynek példáit bőségesen ismertettem egy korábbi fejezetben; nem véletlen, hogy ezek a

példák a sámánizmust összefoglaló fejezetbe kerültek, hiszen éppen erről van szó: a mezo-amerikai „magas” kultúra maradványait őrző gyógyító tevékenység alig különbözik – színvonal, hit és metodika tekintetében – a szibériai, afrikai vagy csendesóceáni bennszülöttek sámánkodásától. Elég, ha a kedves herceg-mágust juttatom az olvasó eszébe, aki a penicillininjekció után a páciens fejére teszi a pulykát, hogy átmenjen belé a betegség? Vagy a guatemalai varázslókat a katolikus templom bejáratánál? A bolíviai curanderót, aki marhavizelettel orvosolja a maláriát, Buenos Aires vajákosnőjének márvány síremlékét, a mexikói ráimádkozást varázsgombával? Mégis, valami különbséget kiérezni ezeknek a módszereknek szervetlenségéből és szervezetlenségéből, az ősi kultuszokhoz viszonyítva: azoknak hókuszpókuszeit szorosán megszabta valamiféle közös hit és nemzedékeken át kikristályosult szertartás, míg ezek szinte találomra űzik az ördögöt, ki-ki a maga elképzelése szerint. Olykor cinikusan közlik is, hogy már nem a kiűzendő ördögben hisznek, csak a páciens tudatlanságában, akinek a kedvéért megrendezik a cirkuszt, talán használ, talán nem, ők mindenesetre megkapják a honoráriumot, és a páciens is elégedetten távozik. Kicsit olyan ez, mint amikor a modern orvos egy betegségnél nem tud mit tenni, vagy nincs is mit tegyen, mert a baj magától gyógyul, mégis *ut aliquid fecisse videatur* receptet ír, vagy hogy tevékenysége még meggyőzőbb legyen: injekciót is ad. Nem pusztá szemfényvesztés ez, a mesterség szükségszerű velejárója, mint a sámánnál a kiszívás vagy a megköpködés. Ami azonban már hiányzik az itteni gyógyításból: a sámánok eksztázisa és a környezetre is átragadó eksztatikus hatás. Nem közügy a kuruzslás, nem nyilvános attrakció, hanem az orvos és beteg magánügye, mint a modern rendelőben.

Mayák, aztékok, egyéb indiók sorra magukra öltötték a civilizáció meg a kereszténység ruháját, ezzel amolyan felemás lényé váltak. Duhaj ünnepeiken beöltöznek tolldíszekbe és ősi szövésű ruháikba, de ez már csak maskara; a keresztény ünnepeket is úgy ülik meg, mintha pogány szertartásaik túlélése volna. Imádnak ünnepelni, akár csak az inkák korszakában, tömérdek nemzeti ünnepükön kívül minden valamirevaló szent nevenapja is jó alkalom arra, hogy táncoljanak és igyanak rogyásig; az első egy-két órában

még mértéktartó és buzgó keresztények, de ahogy az ital elhatalmasodik rajtuk, fokozatosan előbúvik belőlük a pogány.

Claude *Lévi-Strauss* bebarangolta a Mato Grosso rengetegét, hogy megtalálja azokat az ősi törzseket, amelyeket még egyáltalán nem vagy csak alig érintett a civilizáció. Nem is olyan régen Fawcett ezredes még halálát lelte egy ilyen vállalkozáson, és azóta is nem egy fehér ember pusztult el a bennszülöttek nyilaitól; Lévi-Strauss is aggódva botorkált a sejtelmes dzsungelben, a gyanakvó bennszülöttek közt – de szerencséje volt, vagy értett a nyelvükön, megúsza szárazon. Talált is számtalan törzsecskét, kaduveókat, bororókat, mundékat, nyambikvarákat és sok mást; némelyikük egy hajdan magasabb civilizáció emlékét őrizte gőgösen, többségük kőkorszaki színvonalon él ma is, de abban egyformák, hogy sorvadnak, pusztulnak, fogynak. Pedig őket nem igazta le soha semmiféle gyarmatosító, fel sem szabadították, meg sem keresztelték, írás-olvasásra sem tanították. Néha egymást pusztítják, de inkább csak úgy maguktól fogynak el, a beltenyészettől, a betegségetől, az egyre csökkenő gyermekáldástól, a mérgeiktől – mindenestül: az időszerűtlenségüktől. Ahogyan Schweitzer szerint Afrikában, úgy itt is elapadt a bennszülöttek létfenntartó energiája. Ha szorult helyzetbe kerülnek, „ahelyett, hogy vadászatra vagy gyűjtögető útra indultak volna, úgy határoztak, hogy lefekszenek a menedékek tövében az árnyékba, és a főnökre bízzák, mentse meg a helyzetet”. Gyógyító kultuszuk rendkívül kezdetleges:

„Az enyémmel szomszédos kunyhóban egy kuruzsló-varázsló lakott, akinek a felszerelése egy kerek zsámolyból, egy szalmakoszorúból, egy gyöngyös hálóval bevont kobakcsörgőből és a *bicho* »állatok« (vagyis rossz szellemek) fogására használatos strucc tollból állt; ezek a rossz szellemek okozzák a betegségeket, amelyek gyógyítással űzhetők el, hála a varázsló szolgálatában álló *bicho* ellentétes hatalmának, védő- és ráadásul ragaszkodó szellemének, aki megtiltja védencének, hogy nekem adja ezeket a becses szerszámokat, amelyekhez – tolmácsoltatta a varázslóval – már hozzászokott.”

A nehézkes – mondjuk ki őszintén: kissé zavaros – mondat nemcsak a bennszülöttek primitív orvoslására vet fényt, hanem az

etnográfus korlátozott érdeklődésére is. Lévi-Strauss azért ment élete kockáztatásával a brazil vadonba, hogy ezeket a törzseket megismerje, szokásaikat és kultuszaikat fölmérje, amíg még lehet; elkámpicsorodottan mászkál köztük, és ki nem fogy a panaszból, hogy pusztulnak, vesznek menthetetlenül – de a doktoruktól csak a „becses szerszámokat” akarja megkaparintani, működésére nem kíváncsi. Ott él a szomszédos kunyhóban, és nem nézi meg, hogyan gyógyít a kuruzsló, pedig ebből talán jobban megfejthetné pusztulásuk okát, mint strukturalista elmékedéseiből. Egyszer kankós szemfertőzést kapott az egész társaságuk, feketék-fehérek egyformán, a feketék valami fakéregből készítették rá gyógyító főzetet, a fehéreket orvos kezelte – itt véget ér a közlés, sohasem tudjuk meg, kigyógyultak-e.

Egy gyógymódról mégis beszámol, igaz, nem az ősi civilizálatlanok világából. Egy aranymosót mérges rája horgas farka csapott meg. „Az ilyen seb nehezen gyógyítható. Találni kell egy nőt, aki önként meztelenre vetkőzik, és a sebbe vizel. De a *garimpó*-ban jobbára csak prostituált parasztnők élnek, ezért ez az együgyű gyógymód többnyire erősen fertőző szifiliszt von maga után.”

Ennél ízlésesebb gyógyszerük nincs – hogy a hatásosságról ne is szóljunk? De van, például Amazóniában, ahol a műveltség annyira túlteng, hogy gyermekeiknek ilyen neveket adnak: Newton vagy Arisztotelész... Népszerű gyógyszereik neve még fellengzősebb: Becses Tinktúra, Keleti Erősítő, Specifikus Gordona, Bristolpirula, Angol Víz, Mennyei Balzsam. Hozzáfűzhetjük a Nagy Bosszúságot: egyik becses gyógyszerről sem tudjuk, miből áll és mire jó. Ellenben megtudjuk, hogy a „tudós” orvosláson kívül népszerű orvoslás is van, amely részben tilalmakból, részben imádságokból áll, és a vándorárosok Szent Ciprián Könyvét árulják, amelyben ilyen receptek találhatóak: Végy kövér varangyosbékát, pénteki napon nyakig temesd el, etesd meg parázssal, egy hét múlva háromszínű fa nő ki a helyén, fehér ága a szerelemé, piros a kétségbeesésé, fekete a gyászé. Mire jó? Ezt Lévi-Strauss elfelejtette megkérdezni, de hozzávetőleg kiderül abból az imádságból, amit a varangy elásásakor kell elmondani:

Egy lányira földellek el ott lent

*Lábam alá, ahogy csak tudlak
Minden veszélytől meg kell mentened
Csak akkor szabadítlak ki, ha befejeztem küldetésem
Védelmezőm Szent Amaro oltalma alatt áll majd
A tenger hullámai szabadítanak fel
A föld porában lelem majd nyugalmam
Védőangyalaim mindig elkísérnek
És a Sátánnak nem lesz ereje megragadni engem
Amikor pontosan eljön a dél
Ez az imádság meghallgatásra talál
Te, Szent Amaro és a kegyetlen állatok legfőbb urai
Védelmezőmmé válik Mariterra
Ámen.*

Amiből sejthető, hogy az elásott varangy védelmet nyújt minden veszély ellen szárazon és vízen. Van valami groteszk abban, hogy ezt a mandragóra-versikét azok mondogatják, akik gyermekeiket Newton és Arisztotelész nevére keresztelik.

A méregkeveréshez ellenben vadak és civilizáltak egyaránt jól értenek. Lévi-Strauss erről nem sokat mond – szerinte a természeti népeket „elegendő meglátogatni, hogy valósággal megdicsőülve jöjünk vissza tőlük”, az ilyen megdicsőüléshez nem jól illik a méreg, miként az alkohol sem, amit bizony mindenütt bőséggel fogyasztanak –, csupán az anyaszült meztelenül járó nyambikvarákról árulja el, hogy „szakértők a méregkeverésben”.

„A nyilakhoz való kurárét annak a piros hártjának a főzetéből állítják elő, amely bizonyos farkasalmafajták gyökerét borítja: ezt melegítik tűzön, míg csak péppé nem sűrűsödik a vegyülék; más növényi mérgeket is használnak; mindenki gyapot- vagy hancsszálakkal körütekert toll- vagy bambusztokban hordja magával por alakban. Ezek a mérgek az üzleti és szerelmi bosszú eszközei...”

Ez persze sok mindent megmagyaráz abból a gyanakvásból, szeszélyességből, melankóliából, és főként a számbeli fogyatkozásból, ami előtt az etnográfus oly értetlenül áll. Ha mindig kezük ügyében a méreg, bizonyára használják is. A kurarés lenyilazást ugyan ember ellen nem alkalmazzák, mert nyílvesszőik

oly primitívek, hogy akit eltalálnak vele, egyszerűen kirántja magából, mielőtt a mérég felszívódnék, így ezek csak vadászatra valók, de vannak más mérgeik is:

„A tudományosan ismert mérgeken kívül – ezeket a bennszülöttek nyíltan készítik, afféle óvatosság és mágikus bonyodalmak nélkül, amelyek északabbra kísérik a kuráre előállítását – a nyambikvarák rejtélyes természetű mérgekkel is rendelkeznek. Az igazi mérgeket tartalmazó csövekhez hasonló csövecskékben felfogják egy közepen hasas törzsű *bombax*-féle fából kiszivárgott gyantarészecskéket; azt hiszik, ha egy részecskét az ellenfélre lövellnek, olyan állapotot idéznek elő, amely a fáéhoz hasonló: az áldozat megdagad és elpusztul. Az igazi mérget s a bűvös anyagot a nyambikvarák ugyanazzal a szóval jelölik: *nande*. Ez a kifejezés többet jelent hát, mint egyszerűen: mérég. Mindenfajta fenyegető hatást is magában rejt, mint az ilyen célra használható készítmények vagy tárgyak.”

A szöveg itt is homályos, de nyilvánvalóan a delejes halál hitének nyambikvara változatáról van szó. A *bombax* nem mérges növény, gyantáját hiába lövellik egymásra, csak a mágikus erőben bízhatnak – vagy abban a másik mérgegben, amelyet kis tokban hordanak maguknál.

De a mérgezés igazi őshazája: Mexikó. Csakhogy ott a mérgezés célja nem a halál, hanem a gyönyörszerzés, a hallucinálás, a földi kötöttségtől elszabadulás. Kissé bővebben ki kell térnem erre a mezo-amerikai ajándéokra, amely hovatovább a világ megváltásának – vagy elpusztításának igényével lép fel.

PSZILOCIBIN ÉS TÁRSAI

Hang *Leuenberger* már többször volt eredményes vezetőnk. Tőle is – mint minden figyelmes utazótól – megtudjuk, hogy az indiók nem az európaiakat gyűlölik, hanem a meszticeket (és viszont): azokat, akiknek vére és kultúrája keveredett a hódítókéval. Mezo-Amerika súlyos „négerkérdése” ez, egyben rávilágít arra, mi nehezíti meg annyira a társadalmi fejlődést. Ahogyan Afrikában az iskolázott bennszülött – Schweitzer szavaira emlékezünk – lenézi az

iskolázatlant, és se ide, se oda nem tartozik, úgy Mezo-Amerikában a borszín árnyalatai választják el egymástól az embereket, és kialakul egyfajta egészségtelen vetélkedés a félig kulturáltak közt, míg az „őserőt” képviselő indiók belemerevednek abba a megvetésbe, amit a gyengébb jellemű, de ügyesebben érvényesülő karrieristákkal szemben éreznek.

Az azték hitvilág utolsó őrizőinek a *cora*-indiánokat tartják. Keresztények már, de nagyon egyéni módon – például csak a szegényesen öltözött szenteket tisztelik, mert a dúsan felcicomázottak úgyis csak a meszticeket segítik meg...

„Kirándulásaink során néha talákoztunk *cora*-indiánokból álló kisebb csoportokkal. Egyetlen olyan ember akadt közöttük, aki valami keveset tudott spanyolul; tőle tudtuk meg, hogy az ünnep már véget ért. Odafönt a mesetán – a fennsíkon – most részegen hevernek szanaszéjjel a földije: ilyenkor mindig több napba telik, mire kialusszák alkohol- és peyotlmámorukat.

Csodálkozva hallgattuk szavait. Eddig úgy tudtuk, hogy csak a huicholok – a *corák* déli szomszédai – hódolnak a peyotl nevű kábítószernek.

– Ó, nem, mi is vásárolunk tőlük, kecskékkal meg birkákkal fizetünk érte – magyarázta emberünk.

– Kell nekünk a peyotl, hogy bírjuk a fáradalmakat. Napokig tartó gyaloglások, meredek lejtőkön, súlyos terhekkkel. Kell nekünk a peyotl.”

Ősi életforma, ősi könnyítéssel – ha ugyan a méreg könnyít rajta. Az inkák idejében még az ártatlanabb kokát használták. De a *corák* kemény emberek, maguknak és befelé élnek, „veszedelmesek, amikor mámorosak”, nem vállalnak közösséget senkivel. Erős bódító kell ehhez a szilárd elidegenedéshez, befelé meneküléshez. Furcsa eszmetársítást sugall az első élmény: vajon a mámorba menekülő elidegenedés – korunknak ez az eláltalánosodó rákfeneje – nem egyetemes tiltakozás a fejlődés meg a társadalom ellen, amikor a fejlődés meg a társadalom mindinkább gúzsbakötést jelent?

Amikor Leuenberger annál a maya hercegnél járt, aki pulykába varázsolta egy leány betegségét, eszmecserét folytatott vele a Mexikóból elterjedt bódító növényekről. Az aztékok *ololiuqui*, a

mayák *xtabentum* néven ismerik azt a hajnalkához hasonló kúszónövényt, amelynek tudományos neve *Rivea corymbosa* vagy *corysposa*; lelőhelyét titokban tartják, mert az európaiak újabban nagyon rákaptak. A szegény indiós, ha alkoholra nincs pénze, az ololiuqui megőrölt magvából főz mámorító italt. De használják más célra is:

„Mexikó déli részén, Oaxaca szövetségi államban élnek még olyan mágusok, akiket *piulero* néven ismernek. Régebben a hatóságok is igénybe vették közreműködésüket, amikor makacsul hallgató letartóztatottakat akartak vallomásra bírni. A piulerók ololiuquit adtak be az ilyen foglyoknak. Az ololiuquira sokan úgy reagálnak, hogy egyszerűen elbóbiskolnak. Ha a többnyire felszínes alvás tovább tart, akkor hallucinációk keletkeznek. Úgy láttam, hogy a maya herceg mindezt nagyon jól tudja. Amikor az ololiuqui hatásáról beszélgettünk, mosolyogva megjegyezte:

– Ön talán nem hallotta, hogy jó néhány hatalmasság titokban ilyen magvakat szerzett be Mexikóból, és azokat zavaros politikai céljaira igyekezett felhasználni?

Erről mit sem hallottam. Mindenesetre el tudom képzelni, hogy az úgynevezett »agymosás« bizonyos kémiai anyagok alkalmazásával történik.”

Az ololiuqui ugyanis lizergsavat tartalmaz, a hírhedt LSD hatóanyagát.

Harmadiknak a „varázsgombával” találkozott a svájci utazó, éspedig a mazatékok földjén, ahol egy curandero eredménytelen gyógyítási kísérletének volt szemtanúja – és a honorárium kifizetője. A kíváncsian várt gyógyítási kísérlet mindössze abban állt, hogy az öreg varázsló, akit kihívtak a beteg gyerekhez, sárgásbarna gomba megrágása után révülten nézett maga elé, majd valamilyen fakéregfőzetet itatott a gyermekkel, aki pár nap múlva meghalt. Nos, a sárgásbarna gomba a *teonanancatl* volt, újabban *pszilocibin* néven világhírű; a mágus azért rágta a gyógyítási eljárás előtt, hogy a gomba által okozott vizionáló állapotban „meglássa” a beteg diagnózisát. Ez a mandragóramódszer amelynél az orvos nem a beteg megvizsgálásából, hanem valamilyen varázslatos jelből állítja fel a diagnózist, nem mexikói specialitás, hanem a sámánoknál

világszerte így szokás, a gombavízió ellenben a mezo-amerikaiak ősi és originális találmánya – noha a *Psilocybe* gomba másutt is megterem, például Thaiföldön vagy Kambodzsában, de kábító hatására csak az aztékok jöttek rá. „Valamely drog előfordulása még nem jelenti annak használatát is – állapította meg a bázeli Albert Hofmann, aki a szer hatóanyagát kivonta, majd szintetikusán előállította –, kell hogy az illető lakosság igényelje is. Dél-Amerika indiánjai pedig határozottan vonzódtak a mágikus drogokhoz, és ennek megfelelően sikerrel kutattak fel pszichotrop hatású növényeket.” E kettős tétel mindegyik fele egyformán figyelemre méltó. Az első fele azért, mert a régmúlt kutatói hajlamosak arra, hogy ha valahol egy gyógynövényt fölfedeznek, nyomban föltételezik, hogy a helybeli lakosság célszerűen alkalmazta is. A második fele pedig azért, mert bár pszichotrop hatású anyagokat a világ minden táján használtak, sehol sem olyan intenzitással, mint Mezo-Amerikában.

S főként a mazatékok földjén, Mexikóvárostól kissé keletre, valahol a Popocatepetl tűzhányó és Veracruz városa közt. Az itt termő *Psilocybe mexicana var. Mazatecorum* olyan hírnévre tett szert, hogy a kereskedőkön kívül kíváncsi amerikaiak is előzönlőtték a vidéket, a helyszínen vettek részt a mámorító gombalakomán. 1953-ban hozta ezt divatba a New York-i Morgan-bankház egy pénzembere (R. G. Wasson), de a fináncarisztokrácia romantikus privilégiuma csak öt évig tartott, 1958-ban ugyanis Albert Hofmann szintetikusán előállította a pszilocibint; azóta sem olcsó mulatság ugyan, de már nem kell dollármilliomosnak lenni ahhoz, hogy a nyomorúságos körülmények közt élő mazatékok gyönyörűségéhez hozzájuthasson valaki.

Álljunk meg itt egy percre, gondolkodjunk el a civilizáció, a technika, a tudomány diadaláról. A farmakológia jogos büszkeséggel könyveli el, hogy megoldott egy természeti rejtélyt. (Persze: nem a rejtélyt oldotta meg, vagyis nem a varázslatos hatás pszichofiziológiai titkát fejtette meg, csupán egy botanikai elnevezést behelyettesített egy vegyi képlettel, és lehetővé tette egy mérgegyári előállítását.) Maga Hofmann titkolatlan büszkeséggel írja tudományos referátumának zárószavában:

„Így hát befejeződött e varázsgombák varázstalanítása. Az az anyag, amelynek hatása évezredek át azt a hitet keltette az indiánokban, hogy isten lakozik a gombában, most kémiai szerkezetében teljesen ismertté vált, és lombikban szintetikusán előállítható. A Popocatepetl lábánál elterülő erdő kis gombáira ezentúl nem lesz szükség.”

Nem lesz szükség. És eddig szükség volt? És a szintetikusán előállított pszilocibinre szükség van? Kinek van rá szüksége, és minek? Nem áll rendelkezésünkre nélküle is éppen elég drog és mérge az emberiség degenerálására? De a tudomány ilyen: nem törődik a veszély lehetőségeivel, büszke önmagára. A civilizáció ilyen: nem törődik az ártalommal, ha kereskedelmi haszon kecsegteti. Albert Hofmann bizonyára nemcsak kiváló szakember, hanem humánus gondolkodású is, esze ágában sem volt az emberiséget mérgezni a pszilocibinnel. Az elmebetegségek vegyi gyógyszereinek föltalálása érdekében vagy reményében végezte drogműtatóit; tehát ő arról, hogy amit talált, azt éppen ellenkező célra alkalmazzák?

Sajnos, tehet.

A bázeli Sandoz-gyár, amelynek megbízásából kutatását végezte, egészen biztosan nem mérget akart gyártani, hanem gyógyszert. De ha a mérge jobb üzlet a gyógyszerénél, hol az az Isten, aki megakadályozná, hogy a gyárak ezután pszilocibint szintetizáljanak? Hiszen az alkohol is mérge, a nikotin is mérge, mégis termeljük, gyártjuk, és mennyi mást ezen kívül! Miért éppen a pszilocibint kelljen a mazatékoktól vásárolni?

Valóban évezredek óta üzték az indiánok a gomba varázslatot? A köztudatba így ment át, pedig egyáltalán nem tudjuk, mióta rágják a teonanancatl-gombát, mióta isszák az ololiuqui főzetét, eszik a peyotl-kaktusz korongját. Se írásos följegyzés, se képi ábrázolás 1500 előttről nem ad hírt, a hagyomány is csak a kokalevélről meg a bétel-rágásról tud, ezeknek képzőművészeti nyoma is fennmaradt. Távoli eszmetársítással lehet arra gondolni, hogy a mexikói művészet rikító színei és furcsán eltorzult formái valami kapcsolatban állanak a hallucinogén anyagok hatására látott ragyogó színekkel és kifecamodott formákkal; ez mindazonáltal

kevés ahhoz, hogy bizonyítottnak vegyük az időtlen idők óta tartó vizionálást – habár a tagadásához sincs szilárd érvünk.

Az első híradás még a kitűnő Bernardino de Sahagún atyától származik, a konkiszta idejéből: „A bennszülöttek rágnak egy peyota vagy peyotl nevű gyökeret, és istenként tisztelik.” Ez a rövid és nem egészen pontos híradás azonban – mint tudjuk – csak 1829-ben jelent meg spanyolul, tehát nem keltett nagy feltűnést. A korabeli botanikus-orvosok viszont – Monardes, Hernandez, Cobo – még ennyit sem szólnak a hallucinogén növényekről, amiből az következik, hogy ha az indiók használták is, ügyesen titkolták. Az azték *peyotl* szó fehér szőrűt jelent, talán labdacsszerű formájában szedték, ezért ragadt a kábulatban kuruzslóra a *pilulero* vagy *piulero* elnevezés. A múlt században azonban már *mescal-button* néven terjedt el a szer Mexikótól északra, az Egyesült Államok déli indiánjai közt; a *mescal* név alighanem a *mexical* elrontott formája, nemcsak a peyotét nevezték így, hanem a pulquét is, a mezo-amerikaiak nemzeti szeszes italát. Amikor az ott új szer alaposan elterjedt már az indiánok rezervátumaiban, az észak-amerikai L. Lewin derítette ki, hogy egy mexikói kaktuszfajtának az alkaloidái okozzák a hódító hatást: a kaktuszt *Anhalonium Lewinii*-nek nevezték el. Az alacsony növény felső részén sűrű, fehér szőrzet nő ki, ezért hívják az aztékok „fehér gyapjasnak”, vagyis peyotlnak. A kaktusz felső részét megszárítva korongokra vágják, ezek kerültek mescal buttons néven forgalomba. Szertartásosan fogyasztották, például így:

„Este a férfiak a sátorba telepsznek a tűz köré, fejenként 4 mescalt osztanak ki, amelyet gyorsan lenyelnek. Azután kettő dobol és kerepel, a többi pedig nyugodtan várja, amíg rákerül a sor. Éjfélkor ismét kapnak mescalt, és reggelig tart a szertartás, amely alatt a többi résztvevő mereven a tűzbe néz, s átengedi magát vízióinak és hallucinációinak. A víziókban ijesztő állatok, támadásra kész fegyveres emberek, máskor fellobogózott házak, gyönyörű sasmadarak jelennek meg pillanatokra, majd ismét eltűnnek. Ezekben a víziókban természetesen az egyén beállítottsága szerint más és más képek, tárgyak jelennek meg. Reggel megmosakszanak, és elhagyják a sátrat.

A peyotlban alkaloidákat találtak; mescalint, anhalonint, anhalonidint, lophophorint; közülük legnagyobb mennyiségben a mescalin van benne.”

Lewin közleménye 1888-ban jelent meg, ezt követően Arthur Heffter német farmakológus vizsgálta meg további kaktuszokat (Anhalonium fissuratum és Williamsi), ezekben újabb alkaloidákat talált (pl. pelletin), megállapította vegyi szerkezetüket, és önkísérletben vizsgálta az általuk okozott élményt. Bár ekkor már ismerték a szer altató hatását (F. Jolly, 1896), és angol kutatók leírták a mescal-korong okozta hypnagog hallucinálást, vagyis az elalvás átmeneti szakában jelentkező látomásszerű képeket (D. W. Prentiss, F. P. Morgan, S. W. Mitchell, 1895–96), mégis *Heffter* 1897-ben végzett önkísérletei indították el a népszerűség útján a meszkalint. Már ebben az első leírásban megtalálhatók a drog legjellemzőbb hatásai: a színes víziók, az időérzék elvesztése, emellett rossz közérzet, fejfájás, pupillatágulat, érverés lassúbbodása. Ám a döntő lökést a „mozgalomnak” – mert hovatovább valóságos mozgalommá terebélyesedett a hallucinogén anyagok lázas kutatása – Henry Havelock *Ellis* adta az 1898-ban végrehajtott önkísérletével. Heffter ugyanis farmakológus volt, munkássága csak szakkörökben ismeretes, és az általa végzett önkísérlet csupán élettani hatások szakszerű regisztrálására szorítkozik, az angol Havelock Ellis ellenben, aki legtöbb könyvét németül írta, jó nevű szexuálpszichológus: tudományos, de pikáns tárgyú könyvei igen nagy népszerűségnek örvendtek. Érthető, hogy farmakológus kollégájánál sokkal színesebben, zamatosabban írta le élményeit: kaleidoszkópszerű képekről beszél, amelyek vörös és zöld színben szakadatlanul váltják egymást, aztán ékszerekkel borított, csillogó tárgyakat lát, sokszínű bokrétákat és iridizáló szárnyakkal repdeső pillangókat, különös rovarokat, forgó vázákat *belülről...*

„Meglepett az ámulást keltő tárgyak hihetetlen bősége, és még inkább a változatossága... Minden elképzelhető szín és árnyalat váltakozott előttem pillanatról pillanatra. Egyetlen színnek, például a vörösnek valamennyi árnyalata elárasztott egyszerre vagy gyors egymásutánban, a skarlát, a bíbor, a rózsaszín... Bár a képek mind

originálisak voltak, mégis mintha emlékeztettek volna valamire, amit már ismertem, például nagyon finom porcelánra vagy mór architektúrára... Egészében, mintha eleven arabeszkeket látnék...”

Csoda-e, ha felkeltette az emberek kíváncsiságát? A bódító és mámorító szerek belső élménye addig sem volt ismeretlen, hiszen az ópiumszívás, a hasis vagy az abszint élvezete és száz más csodaszer régtől fogva az emberiség közkinccse, mégis ez az új egzotikum rohamosan hódított a nagyközönség körében is, a misztikusok, a tudósok és a művészek érdeklődési körében is. Ami a nagyközönséget illeti: századunk első évtizedeiben az Egyesült Államokban annyira elharapódzott a meszkalin-láz, hogy Oklahomában 1918-ban peyotl-egyház alakult: a hívők kollektíven mescal-korongot fogyasztottak, abban a hitben – vagy azzal az ürüggyel –, hogy látomásaik vallásos természetűek, és mindenféle betegségre gyógyulást hoznak. Misztikus filozófusok kapcsolatot találtak a brahmanikus tanok, a tibeti misztériumok, a zen-buddhizmus és a meszkalin-látomások közt. A pszichiáterek úgy találták, hogy a szkizofrének belső világa ismerhető meg a meszkalin jóvoltából (W. Mayer-Gross és H. Stein, 1926), a pszichoanalitikusok a tudattalan megnyilatkozását fedezték fel a gátlások és elfojtások mesterséges megszüntetése révén, a pszichológusok nem gondoltak semmit, csak az új vadászterületnek örvendtek, amelyen ismét egyszer alapjaitól építhetik fel a lélek megismerhetetlen – vagy mindmáig meg nem ismert – épületét. Az írók és művészek rájöttek, hogy az alkotás ihleteli pillanata nem más, mint egyfajta misztikus látomás, ami íme mesterségesen is létrehozható. Az impresszionizmus végóráinak, az expresszionizmus születésének, a fauvizmusnak és kubizmusnak korszaka volt ez; mi sem volt könnyebb, mint felismerni Monet öregkori szín-szimfóniáiban, Van Gogh ferdén táncoló hegyeiben és fáiban, a fauvisták színtobzódásában, Picasso, Braque és Gris kubizmusában a színeknek ugyanazt a felmagasztaltságát, a formáknak ugyanazt az eltorzultságát, a térnek ugyanazt a darabokra hullását, amit a meszkalin mesterségesen létrehoz.

Mindez nem volt sem alaptalan, sem indokolatlan – éppen csak következtetéseiben túl merész.

1927-ben a német K. Beringer írt monográfiát a meszkalinbódulatról; ettől fogva biokémikusok, pszichiáterek és pszichológusok valósággal rávetették magukat a pszichopatológia és pszichofarmakológia átértékelésére, drog-önkísérletek segítségével. Amíg a drogot Mexikóból kellett megszerezni, még mérsékelt volt a roham, ám az ötvenes évek óta a meszkalin különböző változatait is elő tudják állítani szintetikusán, és felsorakozott a pszilocibin meg az LSD számos szintetikus változata is a kísérleti anyagok közé, olcsón és könnyen lehet tehát a mámorhoz hozzájutni – azóta hihetetlen mértékben megszorodott az önkísérletezők száma. Az önjelöltek tudományos kíváncsisága nem vitatható el, mindazonáltal a „mozgalom” jellege olyan, mintha a bordélyházakról akarnának belső tudományos felmérést készíteni, és ezért – pusztán adat – vagy élményszerzés céljából – végigkóstolnák az örömlányokat.

Az önkísérletek általában ugyanarról az alapélményről számolnak be: az időérzék megszűnik, a tér határai elmosódnak, a perspektíva megváltozik, a formák eltorzulnak, a tárgyak plasztikussá és „önmagukká” válnak, mintegy önálló értelmet nyernek, a színek fantasztikus fényben és gazdagságban csillognak; minden reális cél értelmét veszti, helyét az „itt és most nagyszerű” átélése foglalja el, egy-egy jelentéktelen részlet fontossá válik, önállósul, míg a nagy egész elveszti összefüggését stb. Ehhez az általános és közös élményhez egyéni változatok adódnak: az egyik önjelölt félelmet, szorongást érez, ijesztő figurákat lát, a másik üdözöttnek érzi magát, a harmadik teljesen elidegenül legközelebbi hozzátartozóitól, és úgy érzi, végre megtalálta „önmagát”, a negyedik a „vanás”, a létezés életérzéséről számol be, és ezt a látott tárgyra is átruházza, az ötödik misztikus, vallásos, szemlélődő, világ fölé emelkedő atmoszférában találja magát...

A sok önjelölt közül nevezetessé vált Aldous Huxley angol író beszámolója 1954-ből. (*The Doors of Perception*.) Ez az érdekes írás jól mutatja a vallomások értékét is, buktatóit is; utóbbiak közül főként azt, hogy minden kísérletező sajátos fölkészüléssel vág neki az útnak, továbbá beszámolójába belesűríti mindazt a kulturális töltöttséget, ami nem a kísérlet, hanem az ő sajátja – így a beszámoló elveszíti az objektív értékelés lehetőségét. Míg a

farmakológus Heffter annak idején pusztán a szer fiziológiás hatását írta le tőle telhető objektivitással, addig a rendkívüli műveltségű és sokoldalú író már eleve a középkori Meister Eckhart, a zen-buddhizmus, az indiai dharma-tan, a modern filozófia és művészet ismeretének teljes fegyverzetével veti magát a kísérletbe, és persze a pszichiátriáról is megvan a maga többé-kevésbé szakszerű elképzelése. Parttalan műveltségének eszmetársításai nem kevésbé értékesek, mint a farmakológus tárgyilagos megállapításai, általánosításra azonban semmiképp sem alkalmasak. Följegyzéséből mégis alapvetőnek látszik néhány megfigyelés:

„A vizuális benyomások fölerősödnek, a szem visszanyeri a gyermekkor elfogulatlan érzékelési módját, amely nem rendel azonnal és automatikusan az érzékeltet a fogalom alá. A tér iránti érdeklődés csökken, az idő iránti érdeklődés jóformán nulla.

Miközben az értelem érintetlen marad, és az észlelőképesség sokszorososan élesebbé válik, az akarat alapvetően megromlik. Aki meszkalint szed, nem érzi szükségét annak, hogy valamit tegyen, és tökéletesen hidegen hagyják mindazok a célok, amelyek normális körülmények közt foglalkoztatják vagy lelkesítik. Nem tud mit kezdeni ezekkel, minthogy sokkal nagyszerűbb dolgok kötik le a figyelmét.

Ezek a nagyszerűbb dolgok lehetnek »ott kint«, vagy »itt bent«, vagy mind a két világban, kint és bent is, akár egyszerre, akár egymás után.”

Ha ennek a vallomásnak a velejét figyelmesen olvassuk, fel kell ismernünk benne a természeti népeknél tapasztalt infantilizmust, felelőtlenséget, a létért folyó küzdelemnek azt a redukcióját, amire Schweitzer hívta föl a figyelmünket, a pillanatnyi célok elementáris erejét, a távoli célok iránti közömbösséget.

Ez egyben megvilágítja a szer veszedelmét is: a dehumanizálást, vagyis azt, hogy primitív-infantilis-egoista szintre degradálja a zoon politikont – és még a gyermek kötődési igényétől is megfosztja. Egyedül az érzéki élvezet marad, de ez olyan felfokozott formában, hogy sokkal magasabbrendűnek érzi és hiszi az irracionális semmiséget minden racionális emberi értéknél. Huxley esetében ez úgy jelentkezik, hogy a nadrágján néz egy ráncot, olyan elragadtatott

elmélyüléssel, mintha magasztos csodát látna: „Ez az a mód, ahogy látni kellene, és ahogy a dolgok valójában vannak.” Huxley persze nyomban hozzáfűzi: mi lenne akkor a világgal, ha mindenki beérné a nadrágja ráncának elbűvölt bámúlásával? Csakhogy a drogosok éppen azért érzik felsőbbrendűnek magukat, mert nem törődnek azzal, mi lenne a világgal, hanem önelégülten hiszik, hogy ebben a magasztos szemlélődésben a dolgok „valóságához” jutottak el.

Huxley ezt így fejezi ki: „Dezorganizálódott az Egész, de minden törmeléke egy magasabb rendnek a képviselője. Ez a magasabb, isteni rend uralkodik még a bomlásban is, a törmelékben is benne van a teljesség.”

Szelleme mintegy elválk testétől: amikor leül ebédelni, jó étvágygal eszik ugyan, de mintha valaki más ebédelne helyette.

Naiv javaslatait nem részletezem. Az alkohol és a nikotin káros hatását az ártalmatlan meszkalinnal és még ártalmatlanabb fölfedezendő drogokkal kívánja fölcserélni, az elmebajokat drogrévíletben állandóan ismételt jó tanácsokkal és szentenciákkal gyógyítani (ezt a módszerét már a *Szép új világ* című regényében a pedagógia leghatásosabb eszközeként írta le, drog nélkül), az oklahomai indiánok félig keresztény, félig pogány *Nativ American Church*-ének mintájára peyotl-rágó vallásos-misztikus társulatok létesítésével reméli a társadalmi problémákat megoldhatni. Még megérte (1963-ban halt meg), hogy valamennyi javaslata teljesült, mindazonáltal az alkoholizmus és nikotinizmus nem szűnt meg, az elmebetegek nem gyógyultak meg, a társadalmi problémák pedig egy súlyos tehertétellel szaporodtak.

Egy másik neves író, *Arthur Koestler* önkísérlete (1961) nem volt ennyire szerencsés: első alkalommal mennyország helyett a pokolba tévedt. Bár a második kísérlet kellemesebb élményekkel jutalmazta bátorságát, nem tette magáévá Huxley lelkesedését: „kozmosz giccsnek” nevezte látomásait.

Koestler nem meszkalint vett be, hanem *pszilocibint*, a mazatékok varázsgombájának szintetizált hatóanyagát. Erről már elmondottam, hogy a svájci Albert Hofmann állította elő 1958-ban; természetesen ő is végzett önkísérletet, és pedig azzal a meglepő eredménnyel, hogy egyszeriben Mexikóban érezte magát, a fölé hajoló orvos arcában azték papot vélt fölismerni, és szinte várta, hogy

obszidiánként rántson elő... Ez azonban nem a pszilocibin specialitása, hanem a farmakológus tudatának – vagy tudattalanjának – egyéni megnyilatkozása volt: minthogy a mexikói gombával kapcsolatban érdeklődési körét aktuálisan a mexikói történelem töltötte be, elsőként ezek a képek jelentek meg képzeletében.

Megállapította továbbá, hogy a pszilocibin hallucinogén hatása hasonlatos a meszkalinéhoz, de sokezerszerte erősebb, és a kellemes hangulat keltésénél talán jobban jellemzi az elfelejtett vagy elfojtott tudattartalmak felidézése, a gátlások fellazulása, valamint az, hogy az egészséges embert átmenetileg olyanféle lelkiállapotba hozza, amely hasonlatos a szkizofréniához. E tekintetben megegyezik a hatása a *lizerg-savdiethylamid*-ével, amit ugyancsak Hofmann állított elő 1943-ban az anyarozsból, később *LSD* néven lett világhírű, még később pedig kiderült, hogy a mexikóiak már ezt is ismerték, ugyanis az általuk használt *ololiuqui* ugyanezt a hatóanyagot tartalmazza. A farmakológusok a hasonló hatású drogváltozatok egész sorát állították még elő *pszichotrop* szerek néven, természetesen nem azért, hogy a fiatalság körében oly veszedelmesen terjedő drogkultuszt szolgálják, hanem egyfelől a szkizofrénia patomechanizmusának belső megismerése és kutatása céljából, másfelől abban a reményben, hogy az elmebajok és neurózisok kezelésére új, az eddigieknél hatásosabb gyógyszerek álljanak rendelkezésünkre.

Hogy ez a reménység mennyire válik valóra, arra nézve az utolsó szót még korai volna kimondani. A szkizofrénia kórképe oly sokrétű, aetiológiája és patomechanizmusa annyira tisztázatlan, hogy a legcsekélyebb reménnyel kecsegtető kutatás is indokolt. Van egy elég rejtélyes anyagcseretermék a szervezetben, a szerotonin, amelynek pontosan még nem tisztázott szerepe van az idegrendszer koordinált működésében, a lizergsav viszont ezzel ellentétes hatású, ez az antagonizmus magyarázza azt a tapasztalatot, hogy az *LSD*-vel átmeneti szkizofréniát lehet okozni, következésképp talán ugyanez az anyag vagy valami ehhez hasonló okozhatja a valódi betegséget is. A „kísérleti elmebaj” mintegy modellként szolgál a kutatóknak, és némileg lehetővé teszi, hogy beleélje magát egy olyan

kóros lelkiállapotba, amely egyébként az egészséges embertől annyira idegen, hogy megérteni sem nagyon képes.

Ami a terápiás felhasználást illeti: ha a hallucinogén anyagok feloldják a gátlásokat, akkor megkönnyítik az orvos és betege közt a kontaktus kialakítását, továbbá megkönnyítik a beteg számára az elfelejtett vagy elfojtásban levő – esetleg kórokozó – élmények felidézését. Ez különösen a neurózisok gyógyításában játszik szerepet. A terápiás adag természetesen nem olyan nagy, hogy „kísérleti elmebajt” hozna létre, csupán annyi, amennyivel a páciens ébersége hypnagóg szendergéssé alakítható. Ebben az állapotban vagy ezt követően a fellazult eszmetársítás felszínre hozhat kórokozó emlékeket. Újabban ezt a módszert szívesen kapcsolják össze azzal, hogy a páciens lerajzolja vagy lefesti a hypnagóg állapot hangulatát, majd saját képének értelmezésével magyarázza meg önmagának és orvosának a leleplezett konfliktust.

Az érdekes képek, és a – rendszerint pszichoanalitikus – magyarázat hozzáfűzése érthetővé teszi, hogy ez a mutatós pszichoterápia a szakirodalomban nagyon divatossá vált. Hogy valamennyire közérthetővé tegyem a módszert, közlök egy példát Hanscarl *Leuner* göttingeni elmeorvos adattárából:

„30 éves fizikus, kényszerneurózis miatt kezelésben. 350 gamma LSD bevétele után révült állapotban van, majd kijózanodva festi a következő képet: teljesen kihalt tájon – mintha a földgömb egy szeletje volna – két fához hasonló alakzat látható, a törzsből nem nőnek ki ágak, a lombkoronának viszont mintha arca volna, zöldessárgán villogó szemekkel. Az egyik fa elöl áll, hatalmas és ijesztő, a másik jóval hátrább, kisebb, arca talán inkább ijedt. A fejét alkotó lombozatot, illetve haját mintha viharos szél fújná; az egész kép hangulata nyomott, kietlen, ijesztő. A páciens elmondja, hogy egy gyermekkori élménye elevenedett meg: négy- és hétéves kora közt gyakran sétált anyjával, aki ekkoriban deprimált volt, egész úton hallgatott, úgyhogy ő egyedül és elhagyottnak érezte magát, a széltől zizegő fák is ijesztően hatottak rá. A két fa nagy távolságra áll egymástól, mint ahogyan ő izolálva érezte magát anyjától. Az izoláltságtól gyermekkorában nagyon szenvedett. A törzsről hiányoznak az ágak (karok), hiányzik minden védelmező és

gondoskodó elem, az egész képből a melegség; a magasba emelt arc kifürkészhetetlen stb.”

Ha a terápiás céltól és pszichológiai magyarázattól függetlenül szemléljük a pszilocibin, LSD, meszkalin és más hallucinogén anyagok alatt készült képeket (nem festők műveit), egész csomó jellegzetes vonásra bukkanhatunk. Először: a képeket nagy színgazdagság és formai szegénység jellemzi. Az utóbbit magyarázhatja az is, hogy nem művészek alkotásai, tehát hiányzik belőlük az alakrajzolósi képesség; csak hogy a formai szegénységen itt nem a tehetség hiányát kell érteni, hanem a szándékos torzulást, a rút, groteszk, riasztó, össze nem illő formák rajzolását. Másodszor: feltűnik az absztrakciós hajlam, irracionálisra törekvés, szimbolikus kifejezőmód, szándékolt sivárság, geometrikus vagy kubista mintázás, az érthetőség akaratlagos elutasítása. Ha ezeket az elemeket összerakjuk, óhatatlanul felidézük egyfelől az elmebetegeknél hallucinogén szerek nélkül is megszokott piktúrát, másfelől a modern művészet expresszionista, szürrealista, kubista, absztrakt és abszurd áramlatait. Ez a párhuzam mindenkinek rég szemet szúrt, s bár sok vitára adott alkalmat, eredményesen nem cáfolható. Az őskori barlangrajzok ismerete, továbbá a gyermekrajzok divatja még megtoldotta a párhuzamot azzal, hogy a primitív műalkotások is ebbe a kategóriába sorolhatók. A festőket érthető módon sértette ez az összeállítás (sőt érdekes módon az elmebetegek festményeivel foglalkozó orvosokat is), noha nem értékítéletéről van szó, hanem a jellegzetes stílusjegyek eredetének kutatásáról. Másfelől viszont a képzőművészek egy legmodernebb csoportja annyira magáévá tette a hallucinogén anyagok művészetformáló szerepének elismerését, hogy *pszichedelikus* művészet néven új, hallucinogén szereket használó irányzatot hozott létre – erre rövidesen visszatérek.

A pszichológusokat természetesen foglalkoztatja a hallucinogének torzító hatása. *Király* József pszichológus így írja le pszilocibinnel végzett önkísérletét:

„Füzetem fehér lapjain szimmetrikus geometriai figurák víziói nyüzsögnek ide-oda. Hirtelen világos, szellős tájak tűnnek elő füzetem üres lapján. A táj gyorsan benépesedik távolról, valahonnan

a messziségből alakok, emberek indulnak felém. Mintha egy különös, liliput-világra nyíló ablak lenne füzetem papírlapjának fehér négyzete. A közelgő alakok elém érkeznek, látom széles arcukat, széles karimájú kalapjukat, groteszk vigyorukat... Vigyorgó vagabundok, groteszk fickók ezek a *Koldusopera* színpadáról vagy *Brueghel* képeiről... Bár e hevenyészett vonalak lényegesen kevesebbet mutatnak vízióimnál, néhányat mégis megörökíték belőlük.”

Rajzán valóban torz, groteszk figurák láthatók. Még sokkal jellegzetesebb képeket közöl mások önkísérleteiből, egy cseh elmegyógyász például portrészorozatot készít pszilocibin-kábulatban: az első arc még realiztikus, a másodikon már minden vonal elferdül, az utolsó a modern képzőművészet jellegzetes fondorlatait mutatja be: az egyik szem fölcsúszik, a másik le, az arc inkább ijesztő vademberi maszkhoz hasonlít. Nem kivételekről van szó: ma már óriási kísérleti anyag áll rendelkezésre – mert ezt a játékot mindenütt nagyon szeretik –, a formák mindig eltorzulnak, ijesztővé vagy groteszkké válnak, az emberi alakok elembertelenednek, rovarokhoz, rút bogarakhoz, csúszó-mászókhöz hasonlítanak, vagy geometrizálódnak, a tárgyak és állatok viszont antropomorfizálódnak, megmozdulnak, táncra perdülnek, gunyoros élőlényekké válnak. Ami a színhatást illeti, ott is szembetűnő a hallucinogén képek és a modern képzőművészet közti mély rokonság.

Csakhogy ehhez a jellegzetes értelmi és formai torzuláshoz sem pszilocibin, sem modern képzőművészeti felfogás nem szükséges: az elmebetegek spontán rajzai, festményei, faragásai és kerámiái ugyanezt mutatják. Szemet szúrt ez már ötven év előtt Hans *Prinzhorn* heidelbergi ideggyógyásznak, aki az elmebetegek művészetéről szóló klasszikus monográfiát adta ki 1922-ben. Impozáns képanyagot közöl, és többek közt arra is felhívja a figyelmet, hogy a betegek figurális alkotásai mennyire emlékeztetnek a bennszülöttek bálványaira, amulettjeire, maszkjaira. (Köztudomású, hogy Picassót éppen az afrikai négerek ősi faragványai impresszionálták a századforduló első évtizedében, amikor saját művészetében – és ezzel az egész modern

művészetben – oly alapvető stílusfordulatra szánta el magát.) A képek másik csoportja a neoprimitívek (pl. a finánc Rousseau) alkotásait idézik fel, mások a kubizmus nyilvánvaló jegyeit mutatják, ismét mások a szorongásnak és rémlátásnak olyasféle ábrázolásai, amelyeneket Alfred Kubin grafikáin látni, ugyanígy megjelennek Ensor kompozíciói vagy Van Goghra emlékeztető stiláris jegyek is. Nem reminiszcenciákról van szó, hiszen az alkotó elmebetegek többsége sohasem látta az említett képeket, még kevésbé láthatta az azóta készült műveket – amelyekkel a rokonság még szembetűnőbb. *Jakab* Irén, aki harminc évvel később adott ki monográfiát az elmebetegek rajzairól, már hatalmas szakirodalmat idéz, és ez azóta folyamatosan növekvőben van, mindenfelé kiállításokat rendeznek az elmebetegek képeiből, bemutatások, katalógusok és naptárak népszerűsítik művészetüket – ami aligha volna lehetséges, ha a „modernség” nem tenné műveiket akkor is érdekessé, amikor művészi értékük csekély. *Jakab* Irén egyébként a föltűnő párhuzamot elismeri ugyan, de inkább a különbséget hangsúlyozza: az absztrakt és szimbolikus formák dacára a betegek képeiből hiányzik az a művészi szerkesztés, „contrapposto”, ami a szürrealista képeket jellemzi. Ez persze csak addig igaz, amíg tehetséges szürrealisták képeit tehetségtelen elmebetegekével hasonlítja össze. Saját anyagában bőven talál példát az ellenkezőjére.

A szürrealizmuson próbál tudatosan túllépni a magát *pszichedelikus* művészetnek nevező irányzat. A szokatlan kifejezés a kábítószerekkel létrehozott pszichés delirium gyönyörére utal; New Yorkban – ahol a mozgalom fő fészke van – a kifejezés nem is szokatlan: állítólag olyan divatossá lett, hogy a boltosok így reklámozzák portékáikat: használjon pszichedelikus fogkrémet, hordjon pszichedelikus nyakkendőt... Kissé megzavarta – vagy talán inkább még fokozta – a mozgalom lendületét, hogy épp amikor egymás után alakultak a pszichedelikus klubok és megindult a *Psychedelic Review*, az USA kormánya épp akkor kapott észbe, vagyis kezdte értékelni a kábítószerek társadalmi veszélyét, s ezért eltiltotta a kábítószerekkel folytatott kísérletezést. Beszedni persze ezután is lehet a drogot, hiszen a feketepiac – nagy pénzért – korlátlan mennyiségben bocsátja rendelkezésre, csak hogy a

tudományos kutatás és művészi kísérletezés nyilvánosságot kíván, nem egyeztethető össze a feketepiaci gyakorlattal.

Pszichedelikus minden olyan műalkotás, amely kábítószer hatása alatt jött létre. LSD, meszkalin, pszilocibin és más szintetikus szerek mellett – a pszichedelikus szakemberek véleménye szerint – ugyanilyen hatású lehet a zen-buddhista révület, a jóga-gyakorlat, a meditációnak bármely mágikus és okkult formája, sőt tulajdonképp minden emberben – de legalábbis minden művészből lappang valamelyes mennyiségű hallucinogén anyag, amelynek hatása alkotásaikban megnyilatkozik és mesterségesen fokozható, így érthető, hogy a pszichedelikus művészek befogadják maguk közé a történelemnek azokat a nagyságait, akik ugyan bizonyára nem szedtek kábító anyagot, művészetük mégis a mámor és zűrzavar egyfajta vegyülékét mutatja. A pszichedelikus művészet őspéldájának Hieronymus Bosch műveit tekintik, különösen a címében is jellegzetes *Le Jardin des Délices – A gyönyörök kertjé-t*; aztán Pieter Bruegheltől William Blake-ig, Gustave Moreau-ig, Van Goghig és Yves Tanguy-ig a festők egész regimentjét sorolják előfutáraik közé – csak a szürrealistákkal szemben bizalmatlanok kissé, mert nyíltabban vallják magukat vallásosnak és misztikusnak.

„Ez a művészet vallásos és misztikus: panteizmus, Isten megnyilatkozása a Mindenségben, és különösképpen az ősi energiában, amely mozgatja a világokat és meglelkesíti a létezés fluidumát. A természet vagy a test miszticizmusa: az Egy mindenre érzékeny Jelenné válik. Elmélyülő tudat. Hedonista művészet. A Kozmikus Tánc. Betölti a teret és időt, a mozgás tiszta örömeivel uralkodik rajtuk. Születés és újraszületés. Az önmagával egyesülés ekstázisának dobogása.

...A pszichedelikus belső utazás szent művészethez vezet, ekstázisig emelkedik, amelyben megnyilatkozik tudatunk sokdimenziós gazdagsága. A világ misztikus felfogása, összhangban mindazokkal az elemekkel, amelyek részesei a frenetikus kozmikus táncnak, egyesülés az ősi anyaggal és energiákkal.”

Ezek a szavak – és mennyi hasonlót idézhetnénk *Masters* és *Houston* pszichedelikus alapművéből! – világosan mutatják, hogy

egyfajta *sámáni* lelkiállapotról van szó, az ős-mágikus, eksztatikus világbekebelezésről, amelyben minden transzcendenssé és folyékonyá, irreálissá és irracionálissá válik, a csoda pedig természetessé. A csoda ebben az esetben: az ihlet, a művészi alkotás, amely mozgékony, lobogó, libegő, fényekben tobzódó és frappáns ötletekben gazdag kell legyen – minél kozmikusabb és minél érthetlenebb. Ennek az eszménynek eléréséhez kell a drog. Egy pszichedelikus festő így vall erről:

„...az LSD bevétele előtt a világot konkrétan, logikusnak, racionálisnak fogta fel. A drog hatása alatt fölfedezte belső világában azt a gazdag életet, amely a szellem alárendeltje, a logikán innen vagy túl van, irracionális, és felülmúlja az értelmet. És első ízben értette meg ugyanekkor, hogy a világban egyensúly van, harmónia, és mindenekfelett olyan egység, amit eddig soha nem vett észre.”

És megszülettek pszichedelikus alkotásai, amelyek ezt az „értelmet felülmúló” harmóniát és egységet hivatottak kifejezni. Azért tettem idézőjelbe a kifejezést, mert nem hiszek abban, hogy bármi felülmúlja az értelmet, még az ihlet sem, amely az ekstázis legmagasabb fokán is sántán biceg, ha hűtlenül elhagyja az értelem szilárd talaját. Ez egyben ennek a fejezetnek az értelme: megmutatni, hogyan kanyarodik korunk művészete, gondolkodása, társadalmi strukturálódása egy mágikus-primitív szint felé, egy hajdani állapot felé, amelyben az értelmet az ekstázis, a tudományt a mágia, a szellemet a szellemiség (spiritizmus), a logikusát a transzcendens pótolja, tiszteletre méltó erőfeszítéssel, de ma már anakronisztikusan. A misztériumok kora elmúlt, az új misztériumok egy társadalmi kórtan specifikus jegyei.

A pszichedelikus művészek szoros kapcsolatot tartanak Távol-Kelet szellemiségével, műveikben minduntalan mandalák bukkannak fel, tibeti reminiscenciák, buddhista motívumok; és ugyanígy tartják a rokonságot Mexikóval is – talán hálából azért, mert onnan kapták a peyotlt, az ololiuquit meg a teonanacatl, az imádott drogok őseit. Sőt meggyőződéssel vallják, hogy a mexikói művészet – amely a mi szemünkben oly sok bizarr, a szó eredeti értelmében barokk, szimbolikus és misztikus elemet tartalmaz – alapjában a varázsgomba hatására létrejött pszichedelikus művészet. A

pszichotikusok (elmebetegek) művészetével ellenben megtagadják a rokonságot: „A pszichotikusok rajzai a dezintegrációt fejezik ki, a misztikusoké az integrációt.”

Lehet, hogy így van. A miszticizmusban mindig volt valamelyes kozmikus integráló tendencia: a rációval meg nem magyarázható világot nagy irracionális egységbe próbálta foglalni. A maga idején ez imponáló tudott lenni, ma azonban üres szavak csillogó játéka. A kábítószerekben keresett és föltalált kozmikus integráció inkább – az én szememben – egy hanyatló kultúra dezintegrálódásának a jele.

Mégis, azt hiszem, a lényeg másutt van. Ha emlékezünk az Afrikáról szóló beszámolóiból Albert Schweitzernek ezekre a furcsa szavaira: a feketék nem lusták, hanem szabad emberek, kissé gyanakodva firtatjuk, eléggé találó-e Schweitzer kifejezése? Ha a feketék tétlensége a szabadság megnyilvánulása, bizvást sorolhatjuk ebbe a kategóriába a pszichedelikus semmittevést is, a nem cselekvés kínai filozófiáját, a zen-buddhista szemlélődést, a kozmikus mámort. Talán annyi a különbség, hogy a feketék semmittevése ösztönös, vegetatív tétlenség: csak az éhség kényszerétől indulnak új vadászatra, míg a kozmikus mámor hívei nemcsak drogot keresnek mámorukhoz, hanem filozófiát is.

Ám a semmittevésnek mindkét formája csak nagyon passzíve tekinthető szabadságnak: szabad *nem* részt venni, *nem* törődni senkivel és semmivel, *nem* alkotni, *nem* cselekedni. E sok negatívumban integrációnak nyoma sincs, ha mégoly kozmikus jelzőkkel látjuk is el. Minden tiszteletem a varázsgombát rágó mazatékok szép hagyományainak, de amikor egy társadalom erre a pszichedelikus útra lép, nem szabadság vár rá, hanem a dezorganizálódás, a széthullás, a tétlenség mámorában semmivé foszlás.

TARTALOM

MEZO-AMERIKAI MAGAS KULTÚRA ÉS EGY NAGY TÉVEDÉS

MITŐL MAGASRENDŰ A KULTÚRA?

A MEZO-AMERIKAI GYÓGYÍTÁS IRODALMI FORRÁSAI

AZTÉK ORVOSLÁS

A MOCHIKA LEGENDA

INKA CIVILIZÁCIÓ ÉS GYÓGYÍTÁS

PERUI KOPONYALÉKELES

HOGY ÁLLUNK MA?

PSZILOCIBIN ÉS TÁRSAI